

FØRSTE CRPD-RAPPORTERING FRA SIVILT SAMFUNN I NORGE, 2019

Alternativ rapport til FN-komiteen

for rettighetene til mennesker
med nedsatt funksjonsevne

Kommentarer og anbefalinger til norsk gjennomføring av FN-konvensjonen om
rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne (CRPD)

INNLEDNING

Dette er sivilt samfunns rapport til FN om Norges implementering av FNs konvensjon for rettighetene til personer med nedsatt funksjonsevne (heretter omtalt som CRPD). Denne samarbeidsrapporten tar for seg alle artiklene i konvensjonen og belyser menneskerettighetsaspektet for funksjonshemmede i Norge. Rapporten inneholder kommentarer og anbefalinger til komiteen.

Rapporten er basert på et bredt samarbeid mellom funksjonshemmedes organisasjoner og andre organisasjoner i Norge. Det er arrangert åpne innspillmøter samt flere høringsrunder blant organisasjonene vedrørende selve rapporten. Det har vært nedsatt en arbeidsgruppe som har behandlet innspill og deltatt aktivt i skrivearbeidet. Rapporten er grundig dokumentert gjennom referanser til forskning, praksis og erfaringer fra funksjonshemmedes organisasjoner.

Det er CRPD-koalisjonen som står ansvarlig for rapporten. Koalisjonen består av fire paraplyorganisasjoner i tillegg til ytterligere ti organisasjoner fra sivilt samfunn. Paraplyorganisasjonene er: Funksjonshemmedes Fellesorganisasjon (FFO) med 84 medlemsorganisasjoner, Samarbeidsforumet av funksjonshemmedes organisasjoner (SAFO) med tre medlemsorganisasjoner og Unge funksjonshemmede med 37 medlemsorganisasjoner og Atlas-alliansen med 17 medlemsorganisasjoner. Paraplyorganisasjonen Atlas-alliansen er satt sammen av funksjonshemmedes organisasjoner med internasjonalt engasjement. Noen av organisasjonene er medlemmer av flere paraplyorganisasjoner.

De fleste av organisasjonene som står bak rapporten, er representative organisasjoner av og med funksjonshemmede, der funksjonshemmede selv utgjør majoriteten av ansatte, styremedlemmer og frivillige. De fleste organisasjonene jobber både på nasjonalt og lokalt nivå. Flere av dem jobber også internasjonalt. En utfyllende liste over organisasjonene som er en del av koalisjonen, følger på side 46.

Barne-, familie- og likestillingsdepartementet og Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet har bidratt med økonomisk støtte til arbeidet med rapporten.

INNHold

1 Innledning

2 Innhold

3 Sammendrag

Artikkel 1-4: Formål, definisjoner, generelle prinsipper og forpliktelser

Artikkel 5: Likhet og ikke-diskriminering

Artikkel 6: Kvinner med nedsatt funksjonsevne

Artikkel 7: Barn med nedsatt funksjonsevne

Artikkel 8: Bevisstgjøring

Artikkel 9: Tilgjengelighet

Artikkel 10: Retten til liv

Artikkel 11: Risikosituasjoner og humanitære nødssituasjoner

Artikkel 12: Likhet for loven

Artikkel 13: Tilgang til rettssystemet

Artikkel 14: Frihet og personlig sikkerhet

Artikkel 15: Frihet fra tortur eller grusom, umenneskelig
eller nedverdiggende behandling eller straff

Artikkel 16: Frihet fra utnyttning, vold og misbruk

Artikkel 17: Vern om personlig integritet

Artikkel 18: Statsborgerskap og bevegelsesfrihet

Artikkel 19: Retten til et selvstendig liv og til å være en del av samfunnet

Artikkel 20: Personlig mobilitet

Artikkel 21: Ytringsfrihet og meningsfrihet, og tilgang til informasjon

Artikkel 22: Respekt for privatlivet

Artikkel 23: Respekt for hjemmet og familien

Artikkel 24: Utdanning

Artikkel 25: Helse

Artikkel 26: Habilitering og rehabilitering

Artikkel 27: Arbeid og sysselsetting

Artikkel 28: Tilfredsstillende levestandard og sosial beskyttelse

Artikkel 29: Deltakelse i det politiske og offentlige liv

Article 30: Deltakelse i kulturliv, fritidsaktiviteter, fornøyer og idrett

Artikkel 31: Statistikk og innhenting av data

Artikkel 32: Internasjonalt samarbeid

Artikkel 33: Nasjonal gjennomføring og overvåkning

4 Organisasjoner bak rapporten

5 Sluttnoter

SAMMENDRAG

CRPD er ikke inkorporert i norsk rett. Tolkningserklæringene begrenser konvensjonens rettsvern. Tilleggsprotokollen er ikke signert eller ratifisert. Norsk lov gir hjemmel til å bruke tvang og å frata selvbestemmelse med utgangspunkt i diagnose. Paradigmeskiftet fra «substitute decision-making» til «supported decision-making» (beslutningsstøttesystem) er ikke gjennomført. På områder hvor lovgivningen er i overensstemmelse med konvensjonen, forekommer det en praksis som er uforenelig med CRPD, og funksjonshemmede får ikke nødvendigvis oppfylt rettighetene sine, selv om de etter loven har rettigheter. Adgangen til fri rettshjelp er svært begrenset. Det kommunale selvstyret innebærer ulikheter ved tildeling av tjenester og ytelser avhengig av hvilken kommune personen bor i. Det er dårlig koordinering og manglende helhetlig, tverrfaglig tilnærming mellom sektorene. Det er uklart hvordan lokale myndigheter forholder seg til konvensjonen, samt hvilken opplæring fagfolk får. Det er svakheter i dokumentasjon, forskning og statistikk om diskriminering av funksjonshemmede, samt manglende bruk av rettighetsindikatorer for måling av nasjonal gjennomføring av CRPD. Det mangler forskning på sammensatt diskriminering.

Kjønnsperspektivet mangler ofte i utredninger om funksjonshemmede (*artikkel 6*). Prinsippet om barnets beste er ikke presisert i sentrale lover for funksjonshemmede. Det er forsket lite på oppfyllelse av funksjonshemmede barns rett til å bli hørt, delta og medvirke og ha innflytelse i beslutningsprosessene (*artikkel 7*).

Bygg, transport og utearealer er ikke tilstrekkelig tilgjengelige for funksjonshemmede. Det er ikke gitt tidsfrister for når eksisterende bygg og transportmidler skal være universelt utformet. Funksjonshemmede er ikke sikret tilgang til varer, tjenester og informasjon (*artikkel 9*).

Vergemålsloven gir myndighetene mulighet for å frata en person helt eller delvis den rettslige handleevnen og setter som vilkår at personen må ha en diagnose. Ordningen med faste verger ivaretar ikke konvensjonens krav til å få støtte på grunnlag av egen vilje og preferanser. Flere andre lover har regler som gjør at mennesker i praksis mister den rettslige handleevnen (*artikkel 12*).

Psykisk helsevernloven gjelder mennesker med «alvorlig psykisk lidelse», og hjemler frihetsberøvelse og tvangsbruk. Personer med utviklingshemming og annen kognitiv funksjonsnedsettelse utsettes også for tvang og makt, og det er indikasjoner på en kraftig økning i bruken av tvang (*artikkel 14*). Det forekommer omfattende bruk av tvungen medisinerings med hjemmel i psykisk helsevernloven. Elektrosjokk gis

uten informert samtykke, angivelig med utgangspunkt i nødretsprinsippet (*artikkel 15*).

Funksjonshemmede utsettes for overgrep i betydelig større grad enn andre, og gjerningspersonene får mildere straff. Funksjonshemmede utsettes for fordomsbasert diskriminering som mobbing, trakassering, utestengning, vold, hatprat og hatkriminalitet (*artikkel 16*).

Mange funksjonshemmede får ikke bo slik de ønsker. Kommunale tjenestetilbud er ofte lite fleksible og organiseres ofte uten å ivareta den enkeltes ønsker (*artikkel 19*). Funksjonshemmede får ofte opplæring på andre steder enn andre elever. Skolene har dårlig tilgjengelighet. Funksjonshemmede har lavere utdanning enn befolkningen ellers (*artikkel 24*). Andelen funksjonshemmede som er i arbeid (43 prosent), er langt lavere enn den øvrige befolkningen (73,3 prosent). Tallene er fra 2017, men har vært stabile i flere tiår, uavhengig av konjunkturer og tiltak (*artikkel 27*).

Vi oppfordrer regjeringen til å:

1. Iverksette og fremme et nødvendig skifte i forståelsen av begrepet «funksjonshemming». Anerkjenn funksjonshemmede som likestilte borgere som har et fullverdig sett med rettigheter og plikter.
2. Sikre den juridiske statusen til CRPD ved å inkorporere konvensjonen i den norske menneskerettsloven.
3. Avskaffe diskriminerende tvangslovgivning. Sikre retten til selvbestemmelse og retten til å motta nødvendig støtte til å utøve den rettslige handleevnen. Dette skal omfatte retten til å velge eller velge bort støttealternativer, basert på den enkeltes rett til fritt og informert samtykke.

ARTIKKEL 1-4

Formål, definisjoner, generelle prinsipper og forpliktelser

1. CRPD ble ratifisert med tolkningserklæringer til artikkel 12, 14 og 25. Tolkningserklæringene begrenser konvensjonens rettsvern og er i strid med målet og hensikten med traktaten.² Tilleggsprotokollen er ikke signert eller ratifisert.³
2. CRC, CEDAW og CERD er implementert i norsk lov gjennom menneskerettsloven⁴ eller annen lovgivning.⁵ CRPD er ikke inkorporert i norsk lov. Ved tolkningskonflikt mellom norsk lov og konvensjonen, vil norsk lov gå foran så lenge konvensjonen ikke er implementert i menneskerettsloven. Høyesterett har anerkjent at konvensjonen får begrenset betydning når rekkevidden av vergemålslovens bestemmelse om rettslig handleevne skal fastlegges. Dette til tross for at bestemmelsen åpenbart bryter med CRPD.⁶
3. Hensynet til funksjonshemmede er utelatt fra sentrale utredninger, politikk og programmer om makt, demokrati, likestilling og mangfold. Den norske likestillings- og mangfoldspolitikken fokuserer hovedsakelig på kjønn og etnisitet, ikke funksjonshemming.⁷ Regjeringen presenterte nylig den nasjonale strategien for likestilling av funksjonshemmede. Kapittelet om selvbestemmelse, involvering, deltakelse og inkludering er hovedsakelig begrenset til valgdeltakelse og adkomst til rettslokaler. Strategien inneholder få nye initiativ, og omfatter kun små steg for inkludering av funksjonshemmede som likestilte borgere i den generelle politikken for mangfold og diskriminering.
4. Paradigmeskiftet fra «substitute decision-making» (ta beslutninger på vegne av noen) til «supported decision-making» (tilby støtte til å ta beslutninger) er ikke gjennomført. Norsk lov gir hjemmel til å bruke tvang mot og ta frihet og selvbestemmelse fra personer med antatte kognitive og psykososiale funksjonsnedsettelse. Se artikkel 12, 14 og 15.
5. Funksjonshemmede får ikke nødvendigvis rett, selv om de etter loven har rett. Selv på områder der lovgivningen stort sett oppfyller konvensjonen, forekommer det ofte praksis som er uforenelig med CRPD. Erfaringer fra funksjonshemmedes organisasjoner, ombudene⁸ og offentlige tilsynsorgan som fylkesmenn⁹ og Helsetilsynet¹⁰, viser at implementeringen av nødvendige tiltak som skal sikre funksjonshemmedes rettigheter, er utilstrekkelig. Begrenset adgang til fri rettshjelp gjør det vanskelig å kreve sin rett gjennom rettssystemet.
6. CRC-komiteen har pekt på de enorme forskjellene mellom kommunene. Det kommunale selvstyret innebærer ulikheter ved tildeling av tjenester og ytelser avhengig av hvilken kommune personen bor i.¹¹ Manglende kommunal oppfølging av nasjonale lover og retningslinjer har få eller ingen konsekvenser for kommunene. Se særlig artiklene 19, 20, 23, 24, 25 og 26.¹²
7. Ulike sektorer er ansvarlige for å sikre funksjonshemmede lik rett som andre, innenfor sine områder (arbeid, utdanning, transport, helse osv.). Det er dårlig koordinering og manglende helhetlig tverrfaglig tilnærming mellom sektorene når det kommer til saker som angår funksjonshemmede.

8. Kommunene har lite kunnskap om CRPD.¹³ Det er uklart hvilken (hvis noen) opplæring fagfolk i staten, fylkeskommunene og kommunene får om CRPD.

9. Funksjonshemmedes organisasjoner blir hvert år konsultert i generelle saker på nasjonalt nivå¹⁴ og har status som rådgivende organer for juridiske dokumenter. Det finnes imidlertid ikke lenger et helhetlig nasjonalt rådgivningsorgan som aktivt involverer og rådfører seg med funksjonshemmedes organisasjoner på regelmessig basis.

10. Dokumentasjon, forskning og statistikk om diskriminering av funksjonshemmede mangler eller er unøyaktig. Fagmiljøer og forskere forholder seg i liten grad til CRPD.

Anbefalinger:

- A. Trekke tolkningserklæringene til artikkel 12, 14 og 25.
- B. Ratifisere tilleggsprotokollen.
- C. Sikre den juridiske statusen til CRPD ved å inkorporere konvensjonen i den norske menneskerettsloven.
- D. Inkludere funksjonshemming og funksjonshemmede i alle studier, politikk og programmer som har som mål å fremme mangfold, likestilling og anti-diskriminering.
- E. Iverksette paradigmeskiftet fra «substitute decision-making» til «supported decision-making».
- F. Gjennomgå og endre lovgivningen som hindrer Norge i å realisere CRPDs formål, og sikre at den nye lovgivningen ikke diskriminerer funksjonshemmede.
- G. Kartlegge i hvilken grad rettighetsoppnåelse avhenger av bostedskommune og avdekke årsakene til dette.
- H. Sikre at funksjonshemmede mottar informasjon om rettigheter, og tilby gratis rettshjelp på områder som står sentralt for rettighetene til funksjonshemmede.
- I. Sørge for at den planlagte handlingsplanen inneholder konkrete, målbare mål/tiltak som følges opp med budsjettmessige midler som sikrer implementeringen sentralt, regionalt og lokalt. Sikre koordineringen mellom sektorene og en helhetlig tverrfaglig tilnærming.
- J. Iverksette en nasjonal opplæringsstrategi for CRPD for fagfolk og personale som arbeider på områder forbundet med funksjonshemmedes rettigheter, både sentralt og lokalt.
- K. Utvikle statistikk og dokumentasjon fra alle områder som er aktuelle for rettighetene til funksjonshemmede.
- L. Gjeninnføre en helhetlig sektorenhet på nasjonalt nivå som aktivt involverer og rådfører seg med funksjonshemmedes organisasjoner og gir organisasjonene reell innflytelse på retningslinjer og politikk.

ARTIKKEL 5

Likhet og ikke-diskriminering

11. Likestillings- og diskrimineringsloven (LDL) forbyr direkte og indirekte diskriminering på alle samfunnsområder.¹⁵

12. Loven hjemler plikt til universell utforming, og plikt til å sikre egnet individuell tilrettelegging. Plikten til egnet individuell tilrettelegging er imidlertid avgrenset til fire utvalgte samfunnsområder: arbeid, barnehage, utdanning og kommunale tjenester i henhold til helse- og omsorgstjenesteloven. Plikten gjelder for tilrettelegging som ikke utgjør en uforholdsmessig byrde, se LDL §§ 20, 21 og 22. Definisjonen på universell utforming i LDL omfatter kun fysiske forhold, ikke produkter. Det er uklart hvilke tilretteleggingsplikter for tilgang til varer, tjenester og informasjon som kan utledes av forbudet mot indirekte diskriminering.¹⁶ Se artikkel 9.

13. Nedsatt funksjonsevne er det diskrimineringsgrunnlaget Likestillings- og diskrimineringsombudet (LDO) fikk flest klager på i perioden 2009 til 2016.¹⁷ Det er grunn til å anta at det er store mørketall.¹⁸

14. Diskrimineringsvernet er ikke tilstrekkelig effektivt. Manglende mulighet til sanksjoner og snever adgang til fri rettshjelp innebærer manglende oppfyllelse av rettigheter i diskrimineringsaker. Diskrimineringsnemnda er et administrativt organ med begrenset mulighet til å ilegge oppreisning og erstatning. Nemnda kan bare ilegge oppreisning i arbeidsforhold og kan bare treffe vedtak om erstatning for økonomisk tap i enkle saksforhold.¹⁹ Krav om oppreisning og erstatning må forøvrig fremmes for domstolene. Når nemnda behandler saker som gjelder forskrifter eller vedtak gitt av et offentlig forvaltningsorgan, kan nemnda bare avgi en «uttalelse» og ikke fatte vedtak om hvorvidt forholdet er i strid med LDL.²⁰ Det er ikke nødvendig å klage til nemnda før saken tas til de vanlige domstolene. Svært få diskrimineringsaker bringes inn for domstolene.²¹ Det gis ikke rettshjelp i diskrimineringsaker, se artikkel 13.

15. Det finnes lite forskning på og kunnskap om sammensatt diskriminering, for eksempel diskriminering på grunnlag av nedsatt funksjonsevne kombinert med etnisitet, livssyn, seksuell orientering osv.²²

16. Bruk av tolk er i mange tilfeller nødvendig for å oppnå likeverdig tilgang til helsetjenester. Familier med innvandrerbakgrunn som har funksjonshemmede barn, har dårligere tilgang til offentlige tjenester enn andre barn. Dette skyldes kommunikasjonsproblemer og lite kjennskap til velferdssystemet.²³ Det samme er tilfellet for funksjonshemmede, særlig eldre med nasjonal minoritetsbakgrunn, for eksempel kvener eller medlemmer av romanifolket, og funksjonshemmede med samisk bakgrunn. Disse gruppene får ofte ikke likeverdige tilrettelagte tjenester, både på grunn av kulturelle og språklige barrierer, samt manglende kunnskap om systemet som støttetjenesten driftes i.²⁴

Anbefalinger:

- A. Sikre at omorganiseringen av LDO og Diskrimineringsnemnda ikke svekker ombudets mandat til å fremme likestilling og arbeide mot diskriminering.
- B. Øke ressursene til LDO for å gjøre ombudet i stand til å bistå funksjonshemmede med å klage saker inn for Diskrimineringsnemnda, herunder saker om sammensatt diskriminering.
- C. Evaluere det gjeldende diskrimineringsforbudet.
- D. Utvide Diskrimineringsnemndas sanksjonsmuligheter til å kunne ilegge oppreisning i saker utover diskriminering i arbeidslivet, og å utvide Diskrimineringsnemndas sanksjonsmuligheter til å kunne ilegge erstatning i flere saker.
- E. Innhente økt kunnskap om sammensatt diskriminering av funksjonshemmede.
- F. Sikre at funksjonshemmede som er nevnt i fortalen, bokstav p), mottar likestilte og tilrettelagte tjenester uavhengig av bosted, og at de mottar tilrettelagt informasjon om retten til tjenester.

ARTIKKEL 6

Kvinner med nedsatt funksjonsevne

17. Norge mangler god nok statistikk på funksjonshemmede kvinner. Det skyldes manglende forskning på sammensatt diskriminering. Det inntas sjelden et kjønnsperspektiv i forskning om funksjonshemmede, og i kjønnforskning fokuseres det i liten grad på funksjonshemmede kvinner.²⁵ Selv om politikken for likestilling mellom kjønn hevdes å være flerdimensjonell, finnes det ingen initiativer eller målrettede tiltak som omfatter nedsatt funksjonsevne.²⁶ Det finnes ingen studier om diskriminering av funksjonshemmede jenter/kvinner sammenliknet med diskriminering av funksjonshemmede gutter/menn.²⁷

18. Kvinner med nedsatt funksjonsevne utsettes oftere for vold enn menn med nedsatt funksjonsevne. Se artikkel 16.

19. Flere funksjonshemmede kvinner arbeider deltid (53,3 prosent) enn menn (27,6 prosent).²⁸

20. En verge kan kreve at en funksjonshemmet kvinne utfører tvangsinngrep som abort eller sterilisering.²⁹ Se artikkel 17. Hvor mange som blir utsatt for tvungen abort eller sterilisering, er usikkert. I henhold til abortloven kan vergen begjære abort dersom kvinnen er «*alvorlig sinnslidende eller psykisk utviklingshemmet i betydelig grad*».³⁰

Anbefalinger:

- A. Funksjonshemmede kvinner må inkluderes i politikk og innsatser som er særlig rettet mot kvinner eller har som mål å styrke kvinners stilling.
- B. Problemstillinger som angår funksjonshemmede kvinner spesielt, må gis særlig oppmerksomhet i forskning og statistikk.
- C. Avskaffe lovgivning som tillater tvangsinngrep som abort eller sterilisering av funksjonshemmede kvinner og jenter.

ARTIKKEL 7

Barn med nedsatt funksjonsevne

21. I 2018 anbefalte Barnekomiteen at Norge sikret at prinsippet om barnets beste ble tilstrekkelig integrert i alle lovbestemmelser og i juridiske og administrative beslutningsprosedyrer.³¹ Prinsippet er imidlertid ikke presisert i sentrale lover for funksjonshemmede barn og unge, for eksempel i opplæringsloven³² og pasient- og brukerrettighetsloven.³³

22. Det er forsket lite på oppfyllelse av funksjonshemmede barns rett til å bli hørt, delta og medvirke. Eksisterende forskning gir grunn til å tro at disse barna i mindre grad enn andre barn får oppfylt sin rett til å bli hørt. For eksempel involveres funksjonshemmede barn i liten grad i beslutninger som angår dem i skolesektoren.³⁴

23. Funksjonshemmede barn medvirker i liten grad i kommunale beslutningsprosesser. Representasjonsordninger for ungdom, enten via kommunestyre for barn og unge eller barne- og/eller ungdomsråd, er valgfrie.³⁵ Få av disse har representanter fra funksjonshemmedes organisasjoner.³⁶ Flere av ungdomsrådene får begrenset opplæring i meningsfull deltakelse. De kan i praksis kun påvirke i et fåtall avgjørelser som angår dem direkte.³⁷

24. Barn i asylmottak er særlig sårbare. Få ansatte har kompetanse til å oppdage tidlige tegn på funksjonsnedsettelse og til å sørge for at barna får den behandlingen og tilretteleggingen de trenger.³⁸

25. Det er lite kunnskap om barn som utsettes for sammensatt diskriminering og konsekvensene av dette.³⁹

Anbefalinger:

- A. Synliggjøre barnets beste som grunnleggende hensyn i lover som særlig berører funksjonshemmede barn.
- B. Lovfeste kommunale medvirkningsorgan for barn og unge, med tilhørende nasjonale retningslinjer, samt sikre at funksjonshemmede barn og unge inkluderes i disse organene, og i praksis har en meningsfull mulighet til å delta i alle beslutningsprosesser som angår dem direkte.
- C. Gjennomføre en nasjonal utredning av barn og unges muligheter til å delta, bli hørt, og medvirke, med særlig fokus på funksjonshemmede barn.
- D. Sikre at funksjonshemmede barn i asylmottak får den behandlingen og tilretteleggingen de trenger.
- E. Gjennomføre en nasjonal utredning av situasjonen for barn som opplever sammensatt diskriminering, med sikte på å utvikle tiltak for å forbedre deres situasjon.

ARTIKKEL 8

Bevisstgjøring

26. Diskriminering og fordommer mot funksjonshemmede er ikke anerkjent som et sentralt samfunnsproblem. Regjeringsplattformen fastslår at myndighetene skal bekjempe «rasisme, religiøs diskriminering, antisemittisme, sosial kontroll og fordommer basert på kjønn, seksuell identitet og etnisitet».⁴⁰

27. Det finnes få statlig initierte holdningskampanjer som sikrer bevisstgjøring om ikke-diskriminering basert på funksjonshemmedes rettigheter. Myndighetene driver bevisstgjøring om konvensjonen gjennom finansiering av ad hoc-pregede initiativ foretatt av funksjonshemmedes organisasjoner. De store undersøkelsene staten har initiert om befolkningens holdninger til utsatte grupper, inkluderer ikke funksjonshemmede.^{41 42}

28. Medias fremstilling av funksjonshemmede er ofte basert på stereotyper og fordomsfullt språk. I en rapport om mediedekning fant forskerne en markant nedgang i oppslag om funksjonshemmede. Studien viste også at verken journalistutdanningen eller redaksjonene erkjente utfordringer knyttet til fremstilling av funksjonshemmede. CRPD er ikke pensum i journalistikkutdanningen.⁴⁴

29. En undersøkelse som ble bestilt av den norske nasjonale institusjon for menneskerettigheter, NIM, viser at innbyggerne mangler kunnskap om menneskerettigheter for funksjonshemmede. Funksjonshemmede er ikke nevnt blant de gruppene som utsettes for brudd på menneskerettigheter.⁴⁵

Anbefalinger:

- A. Inkludere funksjonshemmede i statlig initierte og finansierte undersøkelser, innsatser og programmer om holdninger og inkludering på alle nivåer og alle arenaer.
- B. Innføre krav om opplæring om funksjonshemmede og CRPD i menneskerettsundervisningen i grunnskolen og videregående.

Tilgjengelighet

30. Plan- og bygningsloven inneholder juridiske krav for å sikre at nye bygninger, inkludert arbeidsplasser, bygde uteområder, IKT og transportmidler er universelt utformet. Noen av kravene til tilgjengelighet (for eksempel snusirkel for rullestol i boliger og studentboliger) har blitt reversert i den siste byggtekniske forskriften fra 2017 (TEK17).⁴⁶

31. Likestillings- og diskrimineringsloven (LDL) hjemler en plikt til generell tilrettelegging, avgrenset til universell utforming av fysiske forhold, dvs. bygg og bygde uteområder, IKT og transportmidler (unntatt skip og fly). Plikten omfatter kun virksomhet rettet mot allmennheten.⁴⁷ Dette betyr blant annet at arbeidsplasser der allmennheten ikke har tilgang, ikke er omfattet av plikten. Plikten til universell utforming gjelder ikke dersom den innebærer en «uforholdsmessig byrde» for virksomheten.⁴⁸ Et rundskriv fra 2010 utvider bruken av «uforholdsmessig byrde» på eksisterende bygninger, og begrenser dermed kravet til å sikre universell utforming.⁴⁹

32. LDL pålegger offentlige og private virksomheter en plikt til å arbeide aktivt og målrettet for å fremme universell utforming i virksomheten. Diskrimineringsnemnda kan påpeke manglende oppfølging av aktivitetsplikten, men ikke sanksjonere unnlattelse.⁵⁰

33. I ny lov og forskrift om offentlige anskaffelser er plikten til å ta hensyn til universell utforming ved nye anskaffelser styrket, men bare for anskaffelser over EØS-terskelverdien.⁵¹ Det gjelder også arbeidsplasser.

34. Det er ikke gitt tidsfrister for når eksisterende bygg og transportmidler skal være universelt utformet. Manglende tidsfrister, manglende sanksjoner og innskrenkende fortolkning av loven utgjør en kraftig svekkelse av lovens effekt for å bygge ned funksjonshemmende barrierer. Dette er ikke i samsvar med lovens formål og forarbeider. Forskriftsfestede tidsfrister var forutsatt i forarbeidene til loven i 2008, men er ikke tatt i bruk.⁵² Prosessen med å gjøre eksisterende bygg og transportmidler universelt utformet går for sakte.

35. Evalueringen av Regjeringens handlingsplan for universell utforming og økt tilgjengelighet 2009–2013: «Norge universelt utformet 2025»,⁵³ viser om tiltak er gjennomført, men ikke om samfunnet har blitt mer tilgjengelig. Brukermedvirkning er nesten ikke omtalt. I Regjeringens handlingsplan for universell utforming i perioden 2015–2019 ble den tidfestede visjonen om at Norge skal være universelt utformet innen 2025, fjernet og erstattet med en visjon om et samfunn der alle kan delta.⁵⁴ Dette er mindre forpliktende. Handlingsplanen lister opp allerede eksisterende tiltak på viktige områder og mangler framtidige konkrete og målrettede tiltak på tvers av sektorene, med øremerkede bevilgninger.

36. Norge har ingen lov om tilgjengelighet til informasjon, kommunikasjon eller elektroniske tjenester.⁵⁵ Forskrift om universell utforming av IKT begrenses til å gjelde virksomheter som er rettet mot

allmenheten, inkludert utdanningssektoren.⁵⁶ Forskriften er begrenset til å gjelde automater og nettløsninger, herunder digitale læremidler, og har unntak for direkte teksting og forhåndsinnspilt synstolking eller mediealternativer.

37. Etter påtrykk fra Sivilt samfunn satte Barne- og likestillingsdepartementet i 2008 i gang et arbeid for å utrede en eventuell innføring av en utvidet plikt for å sikre tilgangen til varer, tjenester og informasjon i den forrige diskriminerings- og tilgjengelighetsloven.⁵⁷ Usikkerhet rundt kostnadene for private tilbydere førte til at forslaget ble lagt bort. Tiltak nevnt i punkt 67 i statens rapport, sikrer ikke tilgang til varer, tjenester og informasjon for de som ikke kan bruke selvbetjeningstjenester. Heller ikke i arbeidet med ny felles likestillings- og diskrimineringslov ble tilgangen til varer og tjenester sikret.

38. Flere steder dekker ikke ledsagertjenesten overgangen mellom ulike transportmidler.^{58 59}

39. Ut over en standard for universell utforming av tjenester er det ikke laget veiledninger eller opplegg for opplæring av servicetilbydere.

Anbefalinger:

- A. Utarbeide handlingsplan for universell utforming som varer frem til 2025 med konkrete tidfestede tiltak og tilstrekkelige økonomiske rammer.
- B. Vedta forskrifter med forpliktende tidsfrister for universell utforming av eksisterende bygg og transportmidler.
- C. Lovfeste tilgangen til varer, tjenester, informasjon og kommunikasjon og digitale tjenester på alle samfunnsområder.
- D. Det må stilles krav om universell utforming i kjøretøvforskriften for bussklasse 1.
- E. Staten må aktivt sørge for universelt uformede sammenhengende reisekjeder innen 2025.
- F. Alle holdeplasser og stasjoner må ha skilt og visuelle tavler som viser rutetider, forsinkelser og alternative reisemåter i øyehøyde.

ARTIKKEL 10

Retten til liv

40. Gjennomsnittlig levealder for personer diagnostisert med «psykose» eller «schizofreni» er omlag 20 år kortere enn for resten av befolkningen.⁶⁰

41. Nyfødte barn som har tilstander som er definert som livstruende eller livsbegrensende (trisomi 13 og 18), nektes helsehjelp uten at det er foretatt en individuell vurdering. Begrunnelsen for å ikke gi helsehjelp fattes på generelt grunnlag.⁶¹

Anbefalinger:

- A. Sørge for at nyfødte som har tilstander som er definert som livstruende eller livsbegrensende, får medisinsk behandling på grunnlag av individuell vurdering.

ARTIKKEL 11

Risikosituasjoner og humanitære nødssituasjoner

42. Nødmeldingstjenesten er ikke fullt ut tilgjengelig for personer med sansetap, verken for å melde fra om en nødsituasjon, eller motta beskjed fra andre om at en krisesituasjon pågår (alarm). Abonnementsordningen for nød-SMS er ikke universell og krever forhåndsregistrering.⁶² Se artikkel 21.

43. Evakuering i nødsituasjoner blir ikke utført grunnet manglende evakueringsutstyr i bygninger og transportmidler.⁶³

Anbefalinger:

- A. Utarbeide konkrete beredskapsplaner for katastrofer som ivaretar funksjonshemmede, og inkludere funksjonshemmede i planleggingen og responsen for risikosituasjoner og nødsituasjoner. Sikre at all informasjon om sikkerhet og beredskap blir gitt i tilgjengelige formater.
- B. Sørg for at alle bygg og transportmidler har evakueringsutstyr slik at funksjonshemmede sikres en trygg og verdig evakuering. Sørg for at alle hoteller og andre overnattingssteder har alarmsystemer for døve eller hørselshemmede dersom det skulle oppstå en nødsituasjon.
- C. Etablere en universelt utformet nødmeldingstjeneste som er tilrettelagt for både skriftlig og muntlig kommunikasjon.

ARTIKKEL 12

Likhet for loven

44. Vergemålsloven⁶⁴ bryter med artikkel 12.⁶⁵ Loven åpner fortsatt for «substitute decision-making». Et beslutningsstøttesystem, «supporter decision-making», er ikke på plass.⁶⁶ Opplæring i beslutningsstøttesystemer og CRPD er ikke prioritert og igangsatt.⁶⁷

45. Vergemålsloven gir domstolene myndighet til å frata en person helt eller delvis den rettslige handleevnen på grunnlag av kognitiv eller psykososial funksjonsnedsettelse.⁶⁸ I disse tilfellene utnevnes det en verge, men det kan også utnevnes verger for personer som ikke formelt er fratatt den rettslige handleevnen.

46. Basert på en legeerklæring kan fylkesmannen avgjøre hvorvidt en person har samtykkekompetanse. Det innebærer at mennesker med (antatt) kognitiv eller psykososial funksjonsnedsettelse kan fratras samtykkekompetansen⁶⁹ til å bestemme om det skal oppnevnes verge, hvem som skal oppnevnes, og hva vergen skal oppnevnes for. Dette gjelder også en rekke andre avgjørelser i eget liv. Beslutningen om en person har samtykkekompetanse eller ikke, tas ofte av myndigheter som aldri har møtt personen det gjelder og uten at det foreligger en formell avgjørelse som kan overprøves.⁷⁰

47. Vergeoppdrag har ofte en generell utforming. En vurdering av om det er nødvendig med vergemål, blir ofte ikke gjennomført.⁷¹ Faste verger kan ha opptil 100 vergeoppdrag,⁷² ofte uten å møte de berørte personene. Denne praksisen kan vanskelig oppfylle konvensjonens krav til å få støtte på grunnlag av egen vilje og preferanser. Det finnes konkrete og dokumenterbare eksempler fra organisasjonene hvor faste verger lager samværsavtaler mellom personen og pårørende, omadresserer post, godkjenner regulering av telefonbruk, i strid med oppnevningen.⁷³ Eksemplene viser at vergene går utenfor sitt mandat og regulerer områder i enkeltpersoners liv som bryter med grunnleggende menneskerettigheter.

48. Felles for bruk av tvungent psykisk helsevern etter psykisk helsevernloven,⁷⁴ tvangsbruk ved somatisk helsehjelp etter pasient- og brukerrettighetsloven kapittel 4A,⁷⁵ og bruk av tvang etter helse- og omsorgstjenesteloven kapittel 9⁷⁶ er at disse lovene i praksis fører til at mennesker med antatt psykososial funksjonsnedsettelse, utviklingshemming eller andre kognitive funksjonsnedsettelser, mister den rettslige handleevnen. Det er i strid med CRPD.

Anbefalinger:

- A. Sikre at alle har en rettslig handleevne og får den støtten de selv trenger til å utøve sin rettslige handleevne, ved å innføre lovgivning som er i tråd med CRPD.
- B. Staten må utvikle (og respektere) beslutningsstøttesystemer som ivaretar personens vilje og preferanser for å sikre den enkeltes rett til selvbestemmelse.
- C. Staten må sørge for systematisk opplæring om artikkel 12.

ARTIKKEL 13

Tilgang til rettssystemet

49. Mennesker med nedsatt funksjonsevne har ikke lik tilgang til rettssystemet, verken som part i en sak, som dommer, meddommer, tiltalt, offer eller innsatt.⁷⁷

50. Ulike funksjonsnedsettelse kan gjøre det nødvendig med hjelp og støtte til å ivareta egne rettigheter.⁷⁸ Rettsikkerheten er truet blant annet for døve, hørselshemmede,⁷⁹ personer med kognitive funksjonsnedsettelse osv.⁸⁰ Mange funksjonshemmede som ønsker å fremme sak for fylkesmannen, forliksrådet eller domstolene, har ofte ikke råd til advokat selv om de har behov for bistand. Rettshjelploven⁸¹ omfatter ikke viktige områder for funksjonshemmede, som skole, helse- og omsorgstjenester og diskriminering. FNs menneskerettskomité har kritisert rettshjelpsordningen for å være for snever.⁸²

51. På tross av lovbestemmelsene⁸³ kan rettsalene være fysisk utilgjengelige og mangle tilstrekkelig kommunikasjonsutstyr. Hørselshemmede opplever at domstolene overprøver deres tilretteleggingsbehov.⁸⁴

52. Avhør av funksjonshemmede stiller særlige krav til ikke-diskriminerende avhørsmetoder, men tas ikke alltid hensyn til.⁸⁵ Barnehus,⁸⁶ som er innredet med barneleker og barnemøbler, brukes til avhør av voksne med utviklingshemning. Det oppleves stigmatiserende.

53. Det finnes ikke systematisk kunnskap eller statistikk på om funksjonshemmede barn har tilgang til rettssystemet på lik linje med andre barn, og om tilgangen er tilpasset alder og funksjonshemning i alle stadiene av saksgangen.⁸⁷ Barnehusene fører bare statistikk for voksne utviklingshemmede. Det finnes ikke tall på hvor mange saker med funksjonshemmede barn som havner i retten, sammenlignet med andre saker med barn. Det er uklart hvordan det tilrettelegges for funksjonshemmede barn i sivile saker.

54. Mennesker med sansetap nektes å utøve vervet som meddommere.⁸⁸

55. Personer med kognitive funksjonsnedsettelse er overrepresentert i fengslene.⁸⁹ I fengsler blir innsatte med funksjonsnedsettelse behandlet annerledes enn andre innsatte. De blir ofte isolert på grunn av manglende tilgjengelighet og kunnskap om deres situasjon.⁹⁰

Anbefalinger:

- A. Gjennomføre forskning på tilgang til rettssystemet for funksjonshemmede. Kartlegge om funksjonshemmede barn har tilgang til rettssystemet på en måte som er tilpasset alder og funksjonsevne.
- B. Endre rettshjelploven til å inkludere diskrimineringsaker, utdanning og saker om helse- og omsorgstjenester, særlig saker knyttet til vold eller tvang.
- C. Styrke og utvide tilskuddsordningen til ikke-statlige organisasjoner som yter rettshjelp til funksjonshemmede.
- D. Inkludere opplæring om funksjonshemming og CRPD blant advokater og dommere.
- E. Innføre tiltak som sikrer likestilt kommunikasjon ved domstolene.

ARTIKKEL 14

Frihet og personlig sikkerhet

56. Psykisk helsevernloven⁹¹ gjelder mennesker diagnostisert med «alvorlig psykisk lidelse». Loven regulerer frihetsberøvelse med grunnlag i psykososial funksjonsnedsettelse («alvorlig psykisk lidelse») med tilleggskriterier som omhandler behov for behandling eller fare for seg selv eller andre. I 2017 ble «i stand til å gi samtykke» lagt til i loven som nok et diskriminerende kriterium. Loven hjemler bruk av frihetsberøvelse og tvang i institusjon, inkludert kjemiske og mekaniske tvangsmidler. Den hjemler også tvangsbruk utenfor institusjon, se artikkel 15.

57. Utvikling av frivillige tilbud som respekterer individets vilje og selvbestemmelse, herunder tilbud om medisinfri behandling, går for sakte, og gjelder bare for noen.⁹² Personer som er frihetsberøvet eller tvangsmedisinert etter psykisk helsevernloven, får ikke muligheten til å benytte seg av slike tjenester.

58. Bruk av tvang er tillatt etter pasient- og brukerrettighetslovens kapittel 4A⁹³ for å gi helsehjelp til personer som er vurdert til ikke å ha samtykkekompetanse, og etter kapittel 9 i helse- og omsorgstjenesteloven,⁹⁴ for personer med utviklingshemming.

59. Til tross for at formålet med helse- og omsorgstjenesteloven kapittel 9 er å unngå tvang og makt, har det skjedd en kraftig økning i tvangsbruk. I følge Helsetilsynet var det 179 personer med vedtak om bruk av tvang og makt i 2000.⁹⁵ I 2016 hadde antallet økt til 2261 personer. I tillegg kommer et ukjent antall personer med utviklingshemming som har tvangsvedtak etter pasient- og brukerrettighetsloven kapittel 4A. Forskning viser at retten til selvbestemmelse ikke er tilstrekkelig sikret når bruken av tvangsmidler vurderes.⁹⁶ Det anslås at ca. 25 % av alle utviklingshemmede som tar imot kommunale tjenester, vil ha opplevd tvang i løpet av livet.⁹⁷

60. Hva som er et adekvat tvangstiltak, og hva som er kriteriene for hva som skal utløse iverksetting av tiltak, er uklare. Forskning viser mangel på kompetansepersonell i kommunene.⁹⁸ Antall dispensasjoner fra utdanningskravene øker.⁹⁹ Rapporter fra tilsynsmyndighetene avdekker at personalet ikke har kompetanse til å kunne identifisere tvang og makt. Videre avdekkes blant annet uhjemlet, unødvendig og vilkårlig inngripende tvangsbruk, manglende systemer for å unngå tvang og for å registrere og rapportere tvangsbruk.¹⁰⁰ Selv om ulovlig tvang avdekkes, kan situasjonen forbli uendret i årevis.¹⁰¹ CRPD vurderes ikke i forskning eller tilsynsrapporter.¹⁰²

61. Eldre på sykehjem utsettes for tvangsbruk på grunn av fysiske, psykiske og kognitive funksjonsnedsettelse.^{103 104}

62. Bruk av tvang eller fysisk refselse er forbudt i skolen, men det er mulig å gripe inn i voldshandlinger dersom det er nødvendig.¹⁰⁵ Det er eksempler på at skoler fører tvangsprotokoller.¹⁰⁶ En undersøkelse i Vestfold fylke viste at 73 prosent av lærerne hadde brukt ulovlig tvang, særlig mot elever med utviklingshemming og personer med autismespekterdiagnoser. Alle elevene mottok spesialundervisning.^{107 108} Tvang begrunnes ofte med at eleven er utagerende eller representerer en fare for seg selv, andre elever eller ansatte.¹⁰⁹

Anbefalinger:

- A) Innføre lovgivning i samsvar med CRPD for å sikre at personer med faktisk (eller antatt) nedsatt psykososial og kognitiv funksjonsevne får tilstrekkelig rettslig vern mot vilkårlige og uforholdsmessige tvangsinngrep på diskriminerende grunnlag.
- B) Fortsette å bygge opp medikamentfrie og andre brukerstyrte tilbud, både hjemme, i boliger og i samfunnet, inkludert likepersonstilbud, som respekterer ønskene, verdigheten og preferansene som uttrykkes av funksjonshemmede selv, og sikre at faktisk (eller antatt) funksjonsnedsettelse aldri brukes til å ekskludere noen fra disse tjenestene.
- C) Sørge for at ansatte som yter tjenester til mennesker med kognitiv funksjonsnedsettelse, har den nødvendige kompetansen.
- D) Gjennomgå ordningene for kontroll og overprøving av rettighetene til funksjonshemmede på sykehjem.

ARTIKKEL 15

Frihet fra tortur eller grusom, umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff

63. Tvangsinngrep etter psykisk helsevernloven¹¹⁰ omfatter blant annet skjerming/isolasjon,¹¹¹ behandling uten eget og informert samtykke (påtvunget inntak av ernæring eller legemidler, i form av injeksjon og piller),¹¹² innskrenkning i kontakt med omverdenen,¹¹³ ransaking¹¹⁴ og tvangsmidler som beltelegging/reimer eller injeksjon av legemidler (i beroligende eller bedøvende hensikt, ikke som behandling).¹¹⁵ Tvangsinngrep som tvangsmedisinering forekommer også i stor utstrekning utenfor institusjonene, i hjemmet og i den private sfæren. Tvangstiltak, intervensjoner og innesperring er ikke tidsbegrenset.¹¹⁶ FNs torturkomite og ØSK-komiteen har kritisert Norge for lovgivning og praksis.¹¹⁷

64. Psykotropiske legemidler, særlig depotsprøyter med langtidsvirkning, og elektroshokk uten samtykke er inngripende og potensielt irreversible tvangsmidler som innebærer en krenkelse av retten til respekt for psykisk og fysisk integritet. Det finnes ingen reell oversikt over omfanget av tvangsmedisinering, eller hvor lenge personer faktisk utsettes for tvangsmedisinering. Antall tilfeller av tvangsmedisinering har økt helt siden 2013.¹¹⁸

65. Bruk av elektrokonvulsiv terapi (ECT – elektroshokk) krever et fritt og informert samtykke, men kan utføres med tvang hvis det hjemles i straffelovens nødrettsbestemmelse.¹¹⁹ Elektroshokk som brukes med hjemmel i nødrett, kan ikke stanses eller påklages.¹²⁰ Lovkravet er ikke tilfredsstilt.¹²¹ Det foreligger ikke nasjonal oversikt over bruken av tvangselektroshokk eller elektroshokk som behandling.^{122 123}

66. I 2013 anbefalte ØSK-komiteen «at bruk av tvangsmidler og tvungen bruk av inngripende og irreversible former for behandling, som neuroleptika og elektroshokkbehandling (ECT), forbys ved lov».¹²⁴ Det har ikke skjedd endringer i retning av denne anbefalingen.

67. Innenfor institusjoner brukes også «skjerming» for å pålegge restriksjoner i aktiviteter i avdelingens fellesmiljø, eller for å holde personer helt eller delvis avskjernet fra andre, noe som ofte resulterer i isolasjonslignende forhold.¹²⁵ 20–35 prosent av pasientene i psykiatriske akuttavdelinger blir «skjernet».¹²⁶

68. For personer med faktisk eller antatt utviklingshemming eller psykososial funksjonshemming som bor i bofellesskap, finnes det eksempler på så omfattende og strenge husregler at det i praksis blir nedverdiggende behandling.^{127 128} Se artikkel 17 og 22.

Anbefalinger:

- A. Forby tvangsbruk av elektroshokkbehandling (ECT). Sikre at informasjon om skadevirkninger gis, at mindre inngripende behandling tilbys, og at samtykket er reelt frivillig og informert.
- B. Forby bruk av tvangsmidler, tvangsmedisinering eller behandling uten fritt og informert samtykke, fra personen det gjelder, ved lov.
- C. Sikre at alle som er utsatt for tvangsmedisinering, tvangselektrosjokk, behandling uten fritt og informert samtykke, og andre brudd på artikkel 15, får et hurtig opphør av slik behandling og beskyttelse mot gjentakelse.

ARTIKKEL 16

Frihet fra utnyttning, vold og misbruk

69. Forskning viser at funksjonshemmede utsettes for overgrep i større grad enn andre.¹²⁹ Risikoen for at en funksjonshemmet jente/kvinne utsettes for vold av nærstående er fire ganger større enn for andre.¹³⁰ Medieoppslag¹³¹ har vist at vold og overgrep foregår i boligfelleskap og institusjoner, uten at det blir varslet om eller anmeldt. Funksjonshemming kan føre til svekket troverdighet.¹³² Forskning og rettspraksis kan tyde på at gjerningspersoner har fått mildere straff i saker knyttet til seksuelle overgrep mot funksjonshemmede kvinner. I saker der ofrene er kvinner med kognitive og psykososiale funksjonsnedsettelse, har retten, i stedet for å bruke voldtektsparagrafen, valgt å dømme etter en særbestemmelse som skal gi disse kvinnene særlig vern mot seksuell utnyttning, men som har lavere strafferamme.¹³³ Det er gjort endringer i straffeloven for å sørge for riktig lovanvendelse, men det er uklart om dette har ført til endringer i praksis. CEDAW-komiteen har uttrykt bekymring for dette og anbefaler evaluering av lovanvendelsen i voldtektssaker.¹³⁴

70. Det foreligger lite forskning og statistikk på forekomst og omfang av vold og seksuelle overgrep mot funksjonshemmede barn og unge. Det foreligger ingen systematisk registrering av dette hos barnevern, politi eller barnehus. Funksjonshemmede barn og unges bruk av hjelpetjenester som krisesentertjenester, støttesentre mot incest, alarmtelefon og barnehus er ukjent. Manglende statistikk gjør det vanskelig å vurdere om iverksatte tiltak sikrer at vold og misbruk oppdages, etterforskes og straffefølges.¹³⁵

71. Gjennom enkelttilfeller¹³⁶ er det dokumentert omfattende fordomsbasert diskriminering som mobbing, trakassering, utestengning, vold, hatprat og hatkriminalitet mot funksjonshemmede på grunn av funksjonshemming. Få tiltak er iverksatt.¹³⁷ Det er også gjort undersøkelser blant hørselshemmede og

synshemmede barn, barn med cerebral parese og blant samer med funksjonsnedsettelse som dokumenterer stort omfang av mobbing.¹³⁸

72. Funksjonshemmede har siden 2013 hatt strafferettslig vern mot hatkriminalitet.^{139 140}

73. En stor omfangsstudie av hatytringer mot funksjonshemmede viser at vel 32 % har vært utsatt for hatytringer. Den viser også at 1/3 har kontaktet politiet.¹⁴¹ Funksjonshemmede er lavt prioritert i arbeidet mot hatkriminalitet nasjonalt. Hatkriminalitet mot funksjonshemmede blir verken identifisert eller etterforsket som hatkriminalitet på grunn av manglende kompetanse hos politi og domstoler. Det er nylig utført en undersøkelse som bekrefter en tvil innad i rettssystemet om at vold kan være motivert av sterk motvilje til noens funksjonsnedsettelse. Vold mot funksjonshemmede registreres og dømmes isteden som andre former for kriminalitet, inkludert som kriminell handling mot «forsvarsløs person» under paragraf 272(b) og 274(b) i straffeloven.¹⁴² Lovverket for hatkriminalitet blir dermed lite brukt i praksis.

74. Halvparten av barnehusene har erfaring med at personer med kognitiv funksjonsnedsettelse har vært utsatt for nettovergrep.¹⁴³

75. Ansatte i kommunene får ikke systematisk opplæring i hvordan de skal oppdage vold og overgrep, og få kommuner har rutiner for hvordan man skal følge opp saker med vold og overgrep etter at dette har blitt avdekket.¹⁴⁴

76. Bare 12 av 46 krisesentre for kvinner er universelt utformet.¹⁴⁵

77. Internasjonal forskning viser at i saker om vold og overgrep som blir etterforsket og straffeforfulgt, blir funksjonshemmede barn i mindre grad enn andre barn trodd.¹⁴⁶ Det finnes ikke nasjonal forskning på området.

Anbefalinger:

- A. Øke kompetansen i rettssystemet om funksjonshemmede som utsettes for vold og seksuelle overgrep.
- B. Kartlegge forekomsten av vold og seksuelle overgrep mot funksjonshemmede og igangsette systematisk registrering innenfor barnevernet, politiet og barnehusene.
- C. Utarbeide målrettet og tilrettelagt informasjon til funksjonshemmede barn og voksne og fagfolk i støtteapparatet om hvordan vold og misbruk kan forebygges og oppdages, og sikre tilgjengelige og egnede rapporteringskanaler.
- D. Evaluere etterforskning og tiltale i saker hvor funksjonshemmede har blitt utsatt for seksuelle overgrep, spesielt hvorvidt særbestemmelsen i straffelovens paragraf 295 anvendes i stedet for paragraf 292.
- E. Sikre at funksjonshemmede inkluderes i alle innsatser og tiltak mot mobbing.
- F. Igangsette opplæring for å forbedre kunnskapen i politiet, påtalemakten, dommerstanden og politimyndighetene om riktig identifisering, registrering og saksgang ved hatkriminalitet.

ARTIKKEL 17

Vern om personlig integritet

78. Den omfattende bruken av store institusjonslignende boliger i kommunene til personer med utviklingshemming, fysiske¹⁴⁷ eller kognitive funksjonsnedsettelse begrenser retten til vern om personlig integritet. Hverdagen kan være preget av makt i form av rigide strukturer, som ukeplaner, regler om leggetider, besøk, og begrensning av mat, drikke og pengebruk. Mer enn 85 prosent av ansatte i boliger oppgir at de yter tjenester til beboere med motstridende behov.¹⁴⁸ Beboernes rett til selvstendighet og selvbestemmelse over egen hverdag må ofte vike for hensynet til turnus og de ansattes behov for rutiner og kontroll.¹⁴⁹ De må leve med åpne dører for at tjenesteyterne skal kunne yte nødvendig hjelp. Oppfølgingen oppleves som invaderende med liten respekt for privatlivet. Det finnes ikke oversikt over hvilke ulovlige inngrep som gjøres i privatlivet til personer i bofellesskap. Se artikkel 15 og 22.

79. Etter steriliseringsloven kan verger søke om sterilisering på vegne av personer som har *«en så alvorlig sinnslidelse eller psykisk utviklingshemning eller psykisk svekkelse at vedkommende ikke har evne til å ta standpunkt til inngrepet»*.¹⁵⁰ Personer med verge er avhengig av vergens samtykke for å inngå ekteskap dersom det faller inn under vergens mandat.¹⁵¹

Anbefalinger:

- A. Kartlegge bruken av omfattende og rigide husordensregler i bofellesskap og etterforske menneskerettighetsbrudd mot funksjonshemmede i institusjoner og bofellesskap og støtte tjenester som utføres i private hjem.
- B. Fjerne lovhjemler som tillater tvangsinngrep som abort eller sterilisering av funksjonshemmede, samt fjerne lovhjemler som krever samtykke fra verge for å inngå ekteskap.

ARTIKKEL 18

Bevegelsesfrihet og statsborgerskap

80. Regjeringen vil kun prioritere kvoteflyktninger med størst integreringspotensiale. Det vil si muligheten for å skaffe seg utdanning eller arbeid, noe som er vanskeligere for funksjonshemmede å oppnå.¹⁵² Kommunene vegrer seg for å bosette funksjonshemmede. Dette resulterer i at funksjonshemmede flyktninger blir værende lenger enn andre i mottak, som ofte er lite tilpasset deres funksjonsevne.¹⁵³

Anbefalinger:

- A. Velge kvoteflyktninger ut fra personens individuelle behov og ikke etter integreringspotensiale.
- B. Sette kommunene i stand til å ta imot funksjonshemmede flyktninger. Sørg for at asylmottak og andre i integreringsprosessen kartlegger og ivaretar behovene til personer med ulike typer funksjonsnedsettelse.

Retten til et selvstendig liv, og til å være en del av samfunnet

81. Kommunenes plikt til å bistå funksjonshemmede med å skaffe egnet bolig er for svak.¹⁵⁴ Husbankens støtteordninger for at funksjonshemmede skal kunne kjøpe og tilrettelegge egen bolig er forskriftsfestet, men finnes bare i noen kommuner. Praktiseringen er skjønnsmessig.¹⁵⁵

82. Funksjonshemmede er ikke sikret selvbestemmelse når det gjelder valg av boform, og kommunene legger ofte føringer på hvor man må bo for å motta kommunale tjenester.¹⁵⁶ I etterkant av HVPU-reformen på begynnelsen av 1990-tallet, som medførte nedbygging av institusjonstilbudet, ble personer med utviklingshemming flyttet fra store regionale institusjoner til kommunene. På grunn av økonomiske insentiver er store bygninger foretrukket som bofellesskap for ulike grupper med behov for kommunale tjenester, og disse plasseres ofte i nærheten av sykehjem for eldre. Etter 2000 har bofellesskap vært den dominerende boformen blant utviklingshemmede i kommunene. Andelen funksjonshemmede som bor i store bofellesskap, med fellesarealer og lokaler for dagaktivitetstilbud, øker. Over halvparten av de som har flyttet inn i bofellesskap etter år 2000, har flyttet til bofellesskap med flere enn seks beboere.¹⁵⁷ Se også artikkel 17.

83. Helse- og omsorgstjenesteloven stadfester at kommunen skal tilby tjenester for å sikre selvstendig liv aktivitet og deltakelse.¹⁵⁸ Forvaltningen av og tildelingen av disse tjenestene varierer i stor grad på grunn av det kommunale selvstyret.¹⁵⁹ Tilsyn fra 2016 har avdekket at assistanse til utviklingshemmede mange steder er utilstrekkelig og lite individuelt tilpasset. De ansatte hadde i tillegg svak kompetanse.¹⁶⁰

84. Personlig assistanse fra kommunen kan organiseres som brukerstyrt personlig assistanse (BPA). Det vil si assistanse organisert og ledet av personen selv eller, ved behov, en annen på dennes vegne. Retten til å velge denne organiseringen ble lovfestet i 2015, men fortsatt faller store grupper utenfor.¹⁶¹ Undersøkelser¹⁶² viser at kommunene ser på BPA som en forlengelse av hjemmetjenesten i stedet for å praktisere BPA som det frigjøringsverktøyet det er. Kommunene legger føringer for når, hvor og hvordan assistansen skal skje samt hvem som kan gi assistanse, og selvbestemmelsen er derfor ofte fraværende.¹⁶³ Det er store ulikheter mellom kommunene når det gjelder praktiseringen av ordningen.¹⁶⁴ Funksjonshemmedes organisasjoner har erfart at mange kvier seg for å klage av frykt for å motta en enda dårligere tjeneste. Mange av de som klager får medhold av klageinstansen.¹⁶⁵

85. Personer med sansetap får ikke tolk utenom kontortid.¹⁶⁶ Eldre døve og hørselshemmede på sykehjem får ofte et dårlig tilbud fordi kommunene ikke har nødvendig kunnskap om kommunikasjon og ressurser til teknisk tilrettelegging.¹⁶⁷

Anbefalinger:

- A. Sikre funksjonshemmede en reell mulighet til å velge bosted og boform.
- B. Sikre tilgangen til personlig tilpassede tjenester, uavhengig av bosted og boform.
- C. Iverksette målrettet innsats for å redusere bruken av institusjonslignende boliger for personer med funksjonsnedsettelse.
- D. Tilby BPA-ordninger med god brukermedvirkning som bidrar til likeverd, selvbestemmelse og samfunnsdeltakelse.
- E. Sørge for at døve og hørselshemmede mottar tolketjenester når de trenger det, også utenfor kontortiden og på offentlige fridager.
- F. Sikre at døve får tilbud om tegnspråklige sykehjemsplasser og sørge for at sykehjemmene har tilstrekkelig kunnskap om kommunikasjonsmetoder og hørselstekniske hjelpemidler for hørselshemmede.

ARTIKKEL 20

Personlig mobilitet

86. Den fylkesbaserte TT-ordningen innebærer tilbud om drosje til funksjonshemmede som ikke kan benytte kollektive transportmidler. Det er store forskjeller mellom de ulike fylkene når det gjelder kvalitet og kvantitet på tjenesten, og ordningen er ikke rettferdig.¹⁶⁸

87. Kommunal praksis begrenser muligheten til å ta med brukerstyrt personlig assistanse på reise utenfor bostedskommunen, noe som er en praktisk begrensning i personlig mobilitet. Se artikkel 19.¹⁶⁹

88. Praktiseringen av lov om offentlige anskaffelser¹⁷⁰ begrenser valg av hjelpemidler og gir manglende brukermedvirkning.

Anbefalinger:

A. Utvide den nasjonale TT-ordningen til en permanent ordning i alle fylker.

B. Staten må sikre funksjonshemmedes tilgang til hjelpemidler, inkludert retten til selvbestemmelse ved valg av hjelpemidler.

ARTIKKEL 21

Ytringsfrihet og meningsfrihet, og tilgang til informasjon

89. Det stilles ikke krav om universell utforming av informasjon og kommunikasjon, se artikkel 9. Kravet om universell utforming av nettsider i forskriften om universell utforming av IKT (IKT-forskriften)¹⁷¹ brytes både av offentlige og private virksomheter.¹⁷² Dokumenter legges ut i formater som ikke er tilgjengelige med skjermlesere. Offentlige elektroniske løsninger som NAV-skjemaer og e-resepter er i utilgjengelige formater.¹⁷³ IKT-forskriften krever bare muligheten for å tekste på web-tv, ikke at det faktisk tekstes. Den stiller heller ikke krav om teksting av direktesendt TV eller synstolking.

90. Det offentlige oppfyller ikke sin plikt til å sikre at alle kan kommunisere i de formater de trenger. Kommunene sender brev til blinde, vel vitende om at mottaker er blind og ikke kan lese brevet, og hørselshemmede oppfordres til å ringe. Viktig offentlig informasjon er utilgjengelig for personer med kognitive funksjonsnedsettelse.¹⁷⁴ Se også artikkel 11 og 25.

91. Kringkastingsloven¹⁷⁵ krever bare at norske TV-kringkastere med flere enn fem prosent seere (250 000), skal tekste sendingene mellom kl. 18.00–23.00. Medietilsynet fører ingen aktiv kontroll, og har ingen sanksjonsmyndighet. Synshemmede og lesehemmede får ikke full tilgang til nyhetssendinger og andre TV-programmer der det snakkes andre språk enn norsk, da det ikke stilles krav om dubbing.

92. På offentlige arrangement er det ikke et felles tilbud om tolking. Den enkelte må søke om å få med egen tolk.

Anbefalinger:

- A. Innføre plikt til universell utforming av informasjonstjenester.
- B. Stille krav om tilgjengelighet for alle medier som mottar pressestøtte.
- C. Tegnspråkprogrammernes sendingstider må utvides, og alle TV-sendinger må tekstes.
- D. Nyhets- og aktualitetsprogrammer på TV må dubbles.
- E. Retten til tolk må sikres universelt, ikke bare på individnivå.

ARTIKKEL 22

Respekt for privatlivet

93. Mennesker som bor i institusjonslignende omsorgsboliger og bofellesskap, har i liten grad påvirkning på egen hverdag i eget hjem blant annet på grunn av rigide husordensregler.¹⁷⁶ Oppfølgingen oppleves som invaderende med liten respekt for privatlivet. Se artikkel 15 og 17. Det finnes ikke oversikt over hvilke ulovlige inngrep som gjøres i privatlivet til personer i bofellesskap.

Anbefalinger:

- A. Kartlegge eksisterende husordensregler som praktiseres i bofellesskap, for å lage nasjonale retningslinjer for hvilken type husordensregler som er akseptable i bofellesskap og som ikke unødig regulerer og begrenser den enkeltes privatliv.

Respekt for hjemmet og familien

94. Funksjonshemmedes organisasjoner er bekymret for barnevernstjenestens¹⁷⁷ manglende kunnskap om funksjonsnedsettelse.¹⁷⁸ Inngripende tiltak, som omsorgsovertakelse, iverksettes før andre hjelpetiltak er utprøvd.¹⁷⁹¹⁸⁰

95. Mange familier med funksjonshemmede barn opplever at de ikke får nødvendig informasjon og støtte.¹⁸¹ I 2012 mente fire av ti foreldre til funksjonshemmede barn at behovet for avlastning ikke var dekket.¹⁸² Seks av ti foreldre mente at behovene for støttekontakt og fritidsassistent ikke var tilstrekkelig dekket. I kontakt med hjelpeapparatet opplever de dårlig informasjon om ulike hjelpetiltak og regelverk, et fragmentert og uoversiktlig hjelpeapparat og lange prosesser ved søknader og klager på avslag om ytelser og tjenester.¹⁸³ Se også artikkel 26.

96. Funksjonshemmede under 18 år som bor eller får avlastning i egne barneboliger,¹⁸⁴ tilbringer større eller mindre del av oppveksten i institusjon.¹⁸⁵ Tall fra 2011 viser at ca. 250 barn bodde fast i barnebolig og at det var ca. 1000 avlastningsplasser der.¹⁸⁶ Foreldrenes primære ønske var at barnet skulle bo hjemme, men på grunn av utilstrekkelige og ikke-tilpassede tjenester, fremsto barnebolig til slutt som eneste alternativ.¹⁸⁷

97. Tilsyn med barne- og avlastningsboliger avdekket brudd på regelverket i tre av fire virksomheter,¹⁸⁸ og flere kommuner hadde mangelfull faglig styring og var for lite opptatt av kvaliteten på tjenestene. Halvparten av kommunene hadde brutt regelverket for legemiddelhåndtering. Turnussammensetningen og opplæringsbehovet ble i for liten grad vurdert ut fra barnas ulike behov. Hver fjerde virksomhet manglet eller hadde mangelfulle aktivitetsplaner, pleieplaner eller andre typer tiltaksplaner. For barn som oppholder seg mye i slike boliger, kan dette få konsekvenser for deres funksjonsevne og livssituasjon forøvrig.

Anbefalinger:

- A. Opplæring av kommuneansatte i barns menneskerettigheter og CRPD.
- B. Øke støtten som gis til foreldrene, og fjerne hindrene for støtte, inkludert den praktiske innføringen av de juridiske rettighetene til koordinerte tjenester.
- C. Sikre at funksjonshemmede barn som hovedregel skal ha mulighet til å vokse opp i sin familie, og at en adskillelse fra familien bare skal skje når det er nødvendig av hensyn til det enkelte barns beste.

98. Opplæringsloven¹⁸⁹ fastsetter en universell rett til å inkludere utdanning, uavhengig av diagnose. De juridiske grunnrettighetene blir imidlertid ikke alltid implementert, og det finnes store geografiske variasjoner.¹⁹⁰ Se artikkel 4 (5). Mange funksjonshemmede elever får ikke fullt læringsutbytte av undervisningen og får ikke delta i skolens aktiviteter på linje med andre elever.¹⁹¹ Funksjonshemmede elever mottar ofte segregerte undervisning.

99. Alle barn i Norge har rett til å gå på nærskolen sin og være en del av et klassefellesskap.¹⁹² Det er imidlertid store forskjeller i hvordan flere kommuner forvalter lov og forskrift.¹⁹³ Nesten 80 prosent av norske skoler er utilgjengelige for mange bevegelsehemmede.¹⁹⁴ Selv om regjeringen har gitt løfte om tidsfrister for universell utforming av skoler, er det kun utviklet uforpliktende anbefalinger.¹⁹⁵

100. Elever med utviklingshemming eller lignende kognitive funksjonsnedsettelse er i liten grad sammen med andre elever i undervisningstimer i videregående skole. De har sjelden lærebøker. Det som finnes av lærebøker, er ofte på et språk som ikke er forståelig for eleven.¹⁹⁶ Det er ofte ikke samsvar mellom det utdanningsprogrammet de tilhører og det tilbudet de får. De tilhører et spesielt tilrettelagt tilbud med særlig vekt på arbeidstrening eller hverdagsliv-/botrening. Opplæring i sosial kompetanse rangeres høyere enn grunnleggende ferdigheter og faglig kunnskap.¹⁹⁷

101. To av tre svaksynte barn¹⁹⁸ og ett av fire hørselshemmede barn¹⁹⁹ opplever å bli mobbet på skolen. Se artikkel 16.

102. Døvblinde, døve og hørselshemmede elevers rett til opplæring i og på tegnspråk er ikke tilstrekkelig oppfylt i praksis. På samme måte opplever mange talespråklige hørselshemmede å ikke få den tilretteleggingen de har behov for.²⁰⁰ Hørselshemmede foreldre hindres fra å delta i kommunikasjon mellom barnets hjem og skole på grunn av begrenset tolketjeneste.²⁰¹ Undervisning av døvblinde, blinde og svaksynte er preget av segregering. Pensum og faglitteratur er dårlig tilrettelagt.²⁰² Synshemmede barn har ikke krav på å få den samme pensumlitteraturen som medelevene, og får ikke læremidler i tide til skolestart.²⁰³ Seende foreldre har ingen rett til opplæring i punktskrift.

103. I 2018 fikk 4138 elever undervisningen sin på spesialskoler eller utenfor normalklassen. Dette er det høyeste tallet siden registreringen startet. 49755 elever får en form for spesialundervisning, og over 6000 av disse mottar undervisningen på enerom.²⁰⁴

104. Det er dokumentert et behov for mer kompetanse i barnehagelærer- og lærerutdanningen.²⁰⁵ Elevene skal hovedsakelig motta inkluderende opplæring, men lærerutdanningen fokuserer i liten grad på hvordan lærerne skal iverksette denne opplæringen.

105. Blant funksjonshemmede har 45 prosent grunnskoleutdanning som sin høyeste utdanning. Dette tallet er 29 prosent i befolkningen for øvrig.²⁰⁶ Hovedandelen av disse har en bevegelseshemming eller psykososial funksjonsnedsettelse.²⁰⁷

106. De fleste elever med utviklingshemning er fritatt fra karakterer.²⁰⁸ Noen elever får fritak for fag på bakgrunn av diagnose, og får dermed ikke karakter i det faget. Dermed får disse elevene et begrenset eller ingen vitnemål,²⁰⁹ og utestenges med det fra høyere utdanning.²¹⁰

107. Funksjonshemmede studenter møter fysiske, pedagogiske og sosiale hindringer i studiehverdagen.²¹¹ Det er en betraktelig lavere andel funksjonshemmede som tar høyere utdanning enn befolkningen for øvrig. I 2015 oppga 21 % av funksjonshemmede i alderen 25–44 år at de hadde minst ett år høyere utdanning. Blant befolkningen generelt var andelen på 45 prosent.²¹² Opptakskrav til ulike utdanninger, for eksempel til fengselsbetjent, politi og forsvar, gir ikke den enkelte en individuell vurdering av egne ferdigheter, men utestenger søkerne på grunnlag av diagnose.²¹³

Anbefalinger:

- A. Sikre at funksjonshemmede barn og unge får oppfylt sin lovfestede rett til inkluderende undervisning og tilpasset opplæring.
- B. Kartlegge og fjerne alle hindringer for funksjonshemmede studenter og innføre forskrifter med tidsfrister for når alle skoler skal være universelt utformet.
- C. Pensum må være lettlest og foreligge på punktskrift samt være tilgjengelig for døvblinde. Digitale læringsverktøy må tekstes for hørselshemmede.
- D. Flere og større tegnspråklige lærings- og kompetansemiljøer for døve og hørselshemmede elever i større kommuner / interkommunale samarbeid, samt flere læringsmiljøer tilpasset døvblindes kommunikasjonsmetoder. Talespråklige hørselshemmede må på samme måte sikres et talespråklig tilrettelagt tilbud for hele utdanningsløpet.
- E. Utvikle og innføre nasjonale krav om spesialpedagogisk kompetanse på pensum ved allmennlærerutdanningen. Dette må inkludere kompetanse knyttet til elever med syns- og hørselshemming. Innføre tiltak for å sikre ikke-diskriminerende pensum og lærekrav.
- F. Gjøre alle elever i stand til å kvalifisere seg til høyere utdanning. Avskaffe opptakskrav som utestenger søkere på grunnlag av diagnose, og innføre en rett til konkret individuell vurdering.

108. Funksjonshemmede kommer dårligere ut enn befolkningen for øvrig både for fysisk og psykisk helse samt tannhelse.²¹⁴ Helsen til utviklingshemmede er dårligere, og helsetjenestene er ikke tilrettelagt for dem.²¹⁵ Tilsyn gjennomført av fylkesmennene i 57 kommuner, avdekket tjenestefeil i 45 kommuner, mange av disse alvorlige.²¹⁶ Det er systematiske forskjeller i helsen til foreldre til funksjonshemmede barn sammenliknet med andre foreldre. Dette gjelder særlig mødre.²¹⁷

109. Helsevesenet er ikke tilpasset unge.²¹⁸ Også unge under 18 år blir lagt inn på voksenavdelinger, hvor det er mindre helhetlig oppfølging og mindre kompetanse på barn og unges behov.²¹⁹ Dette går spesielt ut over unge funksjonshemmede, som bruker helsetjenester oftere og over lengre tid enn andre. Unge med funksjonsnedsettelse opplever også flere fordommer fra helsevesenet når det gjelder seksuell helse.²²⁰ Utviklingshemmede får lite informasjon om seksuell og reprodutiv helse. Dette kan gjøre dem mer utsatt for overgrep. Se artikkel 16.²²¹

110. Manglende tilgjengelighet ved legesentre og dårlig tilrettelegging av kommunikasjon med helsepersonell for mennesker med sansetap og kognitive funksjonsnedsettelser svekker tilgangen til helse-tjenesten.^{222 223} Manglende tolking og annen tilrettelegging av kommunikasjon hindrer pasienter å gi fritt og informert samtykke. Helsepersonell og nødetater har ikke den nødvendige kompetansen om bestemte behov knyttet til funksjonshemninger. Det gjør tilgangen til akutte tjenester problematisk og fører ofte til for sen og feil behandling.

111. Undersøkelser viser at forbruket av psykofarmaka er høyt blant personer med kognitive funksjonsnedsettelser, og at eldre personer får legemidler basert på usikre indikasjoner.²²⁴ Tilsyn avdekket at de ansatte hadde dårlig kunnskap om den enkeltes helseforhold og at det forekom alvorlig svikt i legemiddel-håndteringen.²²⁵ Det samme gjelder barn i barnebolig.²²⁶

112. Ulikheter kommunene imellom innebærer ulikt helsetilbud til innbyggerne avhengig av bosted.²²⁷ Lovbrudd i kommunene har få eller ingen konsekvenser.²²⁸

113. Media rapporterer om funksjonshemmede asylsøkere som skal sendes ut av Norge, og ikke vil få nødvendig helsehjelp der de skal sendes.²²⁹ Norske myndigheter kan innvilge opphold på humanitært grunnlag ved «sterke menneskelige hensyn».²³⁰ Dette blir tolket svært strengt av domstolene.²³¹

114. Se artikkel 12 (avsnitt 47) og artikkel 14, 15 og 17 om tvangsbehandling i strid med artikkel 25, bokstav d).

Anbefalinger:

- A. Sørge for at funksjonshemmede får nødvendig informasjon om seksuell og reproduktiv helse.
- B. Etablere et nasjonalt kompetansemiljø for ungdomshelse og ungdomsmedisin.
- C. Etablere nasjonale retningslinjer for elektronisk kommunikasjon på tjenestenivå.
- D. Kartlegge barrierer for funksjonshemmede i møtet med helsevesenet og sørge for at helsetjenestene ytes med fritt og informert samtykke fra den det gjelder, ved hjelp av juridiske sikkerhetstiltak som retten til tolketjenester, tilrettelagt informasjon og alternativ og supplerende kommunikasjon (ASK) og beslutningsstøttesystem.

Habilitering og rehabilitering

115. Bare 1,5 prosent av de totale bevilgningene til spesialisthelsetjenesten benyttes til rehabilitering. For kommunene finnes ingen tilsvarende oversikt. Riksrevisjonen har påpekt store mangler innen opplæring og rehabilitering når det gjelder kapasitet, tverrfaglig samarbeid og kompetanse. Det er store forskjeller mellom kommuner og mellom regioner.²³²

116. Mange funksjonshemmede får ikke nødvendig rehabilitering, fordi det ikke finnes henvisningsrutiner, eller fordi de ikke blir vurdert som rettighetspasienter.²³³ Funksjonshemmede får i liten grad definere egne rehabiliteringsbehov.²³⁴ Personer med flere typer funksjonsnedsettelse og et sammensatt behov, ivaretas ikke tilstrekkelig på grunn av dårlig tverrfaglig samarbeid. Tjenestene oppleves som fragmenterte, og overgangen mellom primær- og spesialisthelsetjenesten er spesielt problematisk. Mange opplever at de må koordinere egen oppfølging.²³⁵ Det er for lite samarbeid mellom kommuner, spesialisthelsetjenesten og private rehabiliteringsinstitusjoner.²³⁶ Kommunene er lovpålagt å ha koordinerende enheter med ansvar for at innbyggerne får koordinator og individuell plan. Se avsnitt 242 i statens rapport. Én av fem kommuner har ikke en slik enhet, og det er store forskjeller i kvaliteten mellom de som finnes.²³⁷ Mange av de som har rett på individuell plan og koordinator, får ingen av delene, og opplever at planen kun eksisterer på papiret.²³⁸

117. Funksjonshemmede barn og unge får dårlig medisinsk oppfølging, dvs. de får ikke nødvendig motorisk trening eller helhetlig pedagogisk og fysisk oppfølging.²³⁹ Mange får ikke tilbudet de skal ha på grunn av mangelfulle overgangsrutiner etter avsluttet barnehabilitering, dårlig informasjon og manglende habiliterings- og rehabiliteringstilbud i kommunen.²⁴⁰

118. Manglende statistikk over behov gjør det vanskelig å dimensjonere tjenestene nasjonalt og lokalt. Eksempelvis finnes det ikke noe samsregister.

Anbefalinger:

- A. Innføre tiltak for å sikre at alle kommunene har koordinerende enheter og henvisningsrutiner for rehabilitering og habilitering som er i tråd med nasjonale krav.
- B. Tilby habilitering og rehabilitering innen gitte tidsfrister.

Arbeid og sysselsetting

119. Det finnes lite forskning på diskriminering av funksjonshemmede i arbeidslivet. Saker fra likestillings- og diskrimineringsombudet viser at diskriminering av funksjonshemmede arbeidstakere skjer jevnlig.²⁴¹

120. Funksjonshemmede møter strukturelle barrierer i sine forsøk på å komme inn i arbeidslivet, både når det gjelder den enkelte arbeidsgiver og tiltaksapparatet. Til tross for utdanning, opplever funksjonshemmede en usynliggjøring av sine kvalifikasjoner og kompetanse, og at tiltaksapparatet er for dårlig tilpasset de samfunnsmessige barrierene som hindrer arbeidsdeltagelse.²⁴² Én av fire har opplevd å ikke få en jobb de var kvalifisert til på grunn av funksjonsnedsettelse (antatt eller faktisk). Bare 43,9 prosent av personer med nedsatt funksjonsevne er i arbeid, mens tallet for befolkningen totalt er 74 prosent.²⁴³ Andelen sysselsatte funksjonshemmede har vært stabil i flere tiår, uavhengig av konjunkturer og tiltak.²⁴⁴

121. Ifølge LDL er arbeidsgivere forpliktet til å tilby egnet individuell tilrettelegging for funksjonshemmede jobbsøkere og ansatte.²⁴⁵ Denne plikten omfatter imidlertid ikke tilrettelegging som utgjør en «uforholdsmessig byrde» for virksomheten. Resultatet er ofte at tilretteleggingen i praksis er utilstrekkelig.²⁴⁶ Selv om LDL inkluderer en plikt til universell utforming, dekker ikke denne arbeidsplasser som ikke er rettet mot allmennheten.²⁴⁷ Se artikkel 9.

122. LDLs krav til at arbeidsgivere skal arbeide aktivt, målrettet og planmessig for å fremme likestilling og forhindre diskriminering²⁴⁸ slik det blir nevnt i statens rapport, avsnitt 50, iverksettes sjelden for funksjonshemmede.²⁴⁹ Få arbeidsgivere kjenner til at de har en slik plikt.²⁵⁰

123. Utviklingshemmede står utenfor det ordinære arbeidsmarkedet. Bare 5,6 prosent har et arbeidsforhold. Av disse jobber 64 prosent deltid. 81,2 prosent av 18- og 19-åringer med utviklingshemming mottar uføretrygd, noe som tyder på en automatikk i at en får uføretrygd ved myndighetsalder, uten individuell arbeidskapasitetsavklaring.²⁵¹ Lønnsveksten til personer med utviklingshemming er lavere enn lønnsveksten for andre.²⁵² Omtrent halvparten av alle med kognitiv funksjonsnedsettelse som er i yrkesaktiv alder, deltar på kommunale dagaktiviteter.²⁵³

124. Særlig unge funksjonshemmede har vanskeligere for å komme inn i arbeidslivet enn andre på samme alder.²⁵⁴ Antallet unge som mottar uføretrygd, øker dramatisk,²⁵⁵ og unge funksjonshemmede på uføretrygd som ønsker å jobbe, mottar ofte lite eller ingen hjelp fra NAV til å komme inn på arbeidsmarkedet.²⁵⁶ I tillegg ble maksimumsperioden for å motta arbeidsavklaringspenger (AAP) i 2018 redusert til tre år, og muligheten til forlengelse ble sterkt innstrammet.²⁵⁷ Resultatet er at unge funksjonshemmede, særlig unge med psykososiale funksjonshemminger, i økende grad tvinges over på uføretrygd eller sosialstønad i stedet for å komme seg ut i arbeidslivet.²⁵⁸ På samme tid viser forskningen at utdanning er enda viktigere for at funksjonshemmede skal komme i jobb enn for andre.²⁵⁹ Dette gjenspeiles imidlertid ikke i

politikken. Siden 2004 har bruken av utdanning som arbeidsrettet tiltak, blitt vesentlig redusert.²⁶⁰ I 2016 ble alle unge under 22 år utelatt fra utdanning som arbeidsrettet tiltak, og man kan bare få støtte til inntil tre års utdanning.²⁶¹

125. Riksrevisjonen kritiserer NAV for mangelfull oppfølging av personer som deltar i arbeidsmarkedstiltak. 75 prosent av personene med nedsatt arbeidsevne som ikke var registrert i et arbeidsforhold før de startet på arbeidsmarkedstiltak, var uten registrert jobb ett år etter avsluttet tiltak. To år etter var 65 prosent av dem fortsatt uten et registrert arbeidsforhold.²⁶²

126. Tidligere forsøk på å inkludere funksjonshemmede i arbeidsmarkedet har mislyktes. Evalueringen av Jobbstrategien viste at virkemidlene i strategien var gode, men lite brukt.²⁶³ I stedet for å styrke innsatsen, valgte regjeringen i 2018 å fjerne økt sysselsetting av funksjonshemmede som målsetting i fornyelsen av intensjonserklæringen for et mer inkluderende arbeidsliv for perioden 2019–2022 (IA-avtalen).²⁶⁴ Den tidligere avtalen inkluderte konkrete og bindende tiltak for sysselsetting av funksjonshemmede. IA-avtalen har i stedet blitt erstattet av Inkluderingsdugnaden, som er langt mindre bindende. Den mangler konkrete tiltak, adresserer ikke diskriminering og er, i stor grad basert på velvilje fra arbeidsgivere.²⁶⁵

Anbefalinger:

- A. Gjennomføre forskning på diskriminerende barrierer i arbeidsmarkedet.
- B. Sikre en økning i ansettelsene av funksjonshemmede i det åpne og det tilrettelagte arbeidsmarkedet, blant annet ved å øke bruken av tiltak som gir funksjonshemmede nødvendig kvalifisering og kompetanse.
- C. Få på plass et krav om universell utforming av arbeidsplasser i likestillings- og diskrimineringsloven.
- D. Gi NAV et tydelig mandat og tilstrekkelig med ressurser til å følge opp personer på uføretrygd som ønsker å komme inn på arbeidsmarkedet.
- E. Utarbeide praksiser og lovverk for å motvirke strukturell diskriminering i NAV.

Tilfredsstillende levestandard og sosial beskyttelse

127. Levekårsundersøkelser om levekår for funksjonshemmede er ufullstendige. Dette er en sammensatt og heterogen gruppe. Det er store forskjeller i levekårene ut fra type og grad av funksjonsnedsettelse, og variasjon avhengig av når i livsløpet den inntreffer.²⁶⁶

128. Lav sysselsetting blant funksjonshemmede betyr at mange får dekket utgifter til livsopphold gjennom folketrygden: 29 prosent av funksjonshemmede har folketrygden som eneste inntektskilde, mot ni prosent av befolkningen forøvrig.²⁶⁷ Funksjonshemmede har mange ekstraavgifter som ikke dekkes av offentlige støtteordninger.²⁶⁸

129. Funksjonshemmede (14 prosent) sier i større grad enn andre (5 prosent) at de har store vansker med å få pengene til å strekke til.²⁶⁹ En høyere andel av foreldre til funksjonshemmede barn har problemer med å betale vanlige og/eller uventede utgifter sammenlignet med andre foreldre.²⁷⁰

Anbefalinger:

- A. Ekstraavgifter knyttet til funksjonsnedsettelse må kompenseres bedre.

Deltakelse i det politiske og offentlige liv

130. Funksjonshemmede er underrepresentert i norsk politikk. Partiene ser ikke dette som et representativitetsproblem.²⁷¹ Ved valg settes demokrati på dagsorden, men det er kjønn, alder og etnisitet som trekkes frem i den politiske debatten, ikke funksjonshemming.²⁷² I kommunale råd for mennesker med nedsatt funksjonsevne er litt over én prosent av medlemmene under 25 år, og kun fem prosent av rådene har medlemmer under 25 år.²⁷³

131. Det foreligger ingen statusrapport vedrørende tilgjengeligheten til lokaler som brukes av folkevalgte organer.²⁷⁴ Funksjonshemmedes organisasjoner erfarer imidlertid at lokaler og utstyr som benyttes til møter for folkevalgte organer på kommunalt, fylkeskommunalt og nasjonalt nivå (inklusive Stortinget) og ved valg og politiske debatter, fortsatt ikke oppfyller kravene til universell utforming.²⁷⁵ Saksdokumenter blir ikke gjort tilgjengelig for svaksynte og blinde politikere.²⁷⁶ Kringkastinger fra Stortinget er ikke tekstet. Utilstrekkelige transport- og hjelpeordninger hindrer deltakelse i det politiske liv og ved valg.

132. 12,3 prosent av alle kommuner oppga i 2013 at ikke alle valglokalene var tilgjengelige.²⁷⁷ Norsk lovgivning og praksis sikrer ikke stemmerett og hemmelig valg for alle. Valgloven²⁷⁸ pålegger velgere med «alvorlig psykisk og fysisk funksjonshemming» som ønsker assistanse, å la seg bistå av valgfunksjonær. I tillegg kan de peke ut en ekstra hjelper.

133. Flere medieoppslag viser at det er for dårlig kunnskap blant valgfunksjonærer om hvordan valget skal gjennomføres, bl.a. adgangen til å velge ut en hjelper selv.²⁷⁹ Papirbasert valg fratar sterkt synshemmede mulighet for å stemme hemmelig, og 40 prosent oppgir at de ikke har stemt hemmelig.²⁸⁰ Til tross for at forsøk med elektronisk valg var vellykket, er det ikke innført. Elektronisk forhåndsstemming er heller ikke tillatt.

134. Valgdebatter tekstes ikke på alle riksdekkende TV-kanaler. Tilsyn utført av Direktoratet for forvaltning og ikt (Difi), viser at de politiske partienes nettsider ikke oppfyller krav om universell utforming i henhold til Likestillings- og diskrimineringsloven.²⁸¹ Det mangler kunnskap om personer med kognitiv funksjonsnedsettelse og deltakelse ved valg, men det er tydelige indikasjoner på at disse personene i liten grad deltar i politiske valg, i samfunnsdebatten og i kommunale og fylkeskommunale råd.²⁸²

Anbefalinger:

- A. Kartlegge barrierer for funksjonshemmedes deltakelse i det politiske liv, med sikte på økt rekruttering av funksjonshemmede til politisk arbeid.
- B. Videreutvikle lovgivning om offentlig sektors plikt til å gjøre informasjon tilgjengelig for alle.
- C. Økonomisk støtte til politiske partier under forutsetning om tilgjengelig informasjon og valgkampmateriell.
- D. Innføre digital valgordning for å sikre funksjonshemmedes rett til hemmelig valg.
- E. Unnlatelse av å iverksette tiltak for å fremme tilgjengelighet og tilgang til informasjon må defineres som diskriminering.
- F. Rett til transport og assistanse må sikres for politisk deltakelse.

Deltakelse i kulturliv, fritidsaktiviteter, underholdning og idrett

135. Barrierer i form av manglende fysisk tilgjengelighet, økonomiske og menneskelige ressurser, transport og mangel på informasjon, hindrer funksjonshemmede å delta i kultur, fornøyelser, friluftsliv og idrett.²⁸³ Barrierene er også sosiale, som undervurdering av mestringssevne, kompetanse og fordommer i omgivelsene. Det er ikke tolk på teater og andre offentlige arrangementer. Personer som bruker rullestol, får ikke sitte sammen med familie og venner på arrangementer fordi det ikke er mulig å bestille billetter sammen. De henvises ofte til egen inngang og egne plasser.²⁸⁴

136. Mangelfulle rettigheter til transport, se artikkel 9 og 20, og utilstrekkelige rettigheter knyttet til ordningen som tillater funksjonshemmede å ha med ledsager til kulturarrangementer og bruke offentlig transport uten ekstra kostnad,²⁸⁵ hindrer deltakelse i sosiale aktiviteter.

137. Frivillige med funksjonsnedsettelse er dårligere representert i idrettsorganisasjoner enn andre.²⁸⁶ Funksjonshemmede barn og unge har ofte segregerte fritidstilbud.²⁸⁷ De deltar i mindre grad enn andre barn i organiserte fritids- og idrettsaktiviteter.²⁸⁸

138. Marrakesh-traktaten²⁸⁹ er ikke ratifisert.

Anbefalinger:

- A. Alle planer og strategier for deltakelse i idrett, kultur og på fritidsarenaer må fokusere på inkludering av funksjonshemmede. Det må stilles krav om tilgjengelighet for funksjonshemmede til de ansvarlige når det gis støtte til idrett, kultur og fritidstiltak.
- B. Etablere tydelige retningslinjer for hvordan kulturinstitusjonene kan bli mer tilgjengelige.
- C. Lovfeste og utvide den kommunale ordningen med ledsagerbevis på arrangementer, attraksjoner og offentlig transport (der det er aktuelt).
- D. Øke tilgjengeligheten til TV-programmer, filmer og ulike kultur- og idrettsarrangementer gjennom teksting, tegnspråktolking og bedre tilrettelegging av lyd.
- E. Ratifisere Marrakesh-traktaten.

ARTIKKEL 31

Statistikk og innhenting av data

139. Det finnes lite forskning på diskriminering av funksjonshemmede. Det bevilges ikke nok penger til forskning. Mangelen på dokumentasjon av diskriminerende prosesser innen alle samfunnsområder hindrer sivilt samfunns mulighet til å foreslå tiltak for å bekjempe diskriminering.

140. Det finnes ikke systematisk og sektorovergripende datainnsamling som er aggregert på kjønn, alder og funksjonsevne. Det er ikke utviklet rettighetsbaserte indikatorer for å vurdere i hvilken grad konvensjonen er gjennomført nasjonalt, og om menneskeskapte barrierer har blitt fjernet.

141. I statens rapport fremgår det i liten grad hvordan de ulike tiltakene virker og hvordan situasjonen til funksjonshemmede er i forhold til befolkningen for øvrig. Rapporteringen av statistikk og dokumentasjon virker tilfeldig og ikke som en gjennomarbeidet vurdering av Norges status i forhold til konvensjonens artikler.²⁹⁰

Anbefalinger:

- A. Staten må rapportere bedre på diskriminering av funksjonshemmede og iverksette forskning på diskriminering av funksjonshemmede.
- B. Utvikle indikatorer som kan måle nasjonal implementering av konvensjonen og ha en rettighetsbasert tilnærming til diskriminerende barrierer i samfunnet.

Internasjonalt samarbeid

142. Regjeringen viser til at funksjonshemmede skal inkluderes i alt internasjonalt samarbeid.²⁹¹ Norsk støtte til funksjonshemmedes eget internasjonale rettighetsarbeid har imidlertid blitt vesentlig svekket i perioden 2000–2016. Andelen av målrettet bistand til funksjonshemmede har gått ned fra 1 % i år 2000 til under 0,4 % i 2016.²⁹² Det eksisterer i praksis ingen plan for hvordan inkludering av funksjonshemmede i Norges internasjonale politikkutforming, skal gjennomføres i praksis.

143. Arbeidet er preget av manglende ressurser til å ivareta innsatsen over tid og til å utvikle robust kompetanse på feltet i Utenriksdepartementet, Norad og ved norske utenriksstasjoner.²⁹³

Anbefalinger:

- A. Styrke støtteordningene for det internasjonale rettighetsarbeidet til funksjonshemmedes organisasjoner.
- B. Utarbeide og gjennomføre konkrete planer for norsk politikk for inkludering av funksjonshemmede i bistanden. Det må stilles krav til alle bistandsmottakere, inkludert de multilaterale, om å rapportere på inkludering.
- C. Norge bør ta en sterkere internasjonal pådriverrolle i å tale funksjonshemmedes sak og funksjonshemmedes rettigheter. Dette skal til enhver tid følges opp i bilateral dialog.

ARTIKKEL 33

Nasjonal gjennomføring og overvåkning

114. Sivilt samfunn har i liten grad blitt involvert i planer og fremdrift i prosessene rundt ratifiseringen av CRPD og tilleggsprotokollen.

Anbefalinger:

- A. Staten må sikre involvering av alle aktuelle miljøer av funksjonshemmede og funksjonshemmedes organisasjoner i oppfølgingen av CRPD-komiteens avsluttende merknader.

ORGANISASJONER BAK RAPPORTEN

Funksjonshemmedes Fellesorganisasjon (FFO)

ADHD Norge
Afasiforbundet i Norge
Astma- og Allergiforbundet
Autismeforeningen i Norge
Barnekreftforeningen
Bipolarforeningen i Norge
Blærekreftforeningen
CarciNor
Cerebral Parese-foreningen
DEBRA Norge
Diabetesforbundet
Dysleksi Norge
Forbundet Tenner og Helse
Foreningen for autoimmune leversykdommer
Foreningen for Bardet-Biedl syndrom
Foreningen for Blødere i Norge
Foreningen for El-Overfølsomme
Foreningen for Fragilt X-Syndrom
Foreningen for Hjertesyke barn
Foreningen for Kroniske Smertepasienter
Foreningen for Muskelsyke
Foreningen for Søvn sykdommer
Foreningen for VCFS - DiGeorge Syndrom
Gynkreftforeningen
Hjernesvulstforeningen
Hørselshemmedes Landsforbund
Iktyoseforeningen i Norge
Klinefelterforeningen i Norge
Landsforeningen for kombinert syns- og hørselshemmede/døvblinde

Landsforbundet for Utviklingshemmede og Pårørende
Landsforeningen Alopecia Areata
LHL, Landsforeningen for hjerte- og lungesyke
Landsforeningen for Huntingtons Sykdom
Landsforeningen for Nyrepasienter og Transplanterte
Landsforeningen for Overvektige
Landsforeningen for Pårørende innen Psykisk helse
Landsforeningen mot Fordøyelsesykdommer
Landsforeningen We Shall Overcome
Leverforeningen
Marfanforeningen
Mental Helse
Momentum Protesebrukerforeningen
Morbus Addisons Forening
Multippel Sklerose Forbundet i Norge
Munn- og halskreftforeningen
Norges Blindeforbund
Norges Døveforbund
Norges Fibromyalgi Forbund
Norsk MO-forening
Norges Myalgisk Encefalopati Forening
Norges Parkinsonforbund
Norsk Forening for Stomi- og Reservoaropererte (NORILCO)
Norsk Craniofacial Forening
Norsk Dysmeliforening
Norsk Dystoniforening
Norsk Epilepsiforbund
Norsk Forbund for Svaksynte
Norsk Forening for Analtresi
Norsk Forening for Cystisk Fibrose
Norsk Forening for Ehlers-Danlos Syndrom
Norsk Forening for Nevrofibromatose
Norsk Forening for Osteogenesis Imperfecta
Norsk Forening for personer med Urologiske Sykdommer og inkontinens (NOFUS)
Norsk Forening for Slagrammede
Norsk Forening for Tuberøs Sklerose
Norsk Hemokromatoseforbund
Norsk Immunsviktforening
Norsk Interesseforening for Kortvokste

Norsk Intereseforening for Stamme og Løpsk Tale
Norsk Lymfødemforening
Norsk Osteoporoseforbund
Norsk Porfyriforening
Norsk Revmatikerforbund
Norsk Tourette Forening
Nye Pluss – hivpositives landsforening
Personskadeforbundet LTN
Prostatakreftforeningen (PROFO)
Psoriasis- og eksemforbundet
Ryggforeningen i Norge
Rådgivning om spiseforstyrrelser
Ryggmargsbrokk- og Hydrocephalusforeningen
Stoffskifteforbundet
Turner Syndrom Foreningen i Norge
Voksne med medfødt hjertefeil

Samarbeidsforumet av funksjonshemmedes organisasjoner (SAFO)

Norsk Forbund for Utviklingshemmede
Norges Handikapforbund
Foreningen Norges Døvblinde

Unge funksjonshemmede

ADHD Norge Ung
Foreningen for Bardet-Biedl syndrom
Dysleksi Ungdom
Ung i Landsforeningen for hjerte- og lungesyke
Norsk Intereseforening for Kortvokste Ungdom (UNiK)
Foreningen for Muskelsykes Ungdom
NOFUS Ung
NORILCOs Ungdom,
Ryggmargsbrokk- og hydrocephalusforeningen
Ungdiabetes
Spiseforstyrrelsesforeningen
Landsforeningen for Nyrepasienter og Transplanterte Barn og Ungdom
Voksne med medfødt hjertefeil
Foreningen for Hjertesyke Barn Ungdom
Norsk Forening for Ehlers Danlos syndrom, Gruppe for Barn og Ungdom
Norsk Forening for Nevrofibromatoses Ungdom

Personskadeforbundet LTN
Norges Blindeforbunds Ungdom
Norges Døveforbunds Ungdom
Mental Helse Ungdom
Norges Astma- og Allergiforbunds Ungdom
Cerebral Parese-foreningens ungdom
Norsk forening for cystisk fibrose (NFCF)
Landsforeningen mot fordøyelsessykdommer Ungdom
Norsk Dysmeliforenings Ungdom
Norsk Epilepsiforbunds Ungdom
Norges Fibromyalgi Forbund (NFF)
Iktyoseforeningen i Norge
MS-forbundets ungdomsutvalg
Norsk Revmatikerforbunds barne- og ungdomsgruppe (BURG)
Norsk Forening for Osteogenesis Imperfecta
Stoffskifteforbundet
Norsk Tourette Forenings Barne- og Ungdomsutvalg
Hørselshemmedes Landsforbunds Ungdom (HLFU)
Norsk cøliakiforenings ungdom
Psoriasis- og eksemforbundet Ung (PEF-ung)
Ung Kreft

Atlas-alliansen

Mental Helse Norge
Hørselshemmedes Landsforbund
Norsk Forbund for Utviklingshemmede
Ryggmargsbrokk- og Hydrocephalusforeningen
Personskadeforbundet LTN
Norges Handikapforbund
Norges Blindeforbund
Norges Døveforbund
Foreningen Norges Døvblinde
Diabetesforbundet
Funksjonshemmedes Fellesorganisasjon
Multippel Sklerose Forbundet i Norge
Norsk Interesseforening for Stamme og Løpsk Tale

Borgerrettighetsstiftelsen Stopp Diskrimineringen

Antirasistisk senter

Nasjonalforeningen for folkehelsen

Human-Etisk Forbund

Menneskerettighetsutvalget i Norsk Psykologforening

Fellesorganisasjonen (FO)

Redd Barna

Stiftelsen SOR

Synshemmede Akademikere

ULOBA – Independent Living Norge SA

REFERANSELISTE

²Norges Tolkningserklæringer:

Artikkel 12

Norge anerkjenner at personer med nedsatt funksjonsevne har rettslig handleevne på lik linje med andre, i alle sammenhenger. Norge anerkjenner også forpliktelsene til å sikre at personer med nedsatt funksjonsevne mottar den støtte og bistand de trenger for å utøve sin rettslige handleevne. Norge erklærer videre dets forståelse av at konvensjonen tillater fratakelse av rettslig handleevne eller bistand til å utøve rettslig handleevne og/eller tvungent vergemål der slike tiltak er nødvendige, som en siste utvei og underlagt kontrollmekanismer.

Artikkel 14 og 25

Norge anerkjenner at ethvert menneske med nedsatt funksjonsevne har rett til frihet og personlig sikkerhet og en rett til respekt for sin fysiske og psykiske integritet på lik linje med andre. Norge erklærer videre som sin forståelse at konvensjonen tillater tvungen omsorg og behandling av mennesker, herunder tiltak iverksatt for å behandle psykiske lidelser, når omstendighetene gjør slik behandling nødvendig som en siste utvei, og behandlingen er undergitt rettssikkerhetsgarantier.

Om dette se: Vibeke Blaker Strand: Norway's Ratification of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities: Highlighting Current Discourses in the Field of Human Rights in Norway (2014), *Nordic Journal of Human Rights*, vol. 32 no. 1 2014 s. 75-83, (NMR-2014-75).

³ Meld. St. 39 (2015–2016) og Innst. 161 S (2016–2017).

⁴ Lov 21. Mai 1999 nr. 30 om styrking av menneskerettighetenes stilling i norsk rett (menneskerettsloven), § 2.

⁵ Kvinnekonvensjonen (CEDAW) og Barnekonvensjonen (CRC) er inkorporert gjennom menneskerettsloven, og Rasediskrimineringskonvensjonen (CERD) er inkorporert gjennom lov 16. juni 2017 nr. 115 om likestilling og forbud mot diskriminering (likestillings- og diskrimineringsloven).

⁶ I HR-2016-2591-A kom Høyesterett til at en kvinne som var psykiatrisk pasient skulle fratras sin rettslige

handleevne i økonomiske forhold. Bestemmelsen i vergemålsloven § 22 andre ledd, som gir adgang til et slikt inngrep, måtte legges til grunn selv om den var i klar motstrid med FN-konvensjonen om rettigheter til mennesker med nedsatt funksjonsevne. Høyesterett viste til CRPD-komiteens generelle kommentar GC nr. 1 (2014), og fant at selv om komiteens konvensjonsforståelse var klar, kunne den ikke legges til grunn så lenge CRPD ikke gjelder som norsk lov og så lenge lovgiver klart har gitt uttrykk for en annen forståelse av de nasjonale reglene som er satt til gjennomføring av konvensjonen.

Vibeke Blaker Strand: Norway's Ratification of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities: Highlighting Current Discourses in the Field of Human Rights in Norway (2014), *Nordic Journal of Human Rights*, vol. 32 no. 1 2014 s. 75-83 - (NMR-2014-75).

⁷Se <https://press.nordicopenaccess.no/index.php/noasp/catalog/book/16>, og NOU 2011:18 Struktur for likestilling, NOU 2012:15 Politikk for likestilling. Status for ytringsfriheten 2014-17, KIF - statens Komité for kjønnsbalanse og mangfold i akademia og Forskningsprogram 2014-17 Vold i nære relasjoner.

⁸Pasient- og brukerombudet i Oslo og Akershus og Sosial- og eldreombudet i Oslo: Årsmelding 2016: Alle har sin historie (2017) s. 73. [www.oslo.kommune.no/getfile.php/13113204/Innhold/Politikk og administrasjon/Etater og foretak/Pasient- og brukerombudet i Oslo og Akershus og Sosial- og eldreombudet i Oslo/Årsmelding 2016 ombudet.pdf](http://www.oslo.kommune.no/getfile.php/13113204/Innhold/Politikk%20og%20administrasjon/Etater%20og%20foretak/Pasient-og%20brukerombudet%20i%20Oslo%20og%20Akershus%20og%20Sosial-og%20eldreombudet%20i%20Oslo/Årsmelding%202016%20ombudet.pdf)

Pasient- og Brukerombudet i Buskerud: Årsmelding 2016. Se side 13: helsenorge.no/SiteCollectionDocuments/pasient-%20og%20brukerombudet/Årsmelding%202017%20Buskerud.pdf og [www.oslo.kommune.no/getfile.php/13113204/Innhold/Politikk og administrasjon/Etater og foretak/Pasient- og brukerombudet i Oslo og Akershus og Sosial- og eldreombudet i Oslo/Årsmelding 2016 ombudet.pdf](http://www.oslo.kommune.no/getfile.php/13113204/Innhold/Politikk%20og%20administrasjon/Etater%20og%20foretak/Pasient-og%20brukerombudet%20i%20Oslo%20og%20Akershus%20og%20Sosial-og%20eldreombudet%20i%20Oslo/Årsmelding%202016%20ombudet.pdf)

⁹Se for eksempel www.nfunorge.org/no/Nyheter/Gjor-Fylkesmannen-jobben-sin/ som var basert på en artikkelserie i avisen Bergens Tidende.

¹⁰ Helsetilsynet: Oppsummering av landsomfattende tilsyn i 2016 med kommunale helse- og omsorgstjenester til personer med utviklingshemming: Det gjelder livet. Rapport fra Helsetilsynet 4/2017: www.helsetilsynet.no/upload/Publikasjoner/rapporter2017/helsetilsynetrapport4_2017.pdf

Landsomfattende tilsyn med helse- og omsorgstjenestene til personer med utviklingshemming i 2016 viste lovbrudd i 45 av 57 kommuner, se Oppsummering av landsomfattende tilsyn i 2016 med kommunale helse- og omsorgstjenester til personer med utviklingshemming,

Helsetilsynet: Årsrapport 2016 fra Statens helsetilsyn: www.helsetilsynet.no/upload/Publikasjoner/aarsrapporter/aarsrapport2016.pdf

Helsetilsynet: Årsrapport 2017 fra Statens helsetilsyn:
www.helsetilsynet.no/upload/Publikasjoner/aarsrapporter/aarsrapport2017.pdf

Se også Statens Helsetilsyn 2014/889, omtalt i note til artikkel 14.

¹¹ Erfaringsbasert kunnskap fra funksjonshemmedes organisasjoner og undersøkelser utført av UNICEF Norge viser dette. Se: <https://www.unicef.no/nyheter/15330/store-forskjeller-barn-i-kommunene>

¹² CRC/C/NOR/CO/4: http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC/C/NOR/CO/4&Lang=En

CRC/C/NOR/CO/5-6, artikkel 23 og 24: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC/C/NOR/CO/5-6&Lang=En

¹³ Arbeidsnotat utført av likestillingssettene på oppdrag fra Bufdir: Kartlegging kunnskap om CRPD i norske kommuner (2018). [naku.no/sites/default/files/files/Karen%20Sofie\(1\).pdf](http://naku.no/sites/default/files/files/Karen%20Sofie(1).pdf)

¹⁴ Årlig rundebordskonferanse.

¹⁵ Lov 16. juni 2017 nr. 115 om likestilling og forbud mot diskriminering (likestillings- og diskrimineringsloven) § 6 om forbud mot å diskriminere.

Forbudet omfatter diskriminering på grunnlag av eksisterende, antatt, tidligere eller framtidig funksjonsnedsettelse og gjelder også dersom noen diskrimineres på grunnlag av vedkommendes forbindelse til en person med funksjonsnedsettelse.

¹⁶ Likestillings- og diskrimineringsombudet: CRPD: Rett til tilgang til informasjon, varer og tjenester – innspill til norske myndigheter (2014): www.ldo.no/globalassets/brosjyrer-handboker-rapporter/rapporter_analyser/crpd--2013/crpd_informasjonvarertjenesterpdf_pdf.pdf

Ann Helen Aarø: Rettskrav på varer, tjenester og informasjon rettet mot allmennheten. En upublisert utredning foretatt på oppdrag fra Barne- og likestillingsdepartementet, datert 8. desember 2008 før Diskriminerings- og tilgjengelighetslovens iverksettelse. Det ble i rapporten understreket at dette vil kunne lede til at loven ikke anvendes i alle de situasjonene som loven faktisk dekker.

¹⁷ Statistikk for klagesaker til LDO i perioden 2007-2015: www.ldo.no/nyheiter-og-fag/ldos-statistikk/klagesaker/

LDOs årsmelding for 2016:
www.ldo.no/nyheiter-og-fag/brosjyrar-og-publikasjonar/Arsrapporter/arsmelding-2016/kapittel-3/

¹⁸ Undersøkelser fra Danmark viser at mange har diskriminerende holdninger til funksjonshemmede, se lenker under. Lignende undersøkelser er ikke gjort i Norge, men det er ingen grunn til å anta at dette stiller seg annerledes i Norge.

Danmarks Radio (23.09.2013): Cafebesøg: Hver tredje dansker undgår personer med handicap:
www.dr.dk/Nyheder/Indland/2013/09/23/200808.htm

Politiken (21.04.2015): Hver 8. dansker: Hørehæmmede virker dummere end andre:
politiken.dk/forbrugogliv/sundhedogmotion/art5573829/Hver-8.-dansker-H%C3%B8reh%C3%A6mmede-virker-dummere-end-andre?ref=nyhedsbrev_politiken-middag&utm_source=Politiken&utm_medium=newsletter&utm_campaign=politiken-middag

¹⁹ Med enkle saksforhold menes tilfeller hvor innklagede ikke gjør gjeldende annet enn manglende betalingsevne eller andre åpenbart uholdbare innsigelser.

²⁰ Lov 19. desember 2017 nr. 114 om Likestillings- og diskrimineringsombudet og Diskrimineringsnemnda (diskrimineringsombudsloven), § 14.

²¹ Else McClimans: Rettspraksis om diskrimineringslovgivning. Avgitt til diskrimineringslovutvalget, august 2008.

²² Anna Kittelsaa, Guro Kristensen Korsnes, Sigrid Elise Wik: Kjønn i forskning om funksjonshemming: En litteraturstudie (2016), NTNU Samfunnsforskning:
www.bufdir.no/global/Kjonn_i_forskning_om_funksjonshemming_NTNU.pdf

Line Melbøe, Bjørn-Eirik Johnsen, Gunn Elin Fedreheim, Ketil Lenert Hanse: Situasjonen til samer med funksjonsnedsettelse (2016), Nordens Velfærdscenter:
nordicwelfare.org/wp-content/uploads/2017/10/NorskSamerapportLAYOUT160414.pdf.

Arne Backer Grønningsæter og Hilde Haualand: Usynlig og selvlysende: Å være lesbisk, homofil, bifil eller transperson med nedsatt funksjonsevne (2012), Rapport fra Fafo:
www.fafo.no/media/com_netsukii/20280.pdf.

Kirsten Sandberg: Barnekonvensjonens vern mot sammensatt diskriminering. I Hellum og Köhler-Olsen: Like rettigheter – ulike liv – Rettslig kompleksitet i kvinne-, barne- og innvandrerperspektiv. Gyldendal Forlag, 2014. Unge funksjonshemmede: Dobbeltminoritet – dobbelt diskriminert? Unge dobbeltminoriteter i møte med arbeidslivet (2018), ungefunksjonshemmede.no/ressurser/publikasjoner/arbeidsliv/dobbeltminoritet-dobbelt-diskriminert-2018/

Unge funksjonshemmede: Dobbeltminoritet – dobbelt diskriminert? Unge dobbeltminoriteter i møte med arbeidslivet (2018), <https://ungefunksjonshemmede.no/ressurser/publikasjoner/arbeidsliv/dobbeltminoritet-dobbelt-diskriminert-2018/>

tet-dobbelt-diskriminert-2018/

²³ Sylvia Söderström, Anna Kittelsaa og Berit Berg: Snakker vi om det samme? Minoritetsfamilier med funksjonshemmete barn i møte med tjenesteapparatet (2011). NTNU Samfunnsforskning: samforsk.no/Sider/Publikasjoner/Snakker-vi-om-det-samme.aspx.

Berit Berg og Anna Kittelsaa: Dobbelt sårbar – minoritetsfamilier med funksjonshemmete barn (2014) i Tøssebro, J. og Wendelborg, C. (red.): Oppvekst med funksjonshemming (2014), Gyldendal akademisk.

²⁴ Line Melbøe, Bjørn-Eirik Johnsen, Gunn Elin Fedreheim, Ketil Lenert Hanse: Situasjonen til samer med funksjonsnedsettelse (2016), Nordens Velfærdscenter: nordicwelfare.org/wp-content/uploads/2017/10/NorskSamerapportLAYOUT160414.pdf

Rapporten viser at fokus på diagnose og funksjonsnedsettelse overskygger en tilnærming som forstår, verdsetter og vektlegger det kulturspesifikke i samisk tenkemåte, verdier, historie og hverdagsliv: www.bufdir.no/Nedsatt_funksjonsevne/Aktuelt/Ny_rapport_Samer_med_nedsatt_funksjonsevne/

²⁵ Anna Kittelsaa, Guro Kristensen Korsnes, Sigrid Elise Wik: Kjønn i forskning om funksjonshemming: En litteraturstudie (2016), NTNU Samfunnsforskning: www.bufdir.no/global/Kjonn_i_forskning_om_funksjonshemming_NTNU.pdf

²⁶ Ibid.

²⁸ Se: <https://www.ssb.no/arbeid-og-lonn/statistikker/akutu/aar>

Se i tillegg Niri Talberg og Ida Drange: Kjennetegn ved de som er usikre på sin arbeidslivstilknytning (2013) AFI Rapport 2013:3: <https://evalueringsportalen.no/evaluering/hvem-skal-ut-kjennetegn-ved-de-som-er-usikre-paa-sin-arbeidslivstilknytning>

²⁹ Se Lov 3. juni 1977 nr. 57 om sterilisering (steriliseringsloven) og lov 13. juni 1975 nr. 50 om svangerskapsavbrudd (abortloven) § 4 tredje ledd.

³⁰ Lov 13. juni 1975 nr. 50 om svangerskapsavbrudd (abortloven) § 4 andre ledd.

³¹ CRC/C/NOR/CO/5-6: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2fC%2fNOR%2fCO%2f5-6&Lang=en

³² Lov 17. juli 1998 nr. 61 om grunnskolen og den vidaregåande opplæringa (opplæringslova).

³³ Lov 02. juni 1999 om pasient- og brukerrettigheter (pasient- og brukerrettighetsloven).

³⁴ Mona Asbjørnslett, Gunn Helene Engelsrud og Sølvi Helseth: Inclusion and participation in everyday school life: experiences of children with physical (dis)abilities (2015), International Journal of Inclusive Education, Vol. 19, Issue 2.

Her ble 39 norske barn med nedsatt funksjonsevne intervjuet om deres erfaringer med egen skolehverdag. De fortalte at de sjelden fikk muligheten til å delta i formelle møter hvor de kunne påvirke egen undervisning eller individuell støtte.

³⁵ Kommuner og fylker «kan» oppnevne ungdomsråd, men det er fremdeles frivillig, se lov 25. september 1992 nr. 107 om kommuner og fylkeskommuner (kommuneloven), § 10 b.

Lars Chr. Monkerud, Marthe Indset, Sigrid Stokstad og Jan Erling Klausen: Kommunal organisering 2016: Redegjørelse for Kommunal- og moderniseringsdepartementets organisasjonsdatabase (2016), Norsk Institutt for By- og Regionforskning (NIBR), Høgskolen i Oslo og Akershus, NIBR-rapport 2016:20: www.hioa.no/Om-OsloMet/Senter-for-velferds-og-arbeidslivsforskning/NIBR/Publikasjoner/Kommunal-organisering-2016

³⁷ Erfaringsbasert kunnskap fra funksjonshemmedes organisasjoner.

³⁸ Berit Berg: Innvandring og funksjonshemming: Minoritetsfamilier i møte med tjenesteapparatet (2012), Universitetsforlaget.

Berit Berg og Anna Kittelsaa: Dobbelt sårbar – minoritetsfamilier med funksjonshemmete barn (2014): I Tøssebro, J. og Wendelborg, C. (red.): Oppvekst med funksjonshemming (2014), Gyldendal akademisk.

³⁹ Kirsten Sandberg, Barnekonvensjonens vern mot sammensatt diskriminering, (2014), I A. Hellum og J. Köhler-Olsen: Like rettigheter – ulike liv – Rettslig kompleksitet i kvinne-, barne- og innvandrerperspektiv. Gyldendal Forlag.

⁴⁰ Regjeringsplattformen 17 januar 2019: Se www.regjeringen.no/contentassets/7b-0b7f0fcf0f4d93bb6705838248749b/plattform.pdf og <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/politisk-plattform/id2585544/#k3>

⁴¹ Eksempler på holdningsundersøkelser som ekskluderer funksjonshemmede er HL-senteret 2017, Senter for studier av Holocaust og religiøse minoriteter: Holdninger til jøder og muslimer i Norge 2017 Befolkningsundersøkelse og minoritetsstudie: www.hlsenteret.no/forskning/jodisk-historie-og-antisemittisme/befolkningsundersokelse%3A-holdninger-til-joder-og-a/resultater-holdningsundersokelse.html

Status for ytringsfriheten i Norge 2015-2017: <http://ytringsfrihet.no/>

Fafo-rapport: Assimilering på norsk (2016): www.fafo.no/index.php/nb/zoo-publikasjoner/fafo-rapporter/item/assimilering-pa-norsk

NRK 07.11.2013: Holdninger til homofile. Fire av ti menn synes homosex er feil:
www.nrk.no/livsstil/fire-av-ti-synes-homosex-er-feil-1.11342314

⁴² Funksjonshemmede er ikke inkludert i statlige innsatser for å øke bevissthet og bekjempe stereotyper og negative holdninger i befolkningen: press.nordicopenaccess.no/index.php/noasp/catalog/book/16 og DEMBRA (Demokratisk beredskap mot rasisme, antisemittisme og udemokratiske holdninger) opplegg for kompetanseutvikling i skolen: www.hlsenteret.no/undervisning/dembra/

⁴³ Elisabeth Eide, Jan Grue og Tonje Vold (Rdd.): Stort felt – liten dekning. Medierepresentasjoner av mennesker med nedsatt funksjonsevne. Institutt for journalistikk og mediefag, Høyskoleni Oslo og Akershus, 2014: www.buudir.no/global/Stort_felt_liten_dekning.pdf

⁴⁴ Elisabeth Eide, Jan Grue og Tonje Vold (Red.): Ut av medieskyggen. Representasjon av funksjonshemmede i media. Fagbokforlaget 2014. Se: www.fagbokforlaget.no/Ut-av-medieskyggen/I9788232104345.

⁴⁵ Spørreundersøkelse utført av Norges nasjonale institusjon for menneskerettigheter (NIM): Befolkningens holdninger til menneskerettighetene (2018): www.nhri.no/wp-content/uploads/2019/01/Rapport-holdninger-til-menneskerettigheter.pdf

⁴⁶ Forskrift 19. juni 2017 nr. 840 om tekniske krav til byggverk (Byggteknisk forskrift, TEK17).

Sammenlignet med tidligere forskrift (TEK10), er krav til universell utforming svekket i TEK17, til tross for protester fra funksjonshemmedes organisasjoner:

<https://dibk.no/om-oss/Nyhetsarkiv/her-er-de-mest-sentrale-endringene-i-tek17/>

⁴⁷ Lov 16. juni 2017 nr. 115 om likestilling og forbud mot diskriminering (likestillings- og diskrimineringsloven) § 17 andre ledd:

«Med universell utforming menes utforming eller tilrettelegging av hovedløsningen i de fysiske forholdene, inkludert informasjons- og kommunikasjonsteknologi (IKT), slik at virksomhetens alminnelige funksjoner kan benyttes av flest mulig, uavhengig av funksjonsnedsettelse.»

[https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2017-06-16-51 - KAPITTEL_3](https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2017-06-16-51-KAPITTEL_3)

⁴⁸ Lov 16. juni 2017 om likestilling og forbud mot diskriminering nr. 115 (likestillings- og diskrimineringsloven) § 17 tredje ledd.

⁴⁹ Rundskriv fra Barne- og likestillingsdepartementet: Universell utforming i Diskriminerings- og tilgjengelighetsloven. p 38 (2010):

www.regjeringen.no/globalassets/upload/bld/universellutforming/rundskrivdiskriminering.pdf

⁵⁰ Se LDOs sak 14/883 som viser til Ot. prp. nr. 44 (2007–2008) s. 143–144 og NOU 2005: 8 s. 181–182 som videreføres i Prop. 88 L (2012–2013) side 183.

⁵¹ Forskrift 12. august 2016 nr. 974 om offentlige anskaffelser (Anskaffelsesforskriften), kapittel 3.

⁵² Ot.prp. 44 (2007-2008) Om lov om forbud mot diskriminering på grunn av nedsatt funksjonsevne (diskriminerings- og tilgjengelighetsloven). Loven ble vedtatt i 2008 og trådte i kraft 1.1.2009.

Innst. O. nr. 68 (2007–2008) Innstilling fra arbeids- og sosialkomiteen om lov om forbud mot diskriminering på grunn av nedsatt funksjonsevne (diskriminerings- og tilgjengelighetsloven):

www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Publikasjoner/Innstillinger/Odelstinget/2007-2008/inno-200708-068/?lvl=0

⁵³ Se Oslo Economics på oppdrag fra BLD: Evaluering av Regjeringens handlingsplan for universell utforming og økt tilgjengelighet 2009-2013. Oslo Economics Rapport no. 2013-4, januar 2014.

www.regjeringen.no/globalassets/upload/bld/universellutforming/evaluering_handlingsplan_universell_utforming.pdf

⁵⁴ Se Regjeringens handlingsplan for universell utforming 2015-2019:

www.regjeringen.no/no/dokumenter/regjeringens-handlingsplan-for-universell-utforming-2/id2473299/

Se også: www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Saker/Sak/?p=67428

⁵⁵ Lov 16. juni 2017 nr. 115 om likestilling og forbud mot diskriminering (likestillings- og diskrimineringsloven) § 18.

⁵⁶ Forskrift 21. juni 2013 nr. 732 om universell utforming av informasjons- og kommunikasjons-teknologiske (IKT)-løsninger.

⁵⁷ Ann Helen Aarø: Rettskrav på varer, tjenester og informasjon rettet mot allmennheten. En upublisert utredning foretatt på oppdrag fra Barne- og likestillingsdepartementet, datert 8. desember 2008 før Diskriminerings- og tilgjengelighetslovens iverksettelse. Det ble i rapporten understreket at dette vil kunne lede til at loven ikke anvendes i alle de situasjonene som loven faktisk dekker.

PROBA på oppdrag av BLD: Samfunnsøkonomiske virkninger av styrket tilgang til varer og tjenester. Rapport 2010 – 02. proba.no/app/uploads/sites/4/rapport-2010-02-samfunnsokonomiske-virkninger-av-styrket-tilgang-til-varer-og-tjenester-.pdf

Diskriminerings- og tilgjengelighetsloven ble erstattet av en ny diskriminerings- og tilgjengelighetslov, som i sin tur ble erstattet med likestillings- og diskrimineringsloven.

⁵⁸ I LDN klagesak 47/2013 om manglende merking av trapper på t-banestasjoner, hvor det ble gitt pålegg om retting.

I LDN sak 40/2014 fant Diskrimineringsnemnda at en fylkeskommune handler i strid med plikten til universell utforming i DTL § 13 i forbindelse med at bybussene i fylket ikke benytter innvendig holdeplassannonsering eller utvendig utropsanlegg. Virksomheten ble pålagt å sikre universell utforming ved å sørge for grunnleggende holdeplassinformasjon for de reisende i henhold til vedtakets premisser innen 31. juli 2015.

⁵⁹ Prop 1 S (2017 – 2018): Tilrådning fra Samferdselsdepartementet. Se side 150: www.statsbudsjettet.no/upload/Statsbudsjett_2018/dokumenter/pdf/sd.pdf

⁶⁰ Utredning, behandling og oppfølging av personer med psykoselidelser, Nasjonale faglige retningslinjer, IS-1957, Helsedirektoratet 2013, se side 37, punkt 5.7: <https://helsedirektoratet.no/Lists/Publikasjoner/Attachments/326/Nasjonal-faglig-retningslinje-for-utredning-behandling-og-oppfolging-av-personer-med-psykoselidelser-IS-1957.pdf>

⁶¹ Flere kvinner som har født barn med Trisomi 18 forteller at tross for nasjonal faglig retningslinje er ikke barna sikret individuell vurdering. Dette fremgår blant annet av skriftlig spørsmål stilt i Stortinget til helse- og omsorgsministeren: <https://stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Sporsmal/Skriftlige-sporsmal-og-svar/Skriftlig-sporsmal/?qid=67838>

Nasjonal faglig retningslinje for barnepalliasjon til barn og unge uavhengig av diagnose, IS-2599, Helsedirektoratet 2016, se om trisomi 18 på side 21: <https://helsedirektoratet.no/Retningslinjer/Palliasjon%20til%20barn%20og%20unge.pdf>

⁶² Se: www.nodsms.no/index.php/2-uncategorised/19-slik-fungerer-nod-sms

⁶³ Erfaringer fra funksjonshemmedes organisasjoner. Om mangel på kunnskap og manglende løsninger ved evakuering se: www.handikapnytt.no/mangler-kunnskap-om-trygg-evakuering-av-funksjonshemmede/

⁶⁴ Lov 26. mars 2010 nr. 9 om vergemål (vergemålsloven).

⁶⁵ Se HR-2016-2591-A hvor Høyesterett kom til at en kvinne som var psykiatrisk pasient skulle fratras sin rettslige handleevne i økonomiske forhold. Bestemmelsen i vergemålsloven § 22 andre ledd, som gir adgang til et slikt inngrep, måtte legges til grunn selv om den skulle være i strid med FN-konvensjonen om rettigheter til mennesker med nedsatt funksjonsevne, som ikke er inkorporert i norsk rett. Bestemmelsen er ikke i strid med Grunnloven § 102 eller EMK artikkel 8. Ved den konkrete vurderingen la Høyesteretts flertall på tre dommere til grunn at lovens krav til fare for vesentlig forringelse av formuen var oppfylt, slik

at kvinnen måtte fratas rettslig handleevne i økonomiske forhold fullt ut. Det ble videre uttalt at det ved delvis fratakelse av rettslig handleevne i økonomiske forhold kunne treffes særskilt beslutning om at den vergetrengende ikke kan stifte gjeld.

⁶⁶ Rapport fra Europarådets menneskerettighetskommissær Nils Muižnieks etter hans besøk i Norge 19 til 23. januar 2015: <https://rm.coe.int/16806db889>.

NOU 2016: 17, På lik linje, se side 139.

⁶⁷ Statens sivilrettsforvaltning publiserte ved innføringen av vergemålsloven 1. juni 2013 en håndbok for verger, se www.fylkesmannen.no/Documents/Dokument%20FMHE/04%20Helse%20og%20omsorg/H%C3%A5ndbok%20for%20verger%202013.pdf

Det er gjennomført kurs for verger, men med liten vekt på CRPD.

⁶⁸ Lov 26. mars 2010 nr. 9 om vergemål (vergemålsloven) §§ 22 og 68.

⁶⁹ Lov 26. mars 2010 nr. 9 om vergemål (vergemålsloven) § 33 andre ledd og tredje setning.

⁷⁰ Erfaringer fra Norsk forbund for utviklingshemmede (NFU) og undersøkelser fra Riksrevisjonen om hvordan vergemålsreformen har blitt gjennomført: Dokument 3:6 (2017-2018): www.riksrevisjonen.no/rapporter/Sider/Verjema.aspx

⁷¹ Se Kjersti Skarstad: Realizing the human rights of persons with disabilities. From political ideals to political practices, PhD, 2018: www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13642987.2018.1454903 og dom fra Eidsivating lagmannsrett LE-2017-73276, dom fra Agder lagmannsrett LA-2017-30975 og dom fra Høyesterett HR-2017-275-A, samt Riksrevisjonens undersøkelse av hvordan vergemålsreformen er iverksett, Dokument 3:6 (2017-2018): www.riksrevisjonen.no/rapporter/Sider/Verjema.aspx.

⁷² Statens sivilrettsforvaltning: Årsmelding for vergemålsområdet 2018. Se side 26: www.vergemal.no/get-file.php/4371193.2573.akijitslpuzsb/%C3%85rsmelding+2018.pdf

⁷³ Eksempler på saker kommet inn til Norsk forbund for utviklingshemmede: En ung mann på 22 år nektes av sin faste verge å treffe sin mor mer enn en gang i uken og en helg i måneden. En kvinne på 40 år får en fast verge som uten å informere henne omadresserer all hennes post. Hun må selv betale ekstra porto for å få sine julekort og gaver sendt til sin egen adresse. Hun nektes bruk av egne penger og får ikke lov å flytte. En mann blir av sin faste verge underlagt samværsavtaler med mor og far, han får telefonrestriksjoner og nektes å uttale seg til media.

⁷⁴ Lov 2. juli 1999 nr. 62 om etablering og gjennomføring av psykisk helsevern (psykisk helsevernloven).

⁷⁵ Lov 02. juni 1999 om pasient- og brukerrettigheter (pasient- og brukerrettighetsloven).

⁷⁶ Lov 24. juni 2011 nr. 30 om kommunale helse- og omsorgstjenester m.m. (helse- og omsorgstjenesteloven).

⁷⁷ CRPD/C/GC/1, avsnitt 38 og 39.

Se Camilla Stub Lundberg og Eva Simonsen (2011): Rettsapparatet – en siste skanse mot inkludering? Statped 2011 på www.statped.no/fagomrader-og-laringsressurser/finn-laringsressurs/horsel/Rettsapparatet--en-siste-skans-mot-inkludering/

⁷⁸ Se for eksempel Ingrid Rindal Lundberg og Jan-Kåre Breivik (2014): Being deaf in court. Scandinavian journal of disability research, 2014: www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/15017419.2014.952331?journalCode=sjdr20%22+%5C1+%22.VaaWY3kVijl

⁷⁹ Terje Olsen, Odd Morten Mjøen, Hild Rønning og Patrick Kermit: Tegn, tillit og troverdighet – om rettssikkerhet for døve og hørselshemmede (2010), NF-rapport nr. 11/2010. Nordlandsforskning: http://nordlandsforskning.no/getfile.php/Dokumenter/Rapporter/2010/Rapport_11_2010.pdf

Sammendrag av rapporten: www.forskning.no/artikler/2010/desember/271928

⁸⁰ NOU 2016: 17: På lik linje.

⁸¹ Lov 13. juni 1980 nr. 35 om fri rettshjelp (rettshjelpsloven).

Fri rettshjelp etter rettshjelpsloven er en sosial støtteordning med formål å sikre nødvendig juridisk bistand til personer som ikke selv har økonomiske forutsetninger for å kunne ivareta et rettshjelpsbehov av stor personlig og velferdsmessig betydning. Fri rettshjelp betales helt eller delvis av staten og gis som fritt rettsråd, fri sakførsel eller fritak for rettsgebyr.

⁸² CCPR/C/NOR/CO/6.

Rigmor Randi Diseth: Compulsory Mental Health Care in Norway. A Study of the Interface between the Law and Psychiatry (2013), Dr. Philos Degree, Institute of Clinical Medicine, University of Oslo: www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/35828/dravhandling-diseth.pdf?sequence=1&isAllowed=y

⁸³ Lov 13. august 1915 nr. 5 om domstolene (domstolloven) § 137: «Skal nogen, som er døv eller stum, gi forklaring for retten, kan det gjøres gjennom skriftlige spørsmåal og svar eller gjennom tolk.» <https://lovdata.no/lov/1915-08-13-5/§137>

Lov 16. juni 2017 nr. 115 om likestilling og forbud mot diskriminering (likestillings- og diskrimineringsloven) § 17.

Folkebladet (21.1.2019): Mener tingretten er verstingen når det gjelder tilgjengelighet.
(Artikkelen er nå bak betalingsmur.)

www.folkebladet.no/nyheter/2019/01/21/Mener-tingretten-er-verstingen-nar-det-gjelder-tilgjengelighet-18285223.ece

⁸⁴ Se LB-2015-52915, hvor en hørselshemmet mann fremmet krav om at skriveolker måtte være tilgjengelige under hovedforhandling i en sak i Sarpsborg tingrett. Tingretten opplyste at rettssalen hadde lydforsterking gjennom hodetelefoner, og at saksøker hadde akseptert denne løsningen gjennom utprøving av utstyret. Saksøker avslo dette da han har dårlig erfaring med bruk av hodetelefoner i rettsmøter. Lagmannsretten fant i kjennelse at bestemmelser i Diskriminerings- og tilgjengelighetsloven ikke var tilsidesatt av tingretten, ettersom tingretten hadde sørget for en annen tilrettelegging under hovedforhandlingen. Anke til Høyesterett ble nektet fremmet, jf. HR-2015-1370-U.

⁸⁵ LDN sak 14/2012 gjaldt diskriminering av et barn på fem år med cerebral parese i forbindelse med avlysning av et dommeravhør. Bakgrunn for saken var at foreldrene anmeldte datterens støttepedagog i barnehagen for seksuelle overgrep. Barnet er hørende, men har ikke talespråk og kommuniserer ved hjelp av tegnspråk og mimikk. På grunn av motoriske utfordringer kan tegnene hennes se annerledes ut enn hva normen for tegnspråk tilsier. Det ble oppnevnt to tolker til å foreta dommeravhør av jenta, som i et formøte skulle bli kjent med henne. Etter formøtet uttalte tolkene at kommunikasjonen med barnet var vanskelig, og trakk seg fra oppdraget. Dommeravhøret som var berammet, ble så avlyst. Politiet henla saken. Diskrimineringsnemnda fant henleggelsen i strid med diskriminerings- og tilgjengelighetsloven ettersom dommeravhøret ble avlyst på grunn av barnets nedsatte funksjonsevne.

LDO sak 14/297 gjaldt diskriminering av et barn (A) ved at barnet ikke ble avhørt i sak om seksuelt overgrep. A er psykisk utviklingshemmet og mangler verbalt språk. A og en annen elev (B) har en-til-en-bemaning, men ble overlatt til seg selv, uten oppsyn på skolens uteområde. B trillet A inn på et rom på skolen og da de etter en tid ble funnet, lå A delvis avkledd på gulvet. B ga i etterkant av hendelsen gav uttrykk for at han hadde kledd av A nedentil og befølt henne på kjønnet. Forut for hendelsen hadde B kommet med seksuelle hentydninger rettet mot A. Han har både fortalt og skrevet om sine fantasier og hva han kunne komme til å gjøre. Politiet innhentet ikke forklaring fra A eller den mistenkte i saken, men avhørte assistenten som fant dem, foreldre og innhentet erklæringer fra helsevesenet. As bistandsadvokat anmodet politiet om å foreta etterforskingsskritt med henblikk på mulig foretaksstraff for skolen. Politiet besluttet å ikke iverksette etterforskingsskritt for å avklare om det var grunnlag for foretaksstraff. Politiet henla saken under henvisning til bevisets stilling. I vurderingen av om A skulle avhøres ble det lagt vekt på at hun ikke har språk. Det var derfor ikke noen hensikt å gjøre et dommeravhør med henne. Politiet har vist til at det ikke er noen rettighet å bli avhørt ved dommeravhør, men en vurdering som foretas om det vil kunne gi konkrete opplysninger i saken av betydning for avgjørelse av skyld-/straffespørsmålet. LDO kom til at henleggelsen var i strid med diskriminerings- og tilgjengelighetsloven av 2008 i etterforskningen av anmeldelsen av seksuelle overgrep.

⁸⁶ Se statens rapport avsnitt 104.

⁸⁷ Se Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet: Trygghet og rettssikkerhet (www.bufdir.no/Statistikk_og_analyse/Nedsatt_funksjonsevne/Rettssikkerhet/#heading7600)

⁸⁸ HR-2014-01118-U, basert på LB-2014-51994 og TOSLO-2103-168908. En blind mann kunne ikke være meddommer fordi han ikke var personlig egnet til å vurdere visuelle bevis og non-verbal kommunikasjon fra tiltalte og vitner. Tingretten vurderte forholdet til CRPD artikkel 13 slik: *«I den forbindelse bemerket retten at konvensjonens artikkel 13 «Tilgang til rettssystemet» ikke har betydning for den vurdering retten her skal foreta. Det vises til at formålet med denne bestemmelsen er å sikre mennesker med nedsatt funksjons-evne effektiv tilgang til rettssystemet på lik linje med andre. Dette gjelder bl.a. i forhold til at rettslokalene skal være tilgjengelig for mennesker med nedsatt funksjonsevne for eksempel ved at det er installert teleslynge i alle tinghus, og ved at det er ulike offentlige ordninger som kan komme til anvendelse for personer som har behov for bistand under rettsprosessen.»*

Tingretten kom til samme resultat om en hørselshemmet kvinnes egnethet som meddommer, se TOSLO-2013-171716. Retten kom til at hun ikke var personlig egnet fordi hun hadde behov for skriveolk.

⁸⁹ Rasmussen, Søndena, Palmstierna, Nøttestad: The Prevalence and Nature of Intellectual Disability in Norwegian Prisons. Journal of Intellectual Disability Research (2008): www.ncbi.nlm.nih.gov/pub-med/18498332.

⁹⁰ Likestillings- og diskrimineringsombudet: Innsatt og utsatt – rapport om soningsforholdene til utsatte grupper i fengsel. (2017): www.ldo.no/globalassets/brosjurer-handboker-rapporter/rapporter_analyser/soningsrapport-web.pdf

Besøksrapport fra Ila fengsel og forvaringsanstalt, 6.-9. mars 2017, Sivilombudsmannens forebyggingsenhet:
www.sivilombudsmannen.no/aktuelt/sivilombudsmannen-sterkt-bekymret-situasjonen-isolerte-ila-fengsel-forvaringsanstalt/

Hilde Hualand: Punished and isolated: disabled prisoners in Norway (2014). Scandinavian Journal of Disability research, DOI, se: www.researchgate.net/publication/265914027_Punished_and_isolated_disabled_prisoners_in_Norway

Lov 2. juli 1999 nr. 62 om etablering og gjennomføring av psykisk helsevern (psykisk helsevernloven).

⁹¹ Lov 2. juli 1999 nr. 62 om etablering og gjennomføring av psykisk helsevern (psykisk helsevernloven).

⁹² Se www.medisinfrietilbud.no

⁹³ Lov 02. juni 1999 om pasient- og brukerrettigheter (pasient- og brukerrettighetsloven) kapittel 5.

⁹⁴ Lov 24. juni 2011 nr. 30 om kommunale helse- og omsorgstjenester m.m. (helse- og omsorgstjenesteloven) kapittel 9.

⁹⁵ Helsetilsynet: Nødvendig tvang? Ein gjennomgang av data hos fylkesmennene om bruk av tvang og makt overfor menneske med psykisk utviklingshemming for perioden 2000–2007, Rapport fra Helsetilsynet 7/2008.

⁹⁶ Kjersti Skarstad: Ensuring human rights for persons with intellectual disabilities? Self-determination policies and the use of force in the case of Norway (2018), International Journal of Human Rights, 2018: www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13642987.2018.1454903

⁹⁷ Nasjonalt kompetansemiljø om utviklingshemming: Forskning om bruk av tvang og makt ved utviklingshemming (2019): naku.no/kunnskapsbanken/tvang-og-makt-forskning#main-content Oppdatert 10 mars 2018

⁹⁸ Terje Olsen og Hild Rønning: Kunnskapsoppsummering: Rettssikkerhet for personer med utviklingshemming (2013), NF-notat 1010/2013. Nordlandsforskning: www.nordlandsforskning.no/getfile.php/Dokumenter/Arbeidsnotater/2013/Notat_10102-2013.pdf

⁹⁹ Årsrapport 2016 fra Statens helsetilsyn viser at det i 2012 var 739 dispensjoner fra utdanningskrav, mens det i 2016 var det 1011 dispensasjoner. Se www.helsetilsynet.no/upload/Publikasjoner/aarsrapporter/aarsrapport2016.pdf

¹⁰⁰ I Årsrapport 2016 fra Statens helsetilsyn fremgår det at: «Statens helsetilsyn er bekymret for om økningen av tvangsbruk er et resultat av for dårlig og knapp kompetanse i tjenestene, og for at tjenestetilbudet til den enkelte ikke blir tilstrekkelig individuelt tilrettelagt for å unngå tvang. På dette viktige området mangler det faglig veiledning som beskriver gode og forsvarlige løsninger som kan forsøkes før tvangstiltak blir brukt, og for anbefalinger om faglig og etisk forsvarlige tiltak når andre løsninger ikke fører frem.» Se www.helsetilsynet.no/upload/Publikasjoner/aarsrapporter/aarsrapport2016.pdf

Se også for eksempel tilsynsrapporter: www.helsetilsynet.no/no/Tilsyn/Tilsynsrapporter/Akershus/2011/Nes-kommune-tvang-makt-psykisk-utviklingshemmede-2011/

www.helsetilsynet.no/no/Tilsyn/Tilsynsrapporter/Akershus/2010/Nesodden-kommune-tvang-makt-psykisk-utviklingshemmede-2010/

www.fylkesmannen.no/Documents/Dokument%20FMBU/Helse%20og%20omsorg/Tvang/Nedre%20Eiker%20tilsyn%20tvang%202014.pdf?epslanguage=nb

¹⁰¹ Et eksempel på hvor lang tid det kan ta før feil rettes er en omfattende og langvarig sak fra et bokollektiv for funksjonshemmede i Oslo. Etter diverse klager fra verger og pårørende, bestemte Fylkesmannen i Oslo og Akershus å gjennomføre tilsyn ved omsorgsboligen i november 2011. Fylkesmannen gjennomførte et nytt tilsyn i med bokollektivet i 2013 som avdekket lovbrudd i generell tjenesteyting og knyttet til tvangsbruk. Bydelen jobbet for å forbedre forholdene, men klarte ikke å lukke avvikene. I juni 2014 ble saken oversendt til Statens helsetilsyn for vurdering av pålegg. Statens helsetilsyn varslet bydelen i oktober 2014 om at de vurderte å ilegge pålegg. Pålegg ble gitt i juni 2015, Statens Helsetilsyn 2014/889. Høsten 2016 ble saken løst ved at personen det gjaldt fikk flytte til en annen bolig. Se artikler om saken:

Norsk rikskringkasting (15.12.15): www.nrk.no/ostlandssendingen/bryter-fortsatt-loven-pa-villa-eik-1.12102527

Dagbladet (08.10.16): www.dagbladet.no/nyheter/lars-og-jonas-flytter-fra-villa-eik---helt-fantastisk-vi-gleder-oss/63943547

¹⁰² Se Sivilombudsmannens oversikt over besøksrapporter her: www.sivilombudsmannen.no/besoksrapporter/ og oversikt over tilsynsrapporter fra Helsetilsynet her: www.helsetilsynet.no/no/Publikasjoner/Rapport-fra-Helsetilsynet/Rapport-Helsetilsynet-2017/

¹⁰³ Elin Saga Kjørholt, Marit Lomundal Sæther og Ingrid Egeland Thorsnes: Temarapport: Menneskerettigheter i norske sykehjem (2015), Senter for menneskerettigheter. UiO: www.jus.uio.no/smr/om/aktuelt/arrangementer/2015/mr-sykehjem.pdf

¹⁰⁴ Wenche Malmedal: Inadequate Care, Abuse and Neglect in Norwegian Nursing Homes (2013), NTNU, doktorgrad ved fakultet for helse- og sosialvitenskap: <https://core.ac.uk/download/pdf/52109553.pdf>

¹⁰⁵ Lov 17. juli 1998 nr. 61 om grunnskolen og den vidaregåande opplæringa (opplæringslova) § 9 A-4 og lov 20. mai 2005 nr. 28 om straff (straffeloven) § 17 om nødrett og § 18 om nødverge.

¹⁰⁶ NOU 2015: 2: Å høre til.

¹⁰⁷ Arve Johan Arntsen Mosand: Tvang og makt i grunnskolen; Bruk av tvang overfor enkelte elever i grunnskolene i Vestfold (2013), Masteroppgave høst 2013, Læring i komplekse systemer, Høgskolen i Oslo og Akershus.

¹⁰⁸ Brev 6. januar 2014 fra Fylkesmannen i Vestfold til Kunnskapsdepartementet.

¹⁰⁹ Et eksempel på dette er en elev med autisme og ADHD som stadig kom hjem med blåmerker. Faren uttalte til media at: «Noen av blåmerkene er svarte. Det tyder på at det er brukt mye makt. Da skal det

klemmes godt. » Se saken her:

www.nrk.no/ostfold/anmeldte-skolen-for-vold-mot-autistisk-sonn-1.12568888

¹¹⁰ Lov 2. juli 1999 nr. 62 om etablering og gjennomføring av psykisk helsevern (psykisk helsevernloven).

¹¹¹ Ibid, § 4-3.

¹¹² Ibid. § 4-4.

¹¹³ Ibid, § 4-5.

¹¹⁴ Ibid, § 4-6.

¹¹⁵ Ibid, § 4-8.

¹¹⁶ Omtale av doktorgradsarbeidet til Henriette Riley ved Universitetssykehuset i Nord-Norge og Universitetet i Tromsø på: www.erfaringskompetanse.no/nyheter/tvungen-psykisk-helsevern-uten-dog-nopphold-brukes-for-mye-og-over-for-lang-tid/

¹¹⁷ CAT/C/NOR/CO/6-7, avsnitt 14 og E/C.12/NOR/CO/5, avsnitt 19, samt CAT/C/NOR/CO/8, avsnitt 21.

¹¹⁸ Folkehelseinstituttet: Tvangsmedisinering i psykisk helsevern – en systematisk kartleggingsoversikt (2018), se side 8: www.fhi.no/publ/2018/tvangsmedisinering-i-psykisk-helsevern--en-systematisk-kartleggingsoversikt/

¹¹⁹ Ot.prp. nr. 11 (1998–1999) Om lov om etablering og gjennomføring av psykisk helsevern (psykiatriloven) side 108–109. Her uttalte departementet at:

«Det må imidlertid presiseres at nødretten kan komme inn som et eget grunnlag for å gi ECT-behandling uten pasientens samtykke, dersom det er fare for pasientens liv eller at vedkommende kan få alvorlig helseskade. Det vises her til straffeloven § 47, som krever at det må foreligge en uavvendelig fare som ikke kan avverges på annen måte og som må anses særdeles betydelig i forhold til det inngrepet som ECT-behandling uten samtykke utgjør. Behandlingen kan således bare utføres i en akuttsituasjon som ikke kan avhjelpes med andre midler, f. eks bruk av psykofarmaka, og den kan bare fortsette til den konkrete faren er avverget. En slik akuttsituasjon vil det typisk være hvor det foreligger en overhengende fare for selvmord på grunn av alvorlig depresjon.»

Lov 20. mai 2005 nr. 28 om straff (straffeloven), § 17 om nødrett.

¹²⁰ Sivilombudsmannen, besøksrapport, Ålesund sjukehus, avdeling for sjukehuspsykiatri, 19.- 21. september 2017: www.sivilombudsmannen.no/wp-content/uploads/2017/12/Bes%C3%B8ksrap-

port-2017-%C3%85lesund-sjukehus.pdf

Se også: www.sivilombudsmannen.no/aktuelt/tortur-forebygging/utrygghet-blant-personalet-skaper-risiko-tvangsbruk-alesund-sjukehus/

Sivilombudsmannen, besøksrapport, Akershus universitetssykehus, avdeling akuttpsykiatri, 2.- 4. mai 2017, punkt 3, 6.1.1, 9.4 og 13.1: www.sivilombudsmannen.no/wp-content/uploads/2017/10/Be-%C3%B8ksrapport-2017-Ahus-avdeling-akuttpsykiatri.pdf

¹²¹ Marius Storvik: Rettslig vern av pasienters integritet i psykisk helsevern (2017), Avhandling ved UiT Norges arktiske universitet. (2017), kapittel 14.8.2 «Nødrett som rettsgrunnlag i psykiatrien», side 302-306. Artikkel om oppgaven: <https://forskning.no/2017/06/avdekket-menneskerettighetsbrudd-i-7-av-8-undersokte-tiltak-i-psykiatrien/produsert-og-finansiert-av/uit-norges-arktiske-universitet>

Artikkel om avhandlingen: <https://forskning.no/2017/06/avdekket-menneskerettighetsbrudd-i-7-av-8-undersokte-tiltak-i-psykiatrien/produsert-og-finansiert-av/uit-norges-arktiske-universitet>

Artikkel om avhandlingen: <https://forskning.no/2017/06/avdekket-menneskerettighetsbrudd-i-7-av-8-undersokte-tiltak-i-psykiatrien/produsert-og-finansiert-av/uit-norges-arktiske-universitet>

¹²² Sivilombudsmannen, besøksrapport, Ålesund sjukehus, avdeling for sjukehuspsykiatri, 19.-21. september 2017: www.sivilombudsmannen.no/wp-content/uploads/2017/12/Bes%C3%B8ksrapport-2017-%C3%85lesund-sjukehus.pdf

Se også: www.sivilombudsmannen.no/aktuelt/tortur-forebygging/utrygghet-blant-personalet-skaper-risiko-tvangsbruk-alesund-sjukehus/

¹²³ Helsedirektoratet: Nasjonal faglig retningslinje om bruk av elektrokonvulsiv behandling (2017). Se spesielt kapittel 1 og 2.2: <https://helsedirektoratet.no/retningslinjer/nasjonal-faglig-retningslinje-om-bruk-av-elektrokonvulsiv-behandling-ect>

¹²⁴ Konkluderende observasjoner fra Komiteen for økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter (ØSK-komiteen) (E/C.12/NOR/CO/5), vedtatt desember 2013, avsnitt 19.

¹²⁵ Sivilombudsmannens besøksrapport, Akershus Universitetssykehus, avdeling akuttpsykiatri, 2. – 4. mai 2017, se punktene 3, 6.1.1, 9.4 og 13.1: www.sivilombudsmannen.no/wp-content/uploads/2017/10/Be-%C3%B8ksrapport-2017-Ahus-avdeling-akuttpsykiatri.pdf

¹²⁶ Se Reidun Norvoll, Torleif Ruud og Torfinn Hynnekleiv: Skjerming i akuttpsykiatrien (2015), Tidsskriftet Den norske legeforening: <http://tidsskriftet.no/article/3275621/>

¹²⁷ En rapport fra Nasjonalt kompetansesenter for psykisk helsearbeid basert på en undersøkelse om bofellesskap i 11 kommuner viste at personer med psykososiale funksjonsnedsettelse, som har behov for omfattende støtte, var underlagt et bredt spekter av rettighetsinngripende tiltak. Eksempelvis innebærer dette strenge husregler, begrenset tilgang til personlige gjenstander som blir oppfattet som «farlige», se rapport nr. 1/2017: <https://samforsk.no/Publikasjoner/2017/Rettighetsinngripende-tiltak-i-kommunale-botilbud%20WEB.pdf>

¹²⁸ Erfaringsbasert kunnskap fra funksjonshemmedes organisasjoner.

¹²⁹ Se Jorunn Ramm: På like vilkår. Helse og levekår blant personer med nedsatt funksjonsevne, kapittel 8, SSB desember 2010: www.ssb.no/a/publikasjoner/pdf/sa_115/sa_115.pdf

Child Welfare Information Gateway: The Risk and Prevention of Maltreatment of Children with Disabilities. Washington, DC: U.S. Department of Health and Human Services, Children's Bureau (2012). Se: www.childwelfare.gov/pubPDFs/focus.pdf

Marit Hoem Kvam: Is sexual abuse of children with disabilities disclosed? A retrospective analysis of child disability and the likelihood of sexual abuse among those attending Norwegian hospitals (2000), *Child Abuse & Neglect*, 24(8), 1073–1084, 2000.

Marit Hoem Kvam: Seksuelle overgrep mot døve barn i Norge: en retrospektiv analyse av i barndommen for 431 voksne døve (2011). Oslo: SINTEF Unimed;

Marit Hoem Kvam (2003): Seksuelle overgrep mot synshemmede barn i Norge: En retrospektiv analyse av situasjonen i barndommen for 502 voksne blinde og svaksynte. Oslo: SINTEF Unimed;

Grøvdal: Mellom frihet og beskyttelse (2013), NKVTS-rapport 2/2013, se: www.bufdir.no/Statistikk_og_analyse/Nedsatt_funksjonsevne/Rettssikkerhet/

Vigdis M. Olsvik: Overgrep mot kvinner med nedsatt funksjonsevne – en kunnskapsoversikt (2011), Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress: www.nkvts.no/content/uploads/2015/08/overgrep-mot-kvinner-med-nedsatt-funksjonsevne-en-kunnskapsoversikt11.pdf

Anne Jorun Ballangrud: Seksuelle overgrep mot kvinner med funksjonsnedsettelse. En analyse av straffelovens paragrafer 192 og 193 og den tilhørende rettspraksis (2007), Masteroppgave, UiO: Artikkel: <http://kilden.forskningsradet.no/c17251/artikkel/vis.html?tid=48106>
Oppgaven i sin helhet: <https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/21308/teksttilxDUO.pdf?sequence=1>

Et eksempel på at synshemmede er utsatt for seksuelle overgrep er denne artikkelen datert 25.11.17:

www.vg.no/nyheter/innenriks/voldtekt/forsker-blinde-og-svaksynte-kvinner-nesten-dobbelt-saa-utsatt-for-overgrep/a/24180747/

Her fremgår det at i en pågående undersøkelse gjennomført av Nasjonalt kunnskapssenter om vold og Traumatisk stress (NKVTS) og Norges Blindforbund, oppgir 18 prosent av kvinnene at de har vært utsatt for seksuelle overgrep, mens to prosent av mennene oppgir det samme. Dette er mye høyere tall enn for kvinner i den øvrige befolkningen.

Se eksempel fra Varden datert 15.02.2013: www.varden.no/nyheter/pleieren-ma-i-fengsel-1.849278

¹³⁰ Se intervju fra en forskningskonferanse: www.forskning.no/artikler/2012/juli/327414

NOU 2016:17 På lik linje.

¹³¹ Altaposten (28.05.2014) om tre ansatte, inklusive lederen, som utøver vold mot utviklingshemmede barn i institusjon. Barna kan ikke uttrykke seg og fortelle noen. Volden har pågått over lang tid, og mistanke om at flere barn er ofre. Saken henlagt: www.altaposten.no/lokalt/nyheter/article10270238.ece

Budstikka (07.07.2016): Flere ansatte har slått og sparket en kvinne over flere år. «I boligen på Rud har vitner rapportert om at Kathrine er utsatt for vold tre ganger i løpet av de fire årene hun har bodd her.»

Oppslag i Budstikka (18.01.17) om at kommunen brøt loven og 10.04.17 om at en ansatt ble dømt. Alle sakene ligger bak betalingsmur:

07.07.16: www.budstikka.no/vold/psykisk-utviklingshemmet/barum/kathrine-ble-sparket/s/5-55-338437

18.01.17: www.budstikka.no/psykisk-utviklingshemmet/vold/nyheter/kommunen-brot-loven-og-egne-regler-i-kathrine-saken/s/5-55-425973

10.04.17; www.budstikka.no/kriminalitet-og-rettsvesen/omsorgsboliger/asker-og-barum-tingrett/pleierdomt-for-vold-mot-utviklingshemmet-kvinne/s/5-55-468376

¹³² Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet: Slik har jeg det i dag. Rapport om levekår for mennesker med utviklingshemming. Rapport 1-2013, se side 87: www.bufdir.no/Global/nbbf/Funksjonsnedsettelse/Slik_har_jeg_det_i_dag_Utviklingshemmede.pdf

Tina Luther Handegård og Terje Olsen: Vanskelig å snakke om? Arbeidsmiljø og rettsikkerhet for utviklingshemmede i skjermede virksomheter (2009), NF-rapport 1/09. Bodø: Nordlandsforskning

NOU 2016: 17: På lik linje, s. 177.

¹³³ Anne Jorun Ballangrud: Seksuelle overgrep mot kvinner med funksjonsnedsettelse. En analyse av straffelovens paragrafer 192 og 193 og den tilhørende rettspraksis (2007), Masteroppgave, UiO:

www.jus.uio.no/ior/forskning/omrader/kvinnerett/publikasjoner/skriftserien/dokumenter/71_Bal-langrud.pdf

Tidligere straffelov § 192 og § 193 tilsvarer nåværende straffelov § 292 om minstestraft for voldtekt til samleie mv. og § 295 om misbruk av overmaktsforhold og lignende. Se HR-2017-2327-A.

¹³⁴ CEDAW/C/NOR/CO/9, 43 b): http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CEDAW%2fC%2fNOR%2fCO%2f9&Lang=en

¹³⁵ Se for eksempel på sak som ble henlagt: Altaposten (24.10.14) www.altaposten.no/lokalt/nyheter/article10270238.ece og hvor det ble tatt ut tiltale: Fredrikstad Blad (11.05.15): www.f-b.no/frederikii/fbdirekte/nyheter/to-unge-gutter-tiltalt-for-a-ha-dyttet-rullestolbruker-ned-en-trapp/s/5-59-132083

¹³⁶ Se for eksempel: www.handikapnytt.no/index.asp?id=80480 og www.osloby.no/nyheter/krim/Forsokte-a-dytte-rullestolbruker-i-Oslofjorden--7711511.html

Om det problematiske ved at dette nettopp beskrives som enkelthendelser: www.uloba.no/glemt-hatkriminalitet/

¹³⁷ Bortsett fra en kampanje foretatt av Likestillings- og diskrimineringsombudet, se www.ldo.no/nyheter-og-fag/Arkiv/Featured-news/Vold-mot-funksjonshemmede-er-hatkrim/

¹³⁸ Undersøkelse utført av Ipsos for Norges Blindeforbund, 2016: www.blindeforbundet.no/om-blindeforbundet/nyhetsarkivet/to-av-tre-synshemmede-barn-og-unge-blir-mobbet

Undersøkelse utført av Hørselshemmedes Landsforbund i 2017: Hørselshemmede elever i grunnskolen. Se: www.vg.no/nyheter/innenriks/mobbing/ny-undersokelse-en-av-fire-hoerselshemmede-mobbet-i-skolen/a/24004736/

Cerebral Parese-foreningen: Spørreundersøkelse til foreldre som har barn med CP i grunnskolen (2017). Se: www.handikapnytt.no/nye-tall-bekrefter-det-hun-frykter-mange-barn-med-cp-blir-mobbet/

Line Melbøe, Bjørn-Eirik Johnsen, Gunn Elin Fedreheim, Ketil Lenert Hansen: Situasjonen til samer med funksjonsnedsettelse (2016), Nordens Velfærdscenter: <https://nordicwelfare.org/wp-content/uploads/2017/10/NorskSamerapportLAYOUT160414.pdf>

Hege Gjertsen, Line Melbøe, Gunn Elin Fedreheim og Ingrid Fylling: Kartlegging av levekårene til personer med utviklingshemming i samiske områder (2017) Avdeling vernepleie, UiT Norges Arktiske Universitet: <https://nordicwelfare.org/nb/publikationer/kartlegging-av-levkarene-til-personer-med-utviklingshemming-i-samiske-omrader/>

Patrick Kermit, Anne Mali Tharaldsteen, Gry M. Haugen Dalseng og Christian Wendelborg, En av flokken? Inkludering og ungdom med sansetap - muligheter og begrensninger (2014), NTNU Samfunnsforskning: <https://samforsk.no/publikasjoner/en%20av%20flokken%20web.pdf>

¹³⁹ Statistikk hatkriminalitet fra Politidirektoratet:

www.politiet.no/aktuelt-tall-og-fakta/aktuelt/nyheter/2017/10/26/hatkrim-2016/

¹⁴⁰ Se <http://hatecrime.osce.org/norway>.

¹⁴¹ Aina Winsvold: Det som skjer på nett forblir på nett – Hvordan barnehusene håndterer nettrelaterte overgrep, (2015) NOVA Notat nr. 2/15 på www.hioa.no/Om-HiOA/Senter-for-velferds-og-arbeidslivsforskning/NOVA/Publikasjonar/Notat/2015/Det-som-skjer-paa-nett-forblir-paa-nett

Terje Olsen m.fl.: Hatytringer mot funksjonshemmede (2016), NF rapport nr. 6 2016. Nordlandsforskning: www.nordlandsforskning.no/getfile.php/1315203/Opplevelser%20i%20nord/NF%206-2016%20opplag%202.pdf

¹⁴² Eivind Digranes: Disabled justice: A qualitative case study on barriers to registration of disability hate crime within the Norwegian criminal justice system (2016), Masteravhandling, Universitetet i Oslo: www.duo.uio.no/handle/10852/51398

Borgerrettsstiftelsen Stopp Diskrimineringen har dokumentert at hatkriminalitet mot funksjonshemmede etterforskes og dømmes som vold mot “forsvarsløs person” etter straffelovens §§ 272(b) og 274(b) i stedet for som vold motivert av noen nedsatte funksjonsevne etter §§ 272(e) and 274(e). Disse kommer sjelden til anvendelse.

¹⁴³ Aina Winsvold: Det som skjer på nett forblir på nett – Hvordan barnehusene håndterer nettrelaterte overgrep (2015), NOVA Notat nr. 2/15 på www.hioa.no/Om-HiOA/Senter-for-velferds-og-arbeidslivsforskning/NOVA/Publikasjonar/Notat/2015/Det-som-skjer-paa-nett-forblir-paa-nett

¹⁴⁴ Tonje Gundersen, Christian Madsen og Aina Winsvold: Tjenestetilbudet til voldsutsatte personer med nedsatt funksjonsevne. NOVA Rapport 6/14, se: www.hioa.no/index.php/Om-HiOA/Senter-for-velferds-og-arbeidslivsforskning/NOVA/Publikasjonar/Rapporter/2014/Tjenestetilbudet-til-voldsutsatte-personer-med-nedsatt-funksjonsevne

¹⁴⁵ De vanligste tilretteleggingene i kriesentertilbudene for kvinner var rettet mot personer med nedsatt bevegelsesevne, og omfattet handiaptolletter (33 sentre), trinnfri adkomst (25 sentre) og rullestolrampe (23 sentre). Videre hadde 16 sentre handicapparkering, 10 hadde automatiske døråpnere, 5 hadde trappeheis og 3 hørselsslynge. Når det gjelder tolketjenester, tilbød 18 sentre for kvinner tegnspråktolk, mens 13 tilbød døveblindtolk. Ett senter hadde innendørs skilting med blindeskrift. 9 av tilbudene til kvinner og 7 av tilbudene til menn hadde andre typer tilrettelegging. I de åpne kommentarfeltene ble det oppgitt

heis og terskelsklær, og at man leier rom som blir tilpasset den enkelte bruker. 12 av krisesentertilbudene til kvinner og 12 av krisesentertilbudene til menn var universelt utformet. Krisesentertilbudene til kvinner var gjennomgående bedre tilrettelagt enn tilbudene til menn. Se statistikk fra Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet:

www.bufdir.no/Statistikk_og_analyse/Vold_og_overgrep_tall_og_statistikk/Krisesentertilbudet/Tilgjengelighet/

¹⁴⁶ Ann C. Cederborg og M. E. Lamb: How does the legal system respond when children with learning difficulties are victimized? *Child Abuse & Neglect*. 30(5), 537–547.

I Lainpelto, Katrin: *Crimes Against Children with Neuropsychiatric Disorders – Particularly Investigative and Evidential Difficulties* (2006), Stockholm University, 2013.

Prosjektet avdekket at i saker hvor barnet var diagnostisert med ADHD eller psykososiale funksjonsnedsettelse, blir barnet i mindre grad tatt på alvor og trodd enn barn uten diagnoser, og at gjerningsmennene oftere frikjennes. Det er ikke grunn til å anta at situasjonen er annerledes i Norge.

¹⁴⁷ Ifølge statistisk data forberedt på forespørsel fra Uloba Independent Living Norge SA (e-post 9. mars 2018 fra Husbanken) har Husbanken godkjent investeringstilskudd for totalt 1320 enheter av lukkede og/eller bofellesskap i årene 2008 til 2017 - tilpasset personer med funksjonsnedsettelse fra 18-67 år.

¹⁴⁸ Anna M. Kittelsaa og Jan Tøssebro: Store bofellesskap for personer med utviklingshemming. Noen konsekvenser (2011), NTNU Samfunnsforskning, ISBN/ISSN: 987-82-7570-246-1: <https://samforsk.no/Sider/Publikasjoner/Store-bofellesskap-for-personer-med-utviklingshemming.aspx>

¹⁴⁹ Sylvia Söderström og Jan Tøssebro: Innfridde mål eller brutte visjoner? Noen hovedlinjer i utviklingen av levekår og tjenester for utviklingshemmede (2011), NTNU Samfunnsforskning: <https://samforsk.no/Sider/Publikasjoner/Innfridde-m%C3%A5l-eller-brutte-visjoner.aspx>

NOU 2016: 17, På lik linje, s.161.

¹⁵⁰ Lov 3. juni 1997 nr. 57 om sterilisering (steriliseringsloven) § 4 tredje ledd.

I IS-2024, Lov om sterilisering (steriliseringsloven) - Veileder til lov og forskrift, Helsedirektoratet 2012 fremgår det at det årlig blir foretatt ca. 20-30 steriliseringer etter søknadsprosedyren i steriliseringsloven § 3. De fleste nemndbehandlede steriliseringssøknadene blir innvilget. Mer enn 60 % av søknadene dreier seg om personer med en psykisk utviklingshemming: <https://helsedirektoratet.no/Lists/Publikasjoner/Attachments/658/Lov-om-sterilisering-IS-2024.pdf>

¹⁵¹ Lov 4. juli 1991 nr. 47 om ekteskap (ekteskapsloven), § 2.

¹⁵² Regjeringens innvandringspolitikk er beskrevet i Politisk plattform for regjering utgått av partiene Høyre, Fremskrittspartiet og Venstre: www.regjeringen.no/contentassets/e4c3cfd7e4d4458fa8d3d2bb1e-

43bcbp/plattform.pdf

Se også relevant medieartikkel om dette:

Aftenposten (18.08.14): Flyktninger med slike sykdommer fikk nei fra Norge. www.aftenposten.no/norge/i/VRMOV/Flyktninger-med-slike-sykdommer-fikk-nei-fra-Norge and www.aftenposten.no/verden/i/VRaGd/For-syke-for-Norge

¹⁵³ Funksjonshemmede blir sittende lengre i mottak enn andre. Se eksempler fra ulike nyhetsaviser.

NRK (17.03.16): Vanskeleg å busetje funksjonshemma flyktningar www.nrk.no/norge/vanskeleg-a-busetje-funksjonshemma-flyktningar-1.12857833

Aftenposten (13.06.16): Flyktninger med nedsatt funksjonsevne blir sittende på mottak www.aftenposten.no/meninger/debatt/i/XqV7x/Flyktninger-med-nedsatt-funksjonsevne-blir-sittende-pa-mottak--Erik-sen-og-Holte

¹⁵⁴ Kommunens lovbestemte plikt er kun å «medvirke til» å skaffe boliger til vanskeligstilte personer som ikke selv kan ivareta sine interesser på boligmarkedet, se Lov 18. desember 2012 nr. 131 om sosiale tjenester i arbeids- og velferdsforvaltningen (sosialtjenesteloven), § 15.

¹⁵⁵ Proba-rapport nr. 2012-07: Kommunenes retningslinjer og praksis for startlån, Utarbeidet for Husbanken: http://biblioteket.husbanken.no/arkiv/dok/FOU/Kommunenes_retningslinjer_startlan.pdf og forskrift 12. mars 2014 nr. 273 om startlån fra Husbanken. Se også www.husbanken.no/startlaan/hvor-mye/

¹⁵⁶ NOU 2016: 17 På lik linje, se spesielt pkt. 14.4.2.

Ann Kristin Eide og Janne Paulsen Breimo: Når livsløp veves sammen med administrative tilfeldigheter: En studie av boligløsninger for mennesker med utviklingshemming (2013), Nordland Research Institute Report No. 8/2013: www.husbanken.no/bibliotek/bib_boligsosialt/boliglosninger-for-personer-med-utviklingshemming1/

Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet: Slik har jeg det i dag. Rapport om levekår for mennesker med utviklingshemming (2013), rapport 1-2013 på www.bufdir.no/Global/nbbf/Funksjonsnedsettelse/Slik_har_jeg_det_i_dag_Utviklingshemmede.pdf

¹⁵⁷ Anna M. Kittelsaa og Jan Tøssebro: Store bofellesskap for personer med utviklingshemming. Noen konsekvenser (2011), NTNU Samfunnsforskning, ISBN/ISSN: 987-82-7570-246-1: <https://samforsk.no/Sider/Publikasjoner/Store-bofellesskap-for-personer-med-utviklingshemming.aspx>.

¹⁵⁸ Lov 24. juni 2011 nr. 30 om kommunale helse- og omsorgstjenester m.m. (helse- og omsorgstjenesteloven) § 3-2, nr. 6.

¹⁵⁹ Ulike rapporter viser store variasjoner mellom kommunene når det gjelder tildeling og praktisering av brukerstyrt personlig assistanse:

Rune Ervik, Egil Kjerstad, Tord Skogedal Lindén, Kristin Rubecksen: Rettighetsfesting av BPA – store forventninger, betinget suksess (2017), Rapport 2-2017, Rokkansenteret: https://uni.no/media/manual_upload/Rapport_2-2017_Ervik_Kjerstad_Linden_og_Rubecksen.pdf.

Norges Handikapforbund: Likestilling og deltakelse i revers? En undersøkelse av hvordan funksjonshemmede opplever brukerstyrt personlig assistanse (BPA) (2017) <http://intranett.nhf.no/showfile.ashx?fileinstanceid=92b00172-89c9-42b8-8a96-8d1f2b45d8f1>.

¹⁶⁰ Helsetilsynet: Oppsummering av landsomfattende tilsyn i 2016 med kommunale helse- og omsorgstjenester til personer med utviklingshemming: Det gjelder livet. Rapport fra Helsetilsynet 4/2017: www.helsetilsynet.no/upload/Publikasjoner/rapporter2017/helsetilsynetrapport4_2017.pdf

Rapporten avdekker at assistanse til utviklingshemmede mange steder er utilstrekkelig og lite individuelt tilpasset og at ansatte hadde svak kompetanse.

¹⁶¹ Personer under 67 år med langvarig og stort behov for personlig assistanse etter helse- og omsorgstjenesteloven § 3-2 første ledd nr. 6 bokstav b har rett til å få slike tjenester organisert som brukerstyrt personlig assistanse. Brukerstyringen betyr at den enkelte selv er arbeidsleder og ansetter assistenter, istedenfor kommunen. Se pasient- og brukerrettighetsloven § 2-1 d som gir rett til BPA hvis tjenestebehovet er minst 25 timer per uke.

¹⁶² Norges Handikapforbund: Likestilling og deltakelse i revers? En undersøkelse av hvordan funksjonshemmede opplever brukerstyrt personlig assistanse (BPA) (2017). Medlemsundersøkelsen viser at det virker vanskeligere å få BPA etter at ordningen ble rettighetsfestet: www.nhf.no/arkiv/flere-klagesaker-og-lite-brukerstyring

Uloba Independent Living Norge (2018): Mitt liv – mitt ansvar! Ulobas erfaringsrapport om utviklingen av BPA – årsaker, konsekvenser og løsninger. Undersøkelsen avdekker at mange kun får kun assistanse til å dekke basisbehov og kan ikke delta sosialt, at forskjellene er store mellom kommunene og brukerstyringen har blitt svekket etter rettighetsfestingen: www.uloba.no/les-ulobas-bpa-rapport/

Rune Ervik, Egil Kjerstad, Tord Skogedal Lindén og Kristin Rubecksen Rettighetsfesting av BPA – store forventninger, betinget suksess (2017), Rapport 2-2017, Rokkansenteret: https://uni.no/media/manual_upload/Rapport_2-2017_Ervik_Kjerstad_Linden_og_Rubecksen.pdf

Rapporten viser at rettighetsfestingen av BPA har begrenset måloppnåelse når det gjelder å fremme selvstendighet og deltakelse for personer med rett til BPA:

¹⁶³ Uloba Independent Living Norway (2018): Mitt liv – mitt ansvar! Ulobas erfaringsrapport om utviklingen av BPA. www.uloba.no/wp-content/uploads/2018/01/Mitt-liv-mitt-ansvar.pdf

Helsetilsynet: Oppsummering av landsomfattende tilsyn i 2016 med kommunale helse- og omsorgstjenester til personer med utviklingshemming: Det gjelder livet. Rapport fra Helsetilsynet 4/2017: www.helsetilsynet.no/upload/Publikasjoner/rapporter2017/helsetilsynetrapport4_2017.pdf

I årsrapporten fra 2017 påpeker Pasient- og brukerombudet i Buskerud at mange kommuner nærmest har instruert sine saksbehandlere til å gjennomgå samtlige BPA-ordninger med det for øyet å redusere flest mulig timer, og frata flest mulig brukere brukerstyringen. Se side 13: <https://helsenorge.no/SiteCollectionDocuments/pasient-%20og%20brukerombudet/Årsmelding%202017%20Buskerud.pdf>

¹⁶⁴ Se Pasient- og brukerombudet i Oslo og Akershus og Sosial- og eldreombudet i Oslo sine årsrapporter fra 2016 og 2017, som påpeker kommunale forskjeller og mangel på individuell tilpasning: <https://helsenorge.no/SiteCollectionDocuments/pasient-%20og%20brukerombudet/A%CC%8Arsmelding%20Oslo%20og%20Akershus%202016.pdf> og:

<https://helsenorge.no/SiteCollectionDocuments/pasient-%20og%20brukerombudet/A%CC%8Arsmelding%20Oslo%20og%20Akershus%202017.pdf>

¹⁶⁵ Funksjonshemmedes Fellesorganisasjon: Rettighetsfesting av BPA. Erfaringer fra FFOs brukerorganisasjoner, (2018): <http://ffo.no/globalassets/bpa-rapport-2018.pdf>

En undersøkelse utført av FFO viser store forskjeller i hvordan kommunene både organiserer BPA og gir informasjon om ordningen. Personer med behov for BPA må selv oppsøke informasjon.

Uloba Independent Living Norway (2018): Mitt liv – mitt ansvar! Ulobas erfaringsrapport om utviklingen av BPA. www.uloba.no/wp-content/uploads/2018/01/Mitt-liv-mitt-ansvar.pdf
Undersøkelsen viser at mange er unngår å klage i frykt for å motta dårligere tjenester.

Se Pasient- og brukerombudet i Oslo og Akershus og Sosial- og eldreombudet i Oslos årsmelding for 2016: <https://helsenorge.no/SiteCollectionDocuments/pasient-%20og%20brukerombudet/A%CC%8Arsmelding%20Oslo%20og%20Akershus%202016.pdf>

Årsmeldingen viser høy omgjøringsprosent hos de som klager på vedtak om BPA.

¹⁶⁶ Agenda Kaupang på oppdrag for Arbeids- og sosialdepartementet (2016), Helhetlig gjennomgang av tolkeområdet.

www.regjeringen.no/contentassets/8d48960f9c8347f8b669f39b844bd4de/sluttrapport_helhetlig-gjennomgang-av-tolkeområdet_agendakaupang.pdf

¹⁶⁷ Erfaringsbasert kunnskap fra Norges Døveforbund: www.vartoslo.no/klara-far-ikke-benytt-spesialplass-som-er-avsatt-til-doves-bruk/

¹⁶⁸ Se sak 19/2014 fra Diskrimineringsnemnda hvor nemnda konkluderer med at fylkeskommunens praktisering av forskrift for transporttjeneste for funksjonshemmede i X fylke er i strid med daværende diskriminerings- og tilgjengelighetsloven § 5: www.diskrimineringsnemnda.no/media/1601/f51f8761516a-4969de3ee1bdac957fde.pdf

Den nasjonale TT-ordningen er rettet mot brukere med særskilte behov, men omfatter foreløpig bare sju fylker, se: www.regjeringen.no/no/aktuelt/tre-nye-fylkeskommuner-far-utvidet-tt-ordning/id2564057/

¹⁶⁹ Rune Ervik, Egil Kjerstad, Tord Skogedal Lindén og Kristin Rubecksen: Rettighetsfesting av BPA – store forventninger, betinget suksess (2017), Rapport 2-2017, Uni Research Rokkansenteret, https://uni.no/media/manual_upload/Rapport_2-2017_Ervik_Kjerstad_Linden_og_Rubecksen.pdf

¹⁷⁰ Lov 17. juni 2016 nr. 73 om offentlige anskaffelser (anskaffelsesloven).

¹⁷¹ Forskrift 21. juni 2013 nr. 732 om universell utforming av informasjons- og kommunikasjonsteknologiske (IKT)-løsninger.

¹⁷² Se: www.difi.no/rapport/2019/04/digitale-barrierar-pa-norske-nettstader-2018

¹⁷³ For eksempel NAV skjema 10-07.03, som brukes til å søke hjelpemidler for synshemmede.

¹⁷⁴ NOU 2016: 17: På lik linje. www.regjeringen.no/contentassets/b0baf226586543ada7c530b4482678b8/no/pdfs/nou201620160017000dddpdfs.pdf

¹⁷⁵ Lov 16. juni 2017 nr. 68 om kringkasting og audiovisuelle bestillingstjenester (kringkastingsloven) § 2-19.

¹⁷⁶ Nasjonalt kompetansesenter for psykisk helsearbeid: «Rettighetsinngripende tiltak i kommunale botilbud» (2017) Rapport nr. 1/2017: <https://samforsk.no/Publikasjoner/2017/Rettighetsinngripende-tiltak-i-kommunale-botilbud%20WEB.pdf>

¹⁷⁷ Hovedoppgaven til barnevernet er å sørge for at barn og unge som lever under forhold som kan forårsake skade på helse og utvikling, mottar nødvendig hjelp når de trenger det samt vokser opp under trygge forhold.

¹⁷⁸ Se erfaringsbasert kunnskap fra ADHD Norge, Autismeforeningen, Norges Døveforbund og Norges ME-forening: www.aftenposten.no/norge/i/pxy1/Etterlyser-et-mer-lydhort-barnevern

¹⁷⁹ Jan Tøssebro, Turid Midjo, Veronika Paulsen, Berit Berg: Foreldre med kognitive vansker i møte med barnevernet (2014). NTNU Samfunnsforskning:

<http://samforsk.no/Publikasjoner/Foeldre%20med%20kognitive%20vansker%20WEB.pdf>

¹⁸⁰ Tonje Gundersen, Gunhild R. Farstad, Anne Solberg: Ansvarsfordeling til barns beste?

Barn og unge med funksjonsnedsettelse i barnevernet (2011). NOVA-rapport nr. 17/11

www.nova.no/asset/4801/1/4801_1.pdf

¹⁸¹ Jan Tøssebro og C. Wendelborg (red.): Oppvekst med funksjonshemming. Gyldendal akademisk, 2014

¹⁸² Anna Kittelsaa og Jan Tøssebro: Foreldrenes erfaringer med hjelpeapparatet (2014).

I Jan Tøssebro og C. Wendelborg (red.): Oppvekst med funksjonshemming. Gyldendal akademisk, 2014

¹⁸³ Ibid.

Et eksempel fra media om foreldre til et funksjonshemmet barn som var i 185 møter med hjelpeapparatet i 2017. Faren uttaler at de bruker all sin energi på alt annet enn barnet med å skrive søknader som blir avslått, klage og anke, samt å følge opp informasjonen fra en medisinsk instans til en annen:

www.vartoslo.no/multifunksjonshemmede-mitras-7-foreldre-hadde-185-moter-med-hjelpeapparatet-i-fjor-for-at-datteren-skulle-fa-forsvarlig-hjelp/

¹⁸⁴ Forskrift 16. desember 2011 nr. 1254 om kommunal helse- og omsorgsinstitusjon.

¹⁸⁵ Randi Sigurdson: Plassering av barn i barnebolig – krenkelse av barns menneskerettigheter? (2011), Tidsskrift for familierett, arverett og barnevernrettslige spørsmål (FAB) 2011-3, www.bufo.no/Bibliotek/RettsdataStartPage/Rettsdata/?grid=gFAB2011z2D3z5FSIGURDSEN.

Linnea Sophie Saatvedt: Om barnets stilling i saker om avlastningsbolig og barnebolig for barn med nedsatt funksjonsevne. (2014) (Masteravhandling ved det juridiske fakultet i Oslo) www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/39475/723.pdf?sequence=1&isAllowed=y

¹⁸⁶ Prop. 91 L (2010-2011) Lov om kommunale helse- og omsorgstjenester m.m. (helse- og omsorgstjenesteloven) s. 150–151.

¹⁸⁷ Nordlandsforskning: «Barnebolig – beste eller nest beste alternativ?» (2007)

Arbeidsnotat No. 1003/2007, www.nordlandsforskning.no/getfile.php/Dokumenter/Arbeidsnotater/2007/Notat_1003_2007.pdf

Nylig har det blitt avdekket at barn har blitt plassert på kommunale sykehjem sammen med eldre mennesker. Se for eksempel sak fra NRK om en fire år gammel gutt som måtte overnatte på sykehjem: www.nrk.no/nordland/olvard-_4_-blir-tvunget-til-a-bo-pa-sykehjem-1.13768651 og sak fra Norsk forbund for utviklingshemmede (NFU): <http://www.nfunorge.org/Om-NFU/NFU-bloggen/barn-pa-sykehjem2/>

NFU har rapportert om to kommuner som etablerer barneavlastning på kommunale sykehjem. www.nfunorge.org/Om-NFU/NFU-bloggen/barn-pa-sykehjem2/

Dette førte til at det i Stortinget ble fremmet Representantforslag 67 S (2017–2018) Representantforslag om å ta nye initiativ for å sikre at barn ikke skal måtte bo på sykehjem i strid med barnets beste og foreldrenes ønske: www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Saker/Sak/?p=70190

I 2018 ble det fremmet et representantforslag om å ta nye initiativ for å sikre at barn ikke skal måtte bo på sykehjem i strid med barnets beste og foreldrenes ønske: <https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Vedtak/Vedtak/Sak/?p=70190>. Forslaget har ikke blitt behandlet, se statsbudsjettet kapittel 3.1: www.regjeringen.no/no/dokumenter/prop.-1-s-20182019/id2613728/sec1#KAP3

¹⁸⁸ Helsedirektoratet: «Oppsummering av landsomfattende tilsyn i 2009 med kommunale sosial- og helse-tjenester til barn i barne- og avlastningsboliger. «Det vil helst gå bra...» Helsedirektoratets rapport 2/2010, www.helsetilsynet.no/upload/Publikasjoner/rapporter2010/helsetilsynetrapport2_2010.pdf

¹⁸⁹ Lov 17. juli 1998 nr. 61 om grunnskolen og den vidaregåande opplæringa (opplæringslova).

¹⁹⁰ Thomas Nordal m.fl.: Inkluderende fellesskap for barn og unge - Ekspertgruppen for barn og unge med behov for særskilt tilrettelegging, 2018: <http://nettsteder.regjeringen.no/inkludering-barn-unge/files/2018/04/INKLUDERENDE-FELLESSKAP-FOR-BARN-OG-UNGE-til-publisering-04.04.18.pdf>

¹⁹¹ Rettighetssenteret til Funksjonshemmedes Fellesorganisasjon hadde nesten 900 saker om oppvekst og utdanning i perioden 2012–2017.

¹⁹² Lov 17. juli 1998 nr. 61 om grunnskolen og den vidaregåande opplæringa (opplæringslova) §§ 8-1 og 8-2.

¹⁹³ Nærskoleprinsippet og inkludering av barn med særskilte opplæringsbehov i grunnskolen: Dokumentstudie av skoleiers styringsdokumenter og utøvelse av planer og lovverk i seks casekommuner, Utført av Agenda Kaupang, Statped, 2017: www.statped.no/globalassets/fou/dokumenter/agenda-kaupang/r9659-statped-narskoleprinsippet-og-inkludering-sluttrapport-agenda-kaupang.pdf

¹⁹⁴ Ifølge en undersøkelse gjennomført av International Research Institute of Stavanger AS (IRIS) med Norges Handikapforbund, 2013. Se: www.nhf.no/index.asp?id=80124 og

<http://www.nhf.no/landsmote-2013/okt-tilgjengelighet-pa-norske-skoler/09a23a35-ead0-4b46-b683-a542dc9c92>

¹⁹⁵ Barne-, ungdoms-, og familiedirektoratet, Veikart universelt utformet nærscole 2030: www.bufdir.no/Global/Veikart_Universelt_utformet_naerscole_2030.pdf

¹⁹⁶ Barne-, ungdoms-, og familiedirektoratet, Slik har jeg det i dag, Rapport om levekår for mennesker med utviklingshemming, rapport 1-2013: www.bufdir.no/global/nbbf/Funksjonsnedsettelse/Slik_har_jeg_det_i_dag_Utviklingshemmede.pdf

¹⁹⁷ Christian Wendelborg, Anna M. Kittelsaa og Sigrud Elise Wik: Overgang skole arbeidsliv for elever med utviklingshemming (2017), NTNU Samfunnsforskning: <https://samforsk.no/Publikasjoner/2017/Overgang%20skole%20arbeidsliv%20WEB.pdf>

¹⁹⁸ NRK (30.08.16): Blindeforbundet: - Svaksynte barn mobbes i skolen. Se: www.nrk.no/norge/blindeforbundet_-_svaksynte-barn-mobbet-i-skolen-1.13100486

¹⁹⁹ VG (31.05.17): Ny undersøkelse: Én av fire hørselshemmede mobbet i skolen. Se: www.vg.no/nyheter/innenriks/mobbing/ny-undersokelse-en-av-fire-hoerselshemmede-mobbet-i-skolen/a/24004736/

²⁰⁰ Patrick Kermit, Hørselshemmede barns og unges opplæringsmessige og sosiale vilkår i barnehage og skole. Kunnskapsoversikt over nyere nordisk forskning (2018), Hørselshemmedes Landsforbund og NTNU Samfunnsforskning: <https://samforsk.no/Publikasjoner/2018/HLF%20rapport%20endelig%20WEB.pdf>

²⁰¹ Erfaringsbasert kunnskap, Norges Døveforbund og Hørselshemmedes Landsforbund.

²⁰² Patrick Kermit, Anne Mali Tharaldsteen, Gry M. Haugen Dalseng og Christian Wendelborg, En av flokken? Inkludering og ungdom med sansetap - muligheter og begrensninger (2014), NTNU Samfunnsforskning: <https://samforsk.no/publikasjoner/en%20av%20flokken%20web.pdf>

²⁰³ En undersøkelse utført i 2015 blant 81 familier av Ipsos MMI for Norges Blindeforbund, viste at 17 av familiene har barn som trenger punktskriftbøker. 14 av de 17 har opplevd å få bøker for sent. Totalt hadde 44 av 81 familier (44 prosent) opplevd å få tilrettelagt bøker for sent (Lyd, punktskrift, elektronisk eller storskrift). 46 prosent av de 44 familiene sa at de har opplevd å få tilrettelagte bøker for sent fem ganger eller mer.

Eksempel på 9 år gammel synshemmet gutt som fikk skolebøkene i punktskrift til det aktuelle skoleåret to måneder før skoleåret var over: www.nrk.no/telemark/endelig-har-remi-fatt-skolebokene-1.12371078

²⁰⁴ Data hentet fra Grunnskolens Informasjonssystem på Utdanningsdirektoratets nettsider:

<https://gsi.udir.no/app/#!/view/units/collectionset/1/collection/80/unit/1/>

²⁰⁵ Forskningsrådet: Utdanning og forskning i spesialpedagogikk – veien videre (2014), Rapport fra Ekspertgruppen for spesialpedagogikk:

www.regjeringen.no/globalassets/upload/kd/vedlegg/rapporter/spesped_rapport_web.pdf

²⁰⁶ Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet: Statistikk om levekårsstatus for personer med nedsatt funksjonsevne, undersider om høyere utdanning: www.bufdir.no/Statistikk_og_analyse/Nedsatt_funksjonsevne/Oppvekst_og_utdanning/Hoyere_utdanning/

²⁰⁷ Jorun Ramm og Berit Otnes: Personer med nedsatt funksjonsevne. Indikatorer for levekår og likestilling (2013), Statistisk sentralbyrå:

www.ssb.no/helse/artikler-og-publikasjoner/_attachment/99595?_ts=13d1b366718

²⁰⁸ NOU 2016: 17: På lik linje.: www.regjeringen.no/contentassets/b0baf226586543ada7c530b4482678b8/nou201620160017000dddpdfs.pdf

Hege Gjertsen og Terje Olsen: Broer inn i arbeidslivet (2013), Nordlandsforskning, notat nr. 1003/2013, 2013: www.nordlandsforskning.no/getfile.php/132670/Dokumenter/Arbeidsnotater/2013/Broer_inn_i_arbeidslivet_Notat_1003-2013.pdf

²⁰⁹ Utdanningsdirektoratet: Fritak fra karakter for elever med spesialundervisning (18.10.2016), www.udir.no/laring-og-trivsel/sarskilte-behov/spesialundervisning/fritak-fra-karakter-for-elever-med-spesialundervisning/

²¹⁰ LDO kom i sak 14/2458 til at regelverket som stiller krav om to fremmedspråk på videregående skole for å komme inn på høyere utdanning, og som ikke åpner for å gjøre unntak, er i strid med diskriminerings- og tilgjengelighetsloven § 5 for personer med dysleksi.

Se sak LDN-2015-73 hvor Likestillings- og diskrimineringsnemnda i sin uttalelse av 1. desember 2016 fant at opplæringslovens forskrift § 1-10 var i strid med DTL § 5 ved at den ikke gir adgang til å gjøre unntak fra kravet om to fremmedspråk ved studiespesialiserende program i videregående skole. Forskriften er per 12 mars 2018 ikke endret til å samsvare med likestillings- og diskrimineringsnemndas uttalelse.

²¹¹ Eva Magnus og Jan Tøssebro: Negotiating Individual Accommodation in Higher Education (2014), Scandinavian Journal of Disability Research, Vol. 16 (4), 2014:

www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/15017419.2012.761156

PROBA samfunnsanalyse, Barrierer i høyere utdanning for personer med nedsatt funksjonsevne, Utarbeidet for Barne-, ungdoms og familiedirektoratet, Rapport 2018 – 02, 2018:

www.bufdir.no/Global/Barrierer_i_hoyere_utdanning_for_personer_med_nedsatt_funksjonsevne.pdf

²¹² Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet: Statistikk om levekårsstatus for personer med nedsatt funksjonsevne, undersider om høyere utdanning: www.bufdir.no/Statistikk_og_analyse/Nedsatt_funksjonsevne/Oppvekst_og_utdanning/Hoyere_utdanning/

²¹³ Lenker til regelverk for opptak:

Politiskolen: www.phs.no/studietilbud/bachelor/opptakskrav/medisinske-krav/

Forsvaret: <https://forsvaret.no/helsekrav>

Kriminalomsorgens utdanningssteder: www.krus.no/getfile.php/3544231.2204.tvqffadbyr/Medisinske+krav+ved+opptak+til+fengselsbetjentutdanningen+KRUS.pdf

I sak 17/1058 konkluderte LDO med at Kriminalomsorgens utdanningssteder (KRUS) har brutt diskriminerings- og tilgjengelighetsloven § 5. A ble diskriminert da han fikk avslag på opptak til fengselsbetjentutdanningen på grunn av at han er blind på ett øye: www.ldo.no/nyheter-og-fag/klagesaker/funksjonsevne/171058-avslag-pa-opptak-til-fengselsbetjentutdanning-pa-grunn-av-synstap-var-diskriminert/

²¹⁴ Jorunn Ramm: På like vilkår? Helse og levekår blant personer med nedsatt funksjonsevne. Statistikk Norge 2010, at: www.ssb.no/a/publikasjoner/pdf/sa_115/sa_115.pdf

Jon Ivar Elstad: Funksjonshemmede og psykisk helse - En analyse av Statistisk sentralbyrås Helseundersøkelser. Forskningsrapport fra NOVA 3/1998. Se: www.hioa.no/Om-HiOA/Senter-for-velferds-og-arbeidslivsforskning/NOVA/Publikasjoner/Rapporter/1998/Funksjonshemmede-og-psykisk-helse

NOU 2016: 17: På lik linje. Side 100. www.regjeringen.no/contentassets/b0baf226586543ada7c530b4482678b8/no/pdfs/nou201620160017000dddpdfs.pdf

Halvorsen et al. (2014): Psykisk helse hos barn og unge med lavt evnenivå. Tidsskrift for Norsk psykologforening, Vol 51, nr. 3, p. 210-215. <https://psykologtidsskriftet.no/fagartikkel/2014/03/psykisk-helse-hos-barn-og-unge-med-lavt-evneniva>

²¹⁵ Se: <http://naku.no/sites/default/files/files/Helserapport.pdf>

NOU 2016: 17: På lik linje. www.regjeringen.no/contentassets/b0baf226586543ada7c530b4482678b8/no/pdfs/nou201620160017000dddpdfs.pdf

Helsetilsynet: Oppsummering av landsomfattende tilsyn i 2016 med kommunale helse- og omsorgstjenester til personer med utviklingshemming: Det gjelder livet. Rapport fra Helsetilsynet 4/2017: www.helsetilsynet.no/upload/Publikasjoner/rapporter2017/helsetilsynetrapport4_2017.pdf

- ²¹⁷ Christian Wendelborg og Jan Tøssebro (2009): Helsestatus til foreldre til barn med nedsatt funksjons-
evne (2009), NTNU Samfunnsforskning. <http://samforsk.no/SiteAssets/Sider/publikasjoner/Sluttrapport%20Helsedirektoratet%2021%20desember.pdf>
- ²¹⁸ Rambøll Management på oppdrag fra Helsedirektoratet (2012): Helsetilbud til ungdom og unge
voksne Rapport IS-2044.
- ²¹⁹ Erfaringsbasert kunnskap fra Unge funksjonshemmede.
- ²²⁰ Unge Funksjonshemmede: Sex som fungerer: Unges erfaringer med seksualitet og funksjonsevne (2018):
<https://ungefunksjonshemmede.no/ungefunksjonshemmede-no/wp-content/uploads/2018/02/Sex-som-funker.pdf>
- ²²¹ NOU 2016: 17: På lik linje. Se 16.3.2 og 16.5.
Det fremgår blant annet at: «*Utviklingshemmede har ikke de samme mulighetene som resten av befolkningen til å utvikle en selvstendig seksualitet, blant annet på grunn av manglende privatliv. Tjenesteytere har begrenset kunnskap om seksuell utvikling blant utviklingshemmede, som fører til vegring mot å løfte frem temaet og legge til rette for seksualitet.*» Se: www.regjeringen.no/contentassets/b0baf226586543ada7c530b4482678b8/nou/pdfs/nou201620160017000dddpdfs.pdf
- ²²² Erfaringsbasert kunnskap fra funksjonshemmedes organisasjoner.
- ²²³ Helsetilsynet: Oppsummering av landsomfattende tilsyn i 2016 med kommunale helse- og omsorgstjenester til personer med utviklingshemming: Det gjelder livet. Rapport fra Helsetilsynet 4/2017: https://www.helsetilsynet.no/upload/Publikasjoner/rapporter2017/helsetilsynetrapport4_2017.pdf.
- ²²⁴ Gro Baasland og Knut Engedal: Bruk av psykofarmaka hos mennesker med utviklingshemning (2009),
Tidsskrift for Den norske legeforening 2009; 129:1751-3: <http://tidsskriftet.no/article/1889076>
- ²²⁵ Helsetilsynet: Oppsummering av landsomfattende tilsyn i 2016 med kommunale helse- og omsorgstjenester til personer med utviklingshemming: Det gjelder livet. Rapport fra Helsetilsynet 4/2017:
www.helsetilsynet.no/upload/Publikasjoner/rapporter2017/helsetilsynetrapport4_2017.pdf
- ²²⁶ Helsetilsynet: Oppsummering av landsomfattende tilsyn i 2009 med kommunale sosial- og helsetjenester til barn i barne- og avlastningsboliger, Det vil helst gå bra..., Rapport 2/2010,
www.helsetilsynet.no/upload/Publikasjoner/rapporter2010/helsetilsynetrapport2_2010.pdf.
- ²²⁷ Nasjonalt kompetansemiljø om utviklingshemming: Helseoppfølging av personer med utviklingshemning (2007), <http://naku.no/sites/default/files/files/Helserapport.pdf>

²²⁸ Helsetilsynet: Oppsummering av landsomfattende tilsyn i 2016 med kommunale helse- og omsorgstjenester til personer med utviklingshemming: Det gjelder livet. Rapport fra Helsetilsynet 4/2017: www.helsetilsynet.no/upload/Publikasjoner/rapporter2017/helsetilsynetrapport4_2017.pdf

NOU 2016: 17: På lik linje. Side 118 www.regjeringen.no/contentassets/b0baf226586543ada7c530b4482678b8/no/pdfs/nou201620160017000dddpdfs.pdf

Helsetilsynets årsrapport 2013 viser at fylkesmennene gjennomførte i 2013 totalt 326 tilsyn (uansett metode) med kommunale helse- og omsorgstjenester. Av disse var 180 systemrevisjoner. Temaene for stikkprøvene omfattet søknader om sykehjemsplass, rehabilitering og avlastning. Fylkesmennene fant lovbrudd i 189 av de 326 tilsynene, se www.helsetilsynet.no/upload/Publikasjoner/aarsrapporter/aarsrapport2013.pdf

NOU 2016: 17: På lik linje. Side 118 www.regjeringen.no/contentassets/b0baf226586543ada7c530b4482678b8/no/pdfs/nou201620160017000dddpdfs.pdf

²²⁹ Se for eksempel sak om utviklingshemmet mindreårig som ble tvangsendt til Afghanistan datert 15.03.17: www.dagbladet.no/nyheter/gutt-med-mental-alder-mellom-atte-og-ni-ar-er-tvangssendt-til-afghanistan/67400603

For eksempel, se sak om gutt med hjernesvulst datert 25.01.16: www.vg.no/nyheter/innenriks/asyl-debatten/retten-skal-avgjoere-om-syke-alkeo-8-faar-bli-i-norge/a/23601965/

Sak om autistisk gutt datert 01.11.16: www.nrk.no/sognogfjordane/xl/_-eg-tor-ikkje-tenke-pa-korleis-det-skal-ga-med-han-1.13204290 og her: <https://www.porten.no/artiklar/une-ville-kaste-ut-den-autistiske-fireringen-ma-handsame-saka-pa-nytt/409004>

Sak om mann med alvorlig leversykdom datert 19.05.15: www.vg.no/nyheter/innenriks/asyl-debatten/mohammed-har-en-doedelig-leversykdom-naa-tvangsutsendes-han-til-sudan/a/23454715/

Sak om utviklingshemmet barn hvor Utlendingsnemnda uttalte at «*Det er lite sannsynlig at (X) vil få noen form for behandling eller spesialoppfølging i Nigeria (...). Derimot er toleransen for annerledeshet generelt langt høyere i Nigeria enn i Norge, hvilket kan tilsi at (X) vil kunne ha et bedre sosialt liv i hjemlandet – på tross av en slik diagnose*». Se: www.nettavisen.no/nyheter/innenriks/une-i-avslag---lettere-av-vre-utviklingshemmet-i-nigeria/3423197819.html

²³⁰ Se Utlendingsdirektoratets retningslinjer i asylsaker, IM 2013-004, at: www.udiregelverk.no/no/rettskilder/udi-interne-meldinger/im-2013-004/

²³¹ Når det gjelder helsehjelp, har lagmannsretten tolket dette til å være en «*akutt og livstruende fysisk lidel-*

se eller en alvorlig psykisk lidelse som tilsier at hun skal gis oppholdstillatelse på grunn av sterke menneskelige hensyn», se dom fra Borgarting lagmannsrett i sak LB-2014-169786.

²³² Riksrevisjonens undersøkelse om rehabilitering innen helsetjenesten. Dokument 3:11(2011–2012) tilgjengelig på stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Publikasjoner/Dokumentserien/2011-2012/dok3-201112/dok3-201112-011/?lvl=0

Rehabilitering i spesialisthelsetjenesten, Analysis Memorandum, SAMDATA Helsedirektoratet 2016, No. 01/2017:

helsedirektoratet.no/Documents/Statistikk%20og%20analyse/Samdata/Filer%20til%20WEB_Dundas/2017%20Analysenotater/01-2017%20Rehabilitering.pdf

²³³ Erfaringsbasert kunnskap fra funksjonshemmedes organisasjoner.

²³⁴ Proposisjon 1 S (2016-2017), Opptrappingsplan for habilitering og rehabilitering (2017-2019), Helse- og omsorgsdepartementet. Se oppsummering på side 5: www.regjeringen.no/contentassets/d64fc8298e1e400fb7d33511b34cb382/no/sved/opptrappingsplanrehabilitering.pdf

²³⁵ Proposisjon 1 S (2016-2017), Opptrappingsplan for habilitering og rehabilitering (2017-2019), Helse- og omsorgsdepartementet. www.regjeringen.no/contentassets/d64fc8298e1e400fb7d33511b34cb382/no/sved/opptrappingsplanrehabilitering.pdf

²³⁶ Utviklingsplaner for helseforetakene, Prosjektrapport – Delprosjekt Rehabilitering, Helse Sør-øst, 2017:

www.helse-sorost.no/Documents/Store%20utviklingsprosjekter/Utviklingsplaner%20-%20Aktuelle%20rapporter/Delprosjekt%20Rehabilitering.pdf

²³⁷ Riksrevisjonen: Dokument 3:11(2011–2012). Se: www.riksrevisjonen.no/Rapporter/Documents/2011-2012/Dokumentbase_3_11_2011_2012.pdf

²³⁸ Erfaringsbasert kunnskap fra funksjonshemmedes organisasjoner.

²³⁹ Rambøll Management på oppdrag fra Helsedirektoratet (2012): Helsetilbud til ungdom og unge voksne. Rapport IS-2044, se <https://helsedirektoratet.no/publikasjoner/helsetilbud-til-ungdom-og-unge-voksne>

²⁴⁰ Unge Funksjonshemmede: Med kjepper i hjulene: Utredning om tilgang og tilgjengelighet til rehabiliteringstilbud for ungdom og unge voksne (2017). Se:

<https://ungefunksjonshemmede.no/ungefunksjonshemmede-no/wp-content/uploads/2017/10/Kjeeper-i-hjulene.pdf>

Prop. 1 S (2016-2017) Opptrappingsplan for habilitering og rehabilitering (2017-2019), Helse- og omsorgsdepartementet, se sammendrag på side 5: www.regjeringen.no/contentassets/d64fc8298e1e400fb7d-33511b34cb382/no/sved/opptrappingsplanrehabilitering.pdf

²⁴¹ Årsmelding for 2016 fra LDO viser at ombudet får mange henvendelser og klager fra funksjonshemmede, samt at mange av sakene er knyttet til arbeidsliv:
<http://www.ldo.no/nyheiter-og-fag/brosjyrar-og-publikasjonar/Arsrapporter/arsmelding-2016/>

Den følgende tabellen fra LDO viser at klagesaker knyttet til funksjonshemmede og arbeidsliv har holdt seg forholdsvis stabil fra 2007 til 2015:
www.ldo.no/nyheiter-og-fag/ldos-statistikk/klagesaker/klagesaker-etter-diskrimineringsgrunnlag/

Et praktisk eksempel er LDO sak 12/2142, hvor klager med kronisk betennelsesykdom ikke hadde fått tilrettelegging i form av eget cellekontor og fleksibel arbeidstidsordning.

I LDO sak 11/1374 hadde klager blitt sagt opp fra sin sommerjobb som følge av en fortid som pasient på psykiatrisk sykehus: www.ldo.no/nyheiter-og-fag/klagesaker/2011/Forskjellsbehandling-pa-grunn-av-nedsatt-funksjonsevne/

²⁴² Erfaringsbasert kunnskap fra funksjonshemmedes organisasjoner.

²⁴³ Statistisk sentralbyrå: Funksjonshemmede, arbeidskraftundersøkelsen. AKU 3.9.2018. Se: www.ssb.no/arbeid-og-lonn/statistikker/akutu

²⁴⁴ Rapportering fra faggruppen for IA-avtalen: Målene om et mer inkluderende arbeidsliv – status og utviklingstrekk (2017): www.regjeringen.no/contentassets/f78f73f646b74b2882254d59c50c7bd3/ia-rapport_2017_uuweb.pdf

²⁴⁵ Lov 16. juni 2017 nr. 51 om likestilling og forbud mot diskriminering (likestillings- og diskrimineringsloven) § 22 om rett til individuell tilrettelegging for arbeidssøkere og arbeidstakere.

²⁴⁶ FFOs Rettighetssenter mottar mange henvendelser knyttet til manglende tilrettelegging i arbeidslivet. I tillegg fremgår det av LDOs supplerende rapport til CRPD-komiteen at på grunn av unntaksbestemmelsen om «uforholdsmessig byrde», har ombudet ofte måttet konkludere i arbeidsgivers favør i klagesaker om manglende tilrettelegging i arbeidslivet.

²⁴⁷ Lov 16. juni 2017 nr. 51 om likestilling og forbud mot diskriminering (likestillings- og diskrimineringsloven) § 17 om universell utforming.

²⁴⁸ Lov 16. juni 2017 nr. 51 om likestilling og forbud mot diskriminering (likestillings- og diskrimineringsloven) § 26 om arbeidsgivers plikt til å arbeide for likestilling og § 26 a om arbeidsgivers redegjøringsplikt.

²⁴⁹ Inger Lise Skog Hansen og Hilde Haualand: Diskriminerende barrierer i arbeidslivet: Aktivitets- og rapporteringsplikt som virkemiddel for området nedsatt funksjonsevne. Fafo Rapport 2012:25: www.faf.no/media/com_netsukii/20252.pdf

²⁵⁰ Jørgen Svalund og Inger Lise Skog Hansen: Inkludering av personer med nedsatt funksjonsevne i arbeidslivet. Fafo Rapport: 2013:54: www.faf.no/images/pub/2013/20344.pdf

²⁵¹ Christian Wendelborg, Anna M. Kittelsaa, Sigrid Elise Wik: Overgang skole arbeidsliv for elever med utviklingshemming (2017) NTNU Samfunnsforskning: <https://samforsk.no/Publikasjoner/2017/Overgang%20skole%20arbeidsliv%20WEB.pdf>

²⁵² Sylvia Söderström og Jan Tøssebro: Innfridde mål eller brutte visjoner? Noen hovedlinjer i utviklingen av levekår og tjenester for utviklingshemmede (2011), NTNU Samfunnsforskning: samforsk.no/Sider/Publikasjoner/Innfridde-m%C3%A5l-eller-brutte-visjoner.aspx

<https://samforsk.no/SiteAssets/Sider/publikasjoner/Rapport%20Innfridde%20mål%20WEB-utgave.pdf>

²⁵³ NOU 2016:17: På lik linje. Side 82: www.regjeringen.no/contentassets/b0baf226586543ada7c530b4482678b8/no/pdfs/nou201620160017000dddpdfs.pdf

Øystein Spjelkavik, Pål Børing, Kjetil Frøyland og Ingebjørg Skarpaas: Behovet for varig tilrettelagt arbeid (2012), AFI rapport 2012:14: www.hioa.no/content/download/53400/809899/file/r2012-14.pdf

²⁵⁴ Statistisk sentralbyrås arbeidskraftundersøkelse viser at for personer med nedsatt funksjonsevne er sysselsettingsandelen 52,3 % i aldersgruppen 25–39 år. For befolkningen generelt er sysselsettingsandelen for samme aldersgruppe på 81,5 %: www.ssb.no/arbeid-og-lonn/statistikker/akutu

Sveinung Legard: Overgangen mellom utdanning og arbeid for unge med nedsatt funksjonsevne (2012), AFI, FoU, se: www.hioa.no/content/download/53191/808854/file/OvergangMellomUtdanning_Legard.pdf

Sveinung Legard: De vanskelige overgangene. En kunnskapsoversikt over forskning, politikk og tiltak for å bedre unge funksjonshemmedes overgang til høyere utdanning og arbeid (2013), AFI rapport 2013:7: www.hioa.no/content/download/52724/806508/file/r2013-7.pdf

²⁵⁵ NAV: Utviklingen i uføretrygd 30. september 2018, notat: www.nav.no/no/NAV+og+samfunn/Statistikk/AAP+nedsatt+arbeidsevne+og+uforetrygd+-+statistikk/Uforetrygd

²⁵⁶ Se for eksempel rapport fra Unge funksjonshemmede: Ufør og arbeidsdyktig – er det en mulighet? 2016: <https://ungefunksjonshemmede.no/ressurser/publikasjoner/arbeidsliv/ufor-og-arbeidsdyktig-er->

det-en-mulighet-2016/

²⁵⁷ Lov av 28. februar 1997 nr. 19 om folketrygd (folketrygdloven), § 11-12.

²⁵⁸ Se for eksempel artikkel i Fri Fagbevegelse, 7.1.2019: Nye regler for arbeidsavklaringspenger: Ungdom presses over på uføretrygd og sosialhjelp, advarer Nav-veileder: https://frifagbevegelse.no/ntlmagasinet/nye-regler-for-arbeidsavklaringspenger-ungdom-presses-over-pa-uforetrygd-og-sosialhjelp-advarer-navveileder-6.158.604285.447dd59b64#cxrecs_s

²⁵⁹ Jan Tøssebro og Sigrid Elise Wik: Funksjonshemmedes tilknytning til arbeidslivet: En kunnskapsoversikt (2015), Forskningsrådet.

²⁶⁰ Lars Petter Grue og Jon Erik Finnvold: Hjelp eller barrierer? En undersøkelse av betingelser for høyere utdanning for ungdom med nedsatt funksjonsevne (2014), NOVA Rapport 8/2014: www.hioa.no/Om-OsloMet/Senter-for-velferds-og-arbeidslivsforskning/NOVA/Publikasjoner/Rapporter/2014/Hjelp-eller-barrierer

²⁶¹ Forskrift om arbeidsmarkedstiltak FOR-2015-12-11-1598, §§ 7-3(3) og 7-4(4): <https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2015-12-11-1598>

²⁶² Riksrevisjonen: Undersøkelse av forvaltning og bruk av arbeidsmarkedstiltak i NAV. Dokument 3:5 (2017–2018), 2018: www.riksrevisjonen.no/rapporter-mappe/no-2017-2018/forvaltning-og-bruk-av-arbeidsmarkedstiltak-i-nav/

²⁶³ Karin Dyrstad, Roland Mandal, Solveig Ose Osborg: Evaluering av Jobbstrategien for personer med nedsatt funksjonsevne (2014), SINTEF: www.sintef.no/globalassets/upload/helse/arbeid-og-helse/sintefa25820-evaluering-av-jobbstrategien.pdf

²⁶⁴ Intensjonsavtale om et mer inkluderende arbeidsliv. Et arbeidsliv med plass for alle 1. januar 2019 – 31. desember 2022. Brev signert 18.12.2018: www.regjeringen.no/globalassets/departementene/asd/dokumenter/2018/ia-avtalen-2019-2022.pdf

²⁶⁵ Handikapnytt 18.1.2018: Funksjonshemmede er ikke nevnt i den nye IA-avtalen: www.handikapnytt.no/funksjonshemmede-er-ikke-nevnt-i-den-nye-ia-avtalen/

²⁶⁶ Anna Kittelsaa, Sigrid Elise Wik og Jan Tøssebro: Levekår for personer med nedsatt funksjonsevne: Fellestrekk og variasjoner (2015), NTNU Samfunnsforskning, <http://samforsk.no/Sider/Publikasjoner/Levek%C3%A5r-for-personer-med-nedsatt-funksjonsevne.aspx>

²⁶⁷ Se SSB Levekårsundersøkelse EU-SILC og Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet om dette: www.bufdir.no/Statistikk_og_analyse/Nedsatt_funksjonsevne/Okonomi/Inntekt_og_ytelser/

²⁶⁸ NHF: Hva koster det å være funksjonshemmet i Norge i 2017? Se:
www.nhf.no/showfile.ashx?fileinstanceid=95d4d41a-a571-4f3d-af45-1a64b70afe3f

Grunnstønad etter folketrygdloven § 6-3 er en økonomisk stønad som bare dekker bestemte typer utgifter. Fradrag på skatten for store sykdomsutgifter er etter Forskrift om utfasing av særfradraget for store sykdomsutgifter, FOR-2012-03-30-270, er sterkt begrenset. Tidligere ble flere typer utgifter omfattet, se Særfradrag for store sykdomsutgifter, Rapport fra en interdepartemental gruppe, 20. april 2010.

²⁶⁹ Barne,- ungdoms og familiedirektoratet (Bufdir): Funksjonshemmedes økonomiske situasjon. (2018)
bufdir.no/Statistikk_og_analyse/Nedsatt_funksjonsevne/Okonomi/Okonomisk_situasjon/

²⁷⁰ Jan Tøssebro og Veronika Paulsen: Foreldres deltakelse i arbeids- og samfunnsliv (2014),
www.researchgate.net/publication/282856472_Foreldres_deltakelse_i_arbeids_og_samfunnsliv

Jan Tøssebro og C. Wendelborg (red.): Oppvekst med funksjonshemming. Gyldendal akademisk, 2014.

²⁷¹ Ingrid Guldvik og Jon Helge Lesjø: Lutter velvilje, men mye gjenstår - Politisk deltakelse blant mennesker med funksjonsnedsettelse (2011), HiL arbeidsrapport 143/2011, ØF rapport nr. 6/2011:
www.ostforsk.no/wp-content/uploads/2014/11/062011.pdf

²⁷² Eksempler fra landsdekkende aviser hvor regjeringen kritiseres for ikke å være representativ, men kritikken er begrenset til mangel på etniske minoriteter (januar 2018):

VG (15.01.18):
www.vg.no/nyheter/innenriks/i/qnRQkz/han-kan-sikre-at-det-ikke-blir-en-blendahvit-regjering

Aftenposten (18.01.18):
www.aftenposten.no/mening/leder/i/oR68xK/Aftenposten-mener-Etniske-minoriteter-bor-vare-representert-i-regjeringen

Dagbladet (11.09.17) (fokus på kvinner, eldre og etniske minoriteter):
www.dagbladet.no/nyheter/slar-alarm-etter-alderssjokk-pa-stortinget---ikke-bra/68681061

²⁷³ Siri Nørve, Sigrid Stokstad, Guri-Mette Vestby og Marte Winswold: Råd, regler og representasjon: Eldre og mennesker med nedsatt funksjonsevne, (2014), Notat 2014:101. Se: www.nibr.no/pub2709

²⁷⁴ Eksempel på utilgjengelig rådhus, LDO sak 09/473:
www.ldo.no/nyheiter-og-fag/klagesaker/2011/Roros-kommune-har-ikke-utbedret-forste-etasje-i-radhuset/

²⁷⁵ Selv om plikten ble innført i anti-diskrimineringslovgivningen for 10 år siden, er dette fortsatt tilfelle. Se

følgende eksempler:

FFO: ffo.no/aktuelt/et-funksjonshemmet-demokrati/funksjonshemmede-blir-diskriminert-i-demokratiet/

Personer i rullestol kom ikke inn på Stortinget:

www.nhf.no/arkiv/stortingsaksjon-satte-funksjonshemmede-pa-dagsorden/2016/04/06/f5259a2c-3d4e-4131-89b9-7f56c4952778

Barne,- ungdoms og familiedirektoratet viser til artikkel i Ringerikes Blad fra 2016 om person med nedsatt hørsel som trekker seg fra politisk verv fordi han ikke hører det som blir sagt:

www.buudir.no/uu/Nytt/Arkiv/2016/Horselshemmet_politiker_orker_ikke_mer/

Avisa Sør-Trøndelag 24. mars 2018 om kommunestyresalen i Hemne kommune som ikke er tilgjengelig for personer i rullestol: www.avisast.no/pluss/2018/03/23/---Jeg-skal-hjelpe-til-a-baere-rullestolbrukere-opp-trappa-16329151.ece (bak betalingsmur)

²⁷⁶ Erfaringsbasert kunnskap fra Norges Blindforbund.

²⁷⁷ Høringsnotat av 04.07.2014 om evaluering av valget i 2013 og forslag til endringer i valgloven og valgforskriften.

www.regjeringen.no/no/dokumenter/Horing---Forslag-enderinger-i-valgloven-og-valgforskriften/id765046/?factbox=horingsnotater

²⁷⁸ Lov om valg til Stortinget, fylkesting og kommunestyre LOV-2002-06-28-57, §§ 8-4 (8) og 9-5 (4): <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2002-06-28-57>

²⁷⁹ Nektet utviklingshemmet å stemme, grovt brudd på valglov og rutiner fra valgfunksjonærer, se:

www.budstikka.no/debatt/valg-2017/funksjonshemmet/teller-marthes-stemme/s/5-55-538222#/responses/31019213

Nektet synshemmet å velge hjelper selv, se:

www.nrk.no/sorlandet/synshemma_-_tok-en-seddel_-og-haper-det-ble-riktig-1.13683124

²⁸⁰ Se Kommunal- og regionaldepartementet: Tilgjengelighet ved valg for syns- og bevegelseshemmede, lokalvalget i 2011, på:

www.regjeringen.no/globalassets/upload/krd/vedlegg/komm/rapporter/tilgjengelighet_ved_lokalvalget_2011.pdf

²⁸¹ Tilsyn for universell utforming av IKT gjennomførte i mai i 2017 en statusmåling om universell utforming av nettsidene til stortingspartiene. Se artikkel:

www.difi.no/artikkel/2017/06/politiske-parti-stenger-folk-ute-pa-nett

Lenke til undersøkelsen:

uu.difi.no/artikkel/2017/06/er-nettsidene-til-partiene-pa-stortinget-tilgjengelige-alle

Funka.nu har også utørt en test av partienes nettsider:

www.funka.com/no/om-funka/nyheter/no/norsk-politikk-for-hvem/

²⁸² NOU 2016:17: På lik linje. Side 170:

www.regjeringen.no/contentassets/b0baf226586543ada7c530b4482678b8/no/pdfs/nou201620160017000dddpdfs.pdf

²⁸³ Ibid.

Se også Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet: www.bufdir.no/en/Statistikk_og_analyse/Nedsatt_funksjonsevne/Deltakelse_og_fritid/Idrett_fysisk_aktivitet_og_kultur/

²⁸⁴ Erfaringsbasert kunnskap fra funksjonshemmedes organisasjoner.

²⁸⁵ Ordningen som tillater funksjonshemmede å ha med ledsager til kulturarrangementer og underholdning og å bruke offentlig transport uten ekstra kostnad (der det er aktuelt), er ikke lovpålagt. Det er en frivillig ordning for kommunene.

²⁸⁶ Ivar Eimhjellen: Inkludering av funksjonshemma i frivillige organisasjonar. Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor, Rapport 2011:2:

www.sivilsamfunn.no/content/download/32225/633289/file/VR_2011_2_web.pdf

²⁸⁷ Jan Tøssebro og Christian Wendelborg (red.): Oppvekst med funksjonshemming – Familie, livsløp og overganger (2014), Gyldendal akademisk.

²⁸⁸ Patrick Kermit, Anne Mali Tharaldsteen, Gry Mette Dalseng Haugen, Christian Wendelborg: En av flokken? Inkludering og ungdom med sansetap - muligheter og begrensninger (2014), NTNU samfunnsforskning: <https://samforsk.no/publikasjoner/en%20av%20flokken%20web.pdf>

Jon Erik Finnvoll: Langt igjen? Levekår og sosial inkludering hos menneske med fysiske funksjonsnedsetjingar (2013), NOVA Rapport 12/13:

www.hioa.no/Om-HiOA/Senter-for-velferds-og-arbeidslivsforskning/NOVA/Publikasjoner/Rapporter/2013/Langt-igjen

Se Jan Tøssebro og Christian Wendelborg (red.): Oppvekst med funksjonshemming (2014), Gyldendal akademisk.

Christian Wendelborg: Å vokse opp med funksjonshemming i skole og blant jevnaldrene. En studie av opplæringsstilbud og deltakelse blant barn med nedsatt funksjonsevne (2010), se: www.bufdir.no/nn/Bibliotek/

²⁸⁹ Se: <https://lovdata.no/dokument/TRAKTAT/traktat/2013-06-27-24>

²⁹⁰ Thomas Hugaas Molden, Jan Tøssebro, Christian Wendelborg: Bruk av statistiske indikatorer i rapportering til CRPD (2016), NTNU Samfunnsforskning: samforsk.no/Publikasjoner/2016/Rapport%20-%20Bruk%20av%20statistiske%20indikatorer%20i%20rapportering%20til%20CRPD.pdf

²⁹¹ St.meld. 10 (2014–2015): Om menneskerettighetene i utenriks- og utviklingspolitikken, se: www.regjeringen.no/no/dokumenter/Meld-St-10-20142015/id2345623/?ch=1&q= Kjersti Skarstad: Realizing the human rights of persons with disabilities – From political ideals to political practices (2018). PhD, Universitetet i Oslo.

²⁹² 292 NIDS Development Services: Mapping of the Norwegian support to promote the rights of persons with disabilities, Rapport 2017. Upublisert.

²⁹³ Kjersti Skarstad: Realizing the human rights of persons with disabilities – From political ideals to political practices (2018). PhD, Universitetet i Oslo.

